

Kolofon

Nanna Kann-Rasmussen

Resumé

Kolofon

7. årgang, nr. 1, udgivet april/maj 2018

ISSN (online) 2245-294X

© Forfatterne og Institut for Informationsstudier. Det er tilladt at kopiere frit til privat brug med tydelig kildeangivelse. Kopiering i større omfang til undervisningsbrug o.l. kan kun ske efter indhentning af forfatternes og INF's tilladelse eller i henhold til kopieringsaftale med Copy-Dan.

Redaktion:

Nanna Kann-Rasmussen (ansvh.)

Jeppe Nicolaisen

Karen Louise Grova Søylen

Lisa Engström

Nanna Kann-Rasmussen, Lektor, Institut for informationsstudier, Københavns Universitet,
nanna.kann.rasmussen@hum.ku.dk

Introduktion

Velkommen til det nye nummer af Nordisk Tidsskrift for Informationsvidenskab og Kulturformidling. I dette nummer bringer vi 3 fagfællebedømte forskningsartikler og 2 anmeldelser.

Den første forskningsartikel er skrevet af Lisbeth Worsøe-Schmidt. I artiklen diskuteres det hvordan litteratursociologien traditionelt har analyseret bogverdenen som et litterært kredsløb via procesdiagrammer. Artiklen stiller spørgsmål ved, om denne tilgang stadig er velegnet til at analysere og forstå de aktuelle ændringer i bogverdenen. Artiklens formål er således at træde bag om de institutionelle procesdiagrammer ved hjælp af Johan Svedjedals funktionsanalyse som diskuteres ud fra centrale begreber i Raymond Williams' kulturteori og medialiseringsteori. I tilknytning hertil undersøges to nye fænomener, NewPub og Mofibo, der er opstået som følge af digitalisering og liberalisering af det danske bogmarked.

Den næste artikel er skrevet af Bo Skøtt. Formålet med denne artikel er at undersøge, hvordan folkebibliotekets digitale omstilling påvirker den kulturformidling, der finder sted. Undersøgelsen omfatter de dele af kulturformidlingen, der er direkte berørt af den digitale omstilling. Artiklen viser at digitale dokumenters karakteristika afviger så meget fra analoge, at de potentielt betyder ændringer af både daglig omgang med disse og af begreberne 'oplysning', 'uddannelse' og 'kulturel aktivitet'. Artiklen analyserer 8 midtjyske bibliotekers strategier for digital formidling og viser, at strategierne vægter den digitale form over indhold, ønsker at fremme digitale dokumenters anvendelsesfrekvens via markedsføring, promoverer selvbetjening og bestræber sig på at efterkomme publikums behov, forbrug og efterspørgsel.

Den sidste forskningsartikel er skrevet af Christoffer Bagger. Denne artikel fremlægger en undersøgelse af to undervisningstilbud i it, rettet imod ældre. Formålet er at klarlægge hvorledes de frivillige på disse tilbud imødekommer de behov som ældre danskere stilles overfor i forbindelse med Digitaliseringsstrategien af 2014. Fremgangsmåden er deltagerobservation og interviews. Artiklen viser, at de frivilliges fokus rækker langt ud over de instrumentelle krav som der implicit stilles af Digitaliseringsstrategien. I stedet er fokus på en lang række andre kompetencer, og kan siges at udgøre en form for digital dannelse.

Ud over de tre forskningsartikler kan man i dette nummer læse anmeldelser af to antologier. Den første er antologien *Books on Screens: Players in the Swedish e-Book markets*, som er redigeret af Annika Bergström, Lars Höglund, Elena Maceviciute, Skans Kersi Nilsson, Birgitta Wallin, & Thomas D. Wilson. Den anden er *Biblioteksdidaktik*, som er redigeret af Cecilie Laskie.

God læselyst.

Lisbeth Worsøe-Schmidt, lektor, Institut for informationsstudier, Københavns Universitet, l.w.s@hum.ku.dk

Nye aktører på det danske bogmarked

- Litteratursociologiens udfordringer

Abstract

Traditionally, since Robert Escarpit (1958), sociology of literature has analysed the book world as a book communications circuit. Typically, these models function as flow charts showing the transformation of a manuscript to a book within a print culture. The question is, however, if this approach is still suitable for analysing and understanding current changes within the book world. The aim of this article is to step behind the institutional flow charts by examining two distinct phenomena emerged as result of digitization and liberalisation of the Danish book market, NewPub and Mofibo, by means of Johan Svedjedal's analysis of functions in combination with core concepts in Raymond Williams' cultural theory. In addition, the concepts of mediation and mediatization are discussed. The main conclusions are that the circuit model reproduces the dominant culture and its omissions, especially communication, while analysis of functions coupled with Williams' concepts is well suited for analysing changes within the book world and, in addition, qualifies the difference between mediation and mediatization. Mofibo may be seen as a new institution within the dominant culture, while NewPub rather is an alternative, emergent formation

Keywords: Book market, literary communications circuit, analysis of functions, Raymond Williams, mediatization.

Indledning

I Danmark er der inden for det seneste årti opstået flere nye fænomener i bogverdenen som følge af såvel bogmarkedets digitalisering, herunder især digitale udgivelser, som liberalisering, herunder navnlig ophævelse af boghandlermonopol og faste bogladepriser. Det er min påstand at den teoretiske tilgang, som traditionelt har domineret bl.a. officielle granskninger af bogens situation, ikke er tilstrækkelig til at belyse rækkevidden af forandringerne de nye fænomener repræsenterer. Artiklens formål er derfor dels at argumentere for de traditionelle modellers utilstrækkelighed, dels at bidrage til udvikling af et mere adækvat grundlag for analyse af et digitaliseret bogmarked og i den forbindelse, som case-studie, at gennemføre en analyse af to af de mest markante danske fænomener, NewPub, et netværk for forfattere og andre bogfolk med interesse for selvudgivelse fra 2011, og Mofibo, en streamingtjeneste for digitale udgivelser fra 2013. Et hovedspørgsmål er, hvordan man kan skelne mellem nye former af det etablerede eller traditionelle på den ene side og på den anden side alternative eller oppositionelle elementer som udfordrer bogmarkedets eksisterende orden og grundlæggende måde at fungere på. Som udgangspunkt for en ny basis til analyse af det digitaliserede bogmarked anvender jeg den svenske litteratursociolog, Johan Svedjedals, funktionsmodel som han har fremlagt

bl.a. i *The Literary Web* (2000). Denne funktionsmodel diskuterer jeg ud fra og supplerer med elementer fra dels Raymond Williams kulturteori, dels teorierne om mediering og medialisering af kulturen.

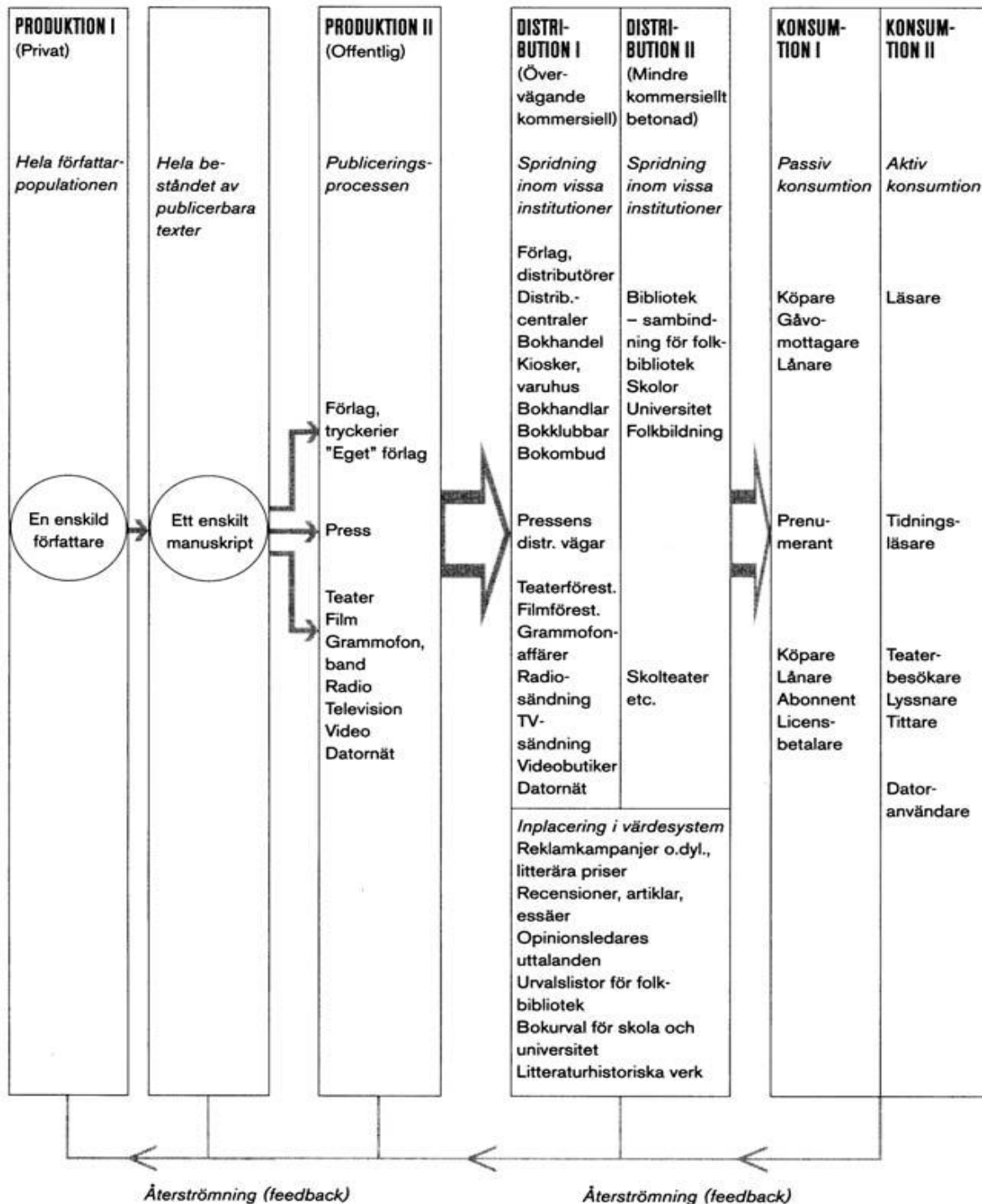
Klassisk litteratursociologi

Den empiriske litteratursociologis grundlægger, Robert Escarpit, udviklede feltet som et systematisk studium dels af litteraturens eksistens i samfundet, dels af den såkaldte litterære proces, dvs. produktion distribution og brug af bøger fra forfatter via bogmarked og biblioteker til læsevaner. Den litterære institution som Escarpit beskrev i 1958, kan forstås som resultat af dels en social, dels en teknologisk konstruktion. Den sociale konstruktion omfatter både frisættelsen af kunst og litteratur i det moderne samfund og i dialektisk forbindelse hermed kapitalismens rammesætning af økonomien bl.a. gennem etableringen af et frit og anonymt varemærke baseret på pengeøkonomi. Desuden forudsætter hans kredsløbsmodel en egentlig litterær offentlighed, hvorigennem forfatterne kan få feedback fra publikum. De vigtigste elementer i den teknologiske konstruktion er papirfremstilling og trykpresse.

Traditionelt betragter litteratursociologien således bogverdenen som en kultur i overvejende 'fast' form. Hermed forstås jeg både den umiddelbare (fysiske) materialitet – dvs. de medier, der bærer det litterære udtryk – og den sociale materialitet – dvs. den samfundsmæssige organisering eller strukturering af bogverdenen. Mere konkret betyder det, at klassisk litteratursociologi er indrettet efter bøger i trykt form og efter en bogverden organiseret i en litterær institution med forholdsvis faste underinstitutioner som forfatter, forlag, boghandler osv. Jeg har i denne sammenhæng valgt at benytte Kjørups definition af institution som han udarbejdede i forbindelse med lanceringen af teorien om institutionen 'kunst' (Kjørup, 1971, s. 17). Institution er her et sæt eks- eller implicite regler der organiserer visse menneskers adfærd i relation til visse andre mennesker og/eller ting med den tilføjelse at en institution ofte består af en række underinstitutioner. Den institutionelle organisering af litteratur (både skøn- og faglitteratur) betinger såvel en relativ fast binding af funktion til aktør som en processuel rækkefølge. Siden Escarpit har modeller over det litterære kredsløb haft fokus på institutioner der i visse tilfælde (fx forfattere) er identiske med individer. De fremstilles typisk som procesdiagrammer der viser et manuskripts (eller ideen til et manuskript) forvandling til bog eller læseoplevelse, jf. Lars Furulands model over "den litterära processen", (figur 1).

Furulands model viser tydeligt hvordan den klassiske litteratursociologi opfatter de relativt faste institutioner, fx forfatter, forlag, presse, boghandel, bibliotek, køber og læser, som basis for det/de litterære kredsløb. Igennem institutionerne under 'Produktion I og II', konkretiseres forfatterens tanker til et fysisk objekt, den trykte bog, der gennem institutionerne under 'Distribution I og II' kan formidles til publikum. Fælles for de institutioner der optræder i kredsløbsmodellerne er, at de stort set alle bidrager forholdsvis direkte til bogmarkedets økonomiske 'værdikæde'. Ud fra Williams udlægning af Gramscis hegemoniteori kunne man sige at de typisk afspejler den dominerende kulturs forestilling om institutionernes væsentlighed (jf. Williams 1977, s. 110f og 121).

Ikke blot Furulands model, men alle modeller over den litterære proces mangler imidlertid aktører hvis primære funktion er at vedligeholde de enkelte institutioner og deres relationer til omverdenen, bl.a. gennem at varetage forhandlingen af institutionens regler internt og i relation til andre institutioner, herunder fx offentlige myndigheder som regulerer og understøtter feltets virksomhed. Disse aktører og institutioner bidrager typisk ikke direkte til bogmarkedets værdikæde. Her tænker jeg navnlig på bogverdenens mange organisationer og foreninger, fx forfatter-, forlægger- og boghandlerforeninger. Disse aktører har historisk været essentielle for den relativt faste institutionalisering af bogverdenen, men er usynlige, skønt nødvendige forudsætninger for kredsløbsmodellerne.

Figur 1. Furulands model over den litterære proces. Kilde: Furuland, 1991, s. 288f

Bogmarkedets instituering

I 1837 blev den danske bogbranche organiseret i en institution med faste regler da Den Kjøbenhavnske Boghandlerforening blev stiftet - foreningen eksisterer stadig under navnet Danske Forlag (tidligere Den Danske

Forlæggerforening) om end med en noget mindre portefølje. Hensigten var først og fremmest at sikre en vis professionalisme i boghandelen og midlerne var to af de tre hovedhjørneste i de såkaldte Samhandelsregler, der instituerede den danske bogbranche og satte rammerne om institutionen frem til liberaliseringens start i 2001. Den vigtigste var fast bogladepris og regler for hvilken rabat boghandlere måtte yde kunderne (fastpris). Desuden bestemte man at forlag kun måtte yde forhandlerrabat til medlemmer af foreningen eller boghandlere godkendt af denne (boghandlermonopol). Endelig indførte foreningen i 1941 en regel om at antagne forhandlere udelukkende måtte føre bøger fra tilsluttede forlag (eksklusivregel) (jf. Nyrop, 1870, s. 134f; Bogudvalget, 1983, s. 63ff). Denne instituering af bogbranchen betød at forlæggerne – der også fungerede som boghandlere – og tidens større bogimportører, som tilsammen udgjorde majoriteten i den nye boghandlerforening, erobrede magten i bogverdenen – også til at udforme den herskende definition af 'etableret', der siden har udviklet sig til 'traditionel' (jf. Lundblad, 2016, s. 9).

I slutningen af århundredet samlede de rene boghandlere (som ikke tillige var forlæggere) sig i henholdsvis Den Danske Provinsboghandlerforening (1891) og Sortimentboghandlerforeningen i København (1893) som organisatorisk modstykke til forlæggernes og de store bogimportørers ovennævnte forening. Samtidig blev Dansk Forfatterforening (1894) stiftet med det primære formål at få gennemført en tidssvarende ophavsretslov i Danmark (Worsøe-Schmidt, 1994, s. 107ff). Senere har forfatterforeningen spillet en væsentlig rolle i forbindelse med reguleringen af forholdet mellem forfattere og forlag. I 1947 indgik de nordiske landes forfatterforeninger og forlæggerforeninger således aftale om en normalkontrakt, der fastsatte rammerne for forholdet mellem tekstsælger og tekstkøber. Den danske aftale om normalkontrakten udløb dog i 2001 i forbindelse med liberaliseringen af bogmarkedet og parterne har ikke kunnet enes om nye fælles vilkår. Foreningerneⁱ står også som forfatternes talsmænd i forhandlinger med offentlige myndigheder i forbindelse med offentlige institutioners brug af forfatternes værker, fx omkring biblioteksafgiften og brugen af litterære værker i radio og tv. De fungerer således som forhandlings- og interesseorganisationer, blandt andet i forbindelse med kontraktforhandlinger, politiske høringer og ved sammensætningen af kulturelle råd, udvalg og repræsentantskaber.

En lidt anderledes og senere organisation er Forening for Forlagsfolk (1966), som siden liberaliseringen har været bogbranchens eneste fælles forum. Her er ikke tale om en interesseorganisation, men om en uafhængig og bred faglig forening, der arrangerer møder, udflugter og efteruddannelseskurser om bogfaget og forlagsbranchen. Tidligere har foreningen stået bag initiativer som Forlagsskolen i København (1967) og var med i opstarten af Forlagsskolen (1980-2006), der dog blev helt overtaget af forlæggerforeningen efter et par år. Som de ovennævnte foreninger har den dog karakter af fast institution med bl.a. vedtægter, bestyrelse, medlemskontingent og afgiftsbelagte aktiviteter. Meget tyder dog på at Forening for Forlagsfolk er ved at sygne hen. Foreningens hjemmeside er inaktiv og Facebook-siden er ikke opdateret siden 2012.ⁱⁱ

I forhold til denne institution er det i teorien relativt enkelt at skelne alternative fra traditionelle publikationsformer, fordi alternativerne simpelthen dækker over alle udgivelser uden for Samhandelsreglerne. I ungdoms- og studenteroprørets epoke fungerede alternative forlag fx som – ofte delvis – selv- eller medudgiverforlag og de distribuerede i vid udstrækning deres udgivelser gennem abonnementsordninger og alternative kanaler som bogcaféer. Disse rummede på sin side såvel caféer som mødesteder for forskellige sammenslutninger ved siden af bogsælget. I praksis er det dog ikke helt så let idet en lang række af såvel alternative udgivere som forhandlere fra midten af 1970'erne og frem tilsluttede sig eller fik dispensation fra Samhandelsreglerne og dermed indgik mere eller mindre i det etablerede kredsløb (Hertel, 1995 s. 16). En væsentlig del af den alternative bogverden fra 1968 til starten af 1980'erne, fra forfattere over forlag og forhandlere til kritikere og læsere, var imidlertid også alternativ i en anden forstand der mere relaterer sig til den dominerende kultur og sociale orden. Alternativ betød dengang nok så meget en afstandtagen fra den (dengang som nu) herskende profitorientering.

Fra fast til flydende

Mange kulturteoretikere har dog på forskellig vis karakteriseret det senmoderne samfund som mere 'flydende', (jf. Baumann, 2000). Et centralt begreb i Anthony Giddens modernitetsanalyse er således aftraditionalisering,

hvormed han forstår et opbrud fra traditionelle normer, omgangsformer og institutioner som konsekvens af aktørernes større individualitet og refleksivitet (Giddens, 1995). Allerede i 1977 bemærkede Raymond Williams i sin skitsering af en kulturteori, at formelle institutioner var under afvikling i moderne, vestlige kulturer til fordel for elementer, han benævnte formationer (Williams, 1977, s. 119). Hermed forstod han en løsere og mere midlertidig strukturering af kulturelt og intellektuelt liv. Utvivlsomt sigtede Williams primært til hvad vi typisk benævner immaterielle tendenser, fx genre, stil og filosofisk orientering eller litterær retning, men samme tendenser gør sig i dag gældende inden for det vi typisk kalder den materielle produktion.

I lighed med mange andre poststrukturalister (fx Berger & Luckmann, Giddens og Castoriadis) mente Williams i øvrigt at vareproduktion og produktion af social orden eller kunst og kultur principielt er det samme, nemlig "the necessary material production within which an apparently self-subsistent mode of production can alone be carried on" (Williams, 1977, s. 93). I en sociologisk analyse er det derfor ikke nødvendigvis interessant at skelne mellem fysiske fænomener som bøger eller forlag og mere u håndgribelige fænomener som genrer eller litterære retninger. Begge disse typer af fænomener er produkter af menneskelig, social skabelse og skal manifesteres i en eller anden form for at kunne udfolde sig og kommunikeres. De er på én gang udtryk og rammesættende for en given social orden og kultur. Der er således snarere tale om en gradsforskel end om en artsforskel i Williams' optik. Hertil kan så bemærkes at digitaliseringen yderligere har bidraget til at nærme bogverdenens håndgribelige og mere u håndgribelige fænomener til hinanden (jf. Lundblad, 2014).

Digitaliseringen af bogverdenen har været undervejs ganske længe som bl.a. John B. Thompson (2005 og 2012) har påvist. De første etaper af digitaliseringen har imidlertid været mere eller mindre usynlige for publikum, da de især har berørt interne forlags- og boghandlerprocesser. Manuskripter er længe blevet indsendt, redigeret og layoutet digitalt, og kommunikationen mellem forlag og boghandlere har ligeledes længe været digitalt baseret. Ligesom bibliotekernes kataloger i årtier har været digitale, således har forlag og boghandlere for årtier siden skabt en database over udgivne titler med alle til faget nødvendige informationer om tilgængelighed osv. Det relativt nye for bogverdenen er at en del af publikationerne er blevet digitale og ofte udgives parallelt i trykt og digital form samt at Internettet (via dedikerede hjemmesider og sociale medier) spiller en stigende rolle som platform for kommunikation mellem bogverdenens aktører.

Såvel digitalisering som liberalisering af bogmarkedet har derfor gennem de seneste 10-15 år medvirket kraftigt til at løsne den faste, institutionelle organisering. Det betyder ikke at institutioner helt forsvinder, men derimod at deres livscyklus tenderer mod at blive kortere, og at de formål og regler som konstituerer dem, forandres med stadig større hastighed (Hillesund, 2006). Formidling af bøger til slutbrugeren har eksempelvis undergået mange og hastige forandringer de seneste årtier. Man behøver ikke længere være boghandler eller have en fysisk butik for at forhandle bøger. Forfattere sælger selv i stigende omfang sine (ofte elektroniske) bøger direkte til køberen, og nye forretningsmodeller omkring fx lyd-bøger dukker op i takt med den teknologiske udvikling for hurtigt at forsvinde igen, når nye teknologiske muligheder viser sig. Dermed tenderer indhold til at løsnes fra form og medium ligesom funktion løsnes fra aktør, og elementer i den 'litterære proces' kan derfor undværes. På den anden side giver såvel digitalisering som liberalisering også mulighed for at udenforstående ved hjælp af teknologien kan skabe nye erhverv og konkurrere med etablerede aktører (Svedjedal, 2000, s. 93ff; Thompson, 2012, s. 313ff). E-bogen eller rettere e-papiret er ikke uden grund blevet karakteriseret som en nedbrydende (disruptiv) innovation (Forge og Blackman, 2009, s. 11) og kulturøkonom Françoise Benhamou (2015, s. 125) har vist hvordan e-bøger har en tendens til at nedbryde forlagsbranchens værdikæde. Murray og Squires (2013, s. 6) har i tråd hermed påpeget hvordan digitaliseringen i flere sammenhænge har indebåret en afskaffelse og omskabelse af bogbranchens mellemmand.

Analyser af bogmarkedet

Alligevel danner den klassiske kredsløbsmodel udgangspunkt for næsten al empirisk, litteratursociologisk undersøgelse i Danmark, hvor der siden 1970'erne har været tradition for at regering eller kulturministerium jævnligt har nedsat udvalg, råd og paneler til at følge bogens og/eller litteraturens situation. Disse udvalg har typisk bestået af repræsentanter for den kommercielle bogverden (forfattere, forlag og boghandlere), repræsentanter for biblioteksvæsnet og/eller offentlige myndigheder på området samt eksperter. De har

diskuteret og gennemført analyser af bogmarkedet, der er publiceret i en række betænkninger og rapporter (jf. Bog- og Litteraturpanelet 2015a og 2016).

En større international diskussion om modellernes rette udformning fandt sted i 1980'erne og 1990'erne med bidrag fra bl.a. Darnton (1982), Sutherland (1988) samt Adams og Barker (1993) hvor det centrale spørgsmål var, om bogen eller den litterære institution skulle være fokus og udgangspunkt. Senest har Murray og Squires (2013) forsøgt at opdatere Darntons model (der er parallel til Furulands ovenfor) således at digitale udgivelser kan indpasses. Problemet med denne opdatering er imidlertid at mindst fire forskellige modeller allerede er nødvendige for at fange de forskellige typer af kredsløb der eksisterer i dag og at modellerne hverken reflekterer den nye digitale mediering eller mulige medialisering af bogverdenen. Øvelsen giver dermed hverken det samlede overblik der var hensigten eller grundlag for analyse af forandringer.

Kredsløbsmodellen reproduceres herhjemme bl.a. hver gang der foretages en officiel analyse af bogverdenens tilstand i Danmark. Således spørger Bog- og litteraturpanelet bl.a. til "Kredsløb: Er der alternative udgivelser, som bryder igennem til det traditionelle litterære kredsløb og eksempelvis bliver optaget i bibliotekssamlinger og/eller fysiske og virtuelle boghandleres sortiment?" i sit *Oplæg til forskningsprojekt om alternative publikationsformer på det danske bogmarked* (Bog- og litteraturpanelet, 2015b). Spørgsmålet er affødt af den politiske hensigt med liberaliseringen af bogmarkedet gennem ophævelse af såvel boghandlermonopol som fastpris. Konkurrencemyndigheder og politikere forestillede sig at en opløsning af den traditionelle institution eller det traditionelle kredsløb dels ville billiggøre produkterne, dels lette deres vej fra producent til forbruger (jf. Konkurrencerådets afgørelser af hhv. 26. april 2000 om Bogbranchens samhandelsregler mv. og 29. marts 2006 om Begrænsning af bogbranchens fastprisdensation). Hvor vanskeligt det er at få modellen til at passe på den levede realitet, ses imidlertid af den færdige rapport, *Alternative publikationsformer i Danmark og deres position på det danske bogmarked*, hvor forfatteren redegør for de mange variationer over forholdet traditionelle versus alternative udgivelsesforhold der reelt eksisterer på dagens bogmarked (Bjervig, 2015, s. 4ff).

Udgangspunktet i kredsløbsmodellen er så meget desto mere bemærkelsesværdigt som der faktisk findes et alternativt fundament for analyse af det senmoderne bogmarked. I forbindelse med Europarådets projekt, *New Book Economy - Building the Information Society* (1994-99), der var finansieret af Europa-kommissionens ADAPT program og havde til formål af forberede de europæiske bogmarkeder til digitaliseringen (Vitiello, 2014, s. 6), udarbejdede den svenske litteratursociolog, Johan Svedjedal, en analysemodel baseret på bogverdenens funktioner snarere end institutioner (Svedjedal, 1999 og 2000).

I realiteten består en stor del af Bjervigs overvejelser over variationerne i traditionelle versus alternative udgivelsesformer netop af refleksioner over disse funktioner. Han ender med at skille alternative udgivelser fra traditionelle alene ud fra funktionen, finansiering, og helliger den statistiske del af rapporten til en komparativ undersøgelse af selvudgivne værker over for resten, dvs. værker publiceret både på traditionelle forlag og mikroforlag m.v. Det giver god mening at trække en skillelinje her da netop finansiering oprindeligt var det professionelle forlags hovedfunktion. At forlægge betyder nemlig at gøre udlæg eller lægge penge ud. Trods oplæggets ordlyd og rapportens titel er den derfor blevet lanceret som "ny viden om selvudgivere" snarere end ny viden om alternativ udgivelse.

Creation	Pre-publication marketing
Idea	Selling-in
Financing	Publication
Writing	Post-publication marketing
Rewriting	Display
Pre-publication selection	Advertising
Acceptance	Personal selling
Suggestions for alterations	Selling by mail order
Editing	Price-cutting
Accidentals	Post-publication assessment
Substantives	Consecration
Proofreading	Canonization
Manufacturing	Information retrieval
Design	User's own
Typesetting	Staff aided
Programming	Archiving
Printing	Short-term
Binding	Long-term
Financing publication	

Tabel 1. Grundlæggende funktioner på bogmarkedet ifølge Svedjedal. Kilde: Svedjedal, 2000, s. 130

Et hovedproblem i Bjervigs rapport – og i Bog- og litteraturpanelets oplæg – er simpelthen at forstå og definere, hvad 'alternativ' betyder i dag. Som Bjervig ganske rigtigt konstaterer, er selvudgivelse langt fra et nyt fænomen (p. 5). Hvad han imidlertid ikke nævner, er at selvudgivelse er den mest traditionelle udgivelsesform på bogmarkedet. Før egentlige forlag blev etableret omkring år 1800 med Gyldendals forlag som det tidligste og mest kendte fra omkring 1770, var selvudgivelse normen snarere end undtagelsen. Holberg fungerede således selv som udgiver for alle sine værker. Ved siden af forfatterne fungerede især bogtrykkere og boghandlere som forlæggere. Selvudgivere har eksisteret i udkanten af bogmarkedet – som del af de såkaldte grå marked – lige siden. Ifølge Bogudvalgets forfatterundersøgelse af 1975 havde 38 % af de omfattede forfattere (af skønlitteratur, børne- og ungdomslitteratur samt samfundsdebatteerende litteratur, der havde udgivet bøger i perioden 1970-74) selv bidraget til finansiering af et eller flere værker (Bogudvalget, 1983, s. 40). Selvudgiveren er således ikke nogen ny eller alternativ aktør på bogmarkedet. Den klassiske kredsløbsmodel kan simpelthen ikke bruges til at få øje på og undersøge de forandringer i processer og aktører som bogmarkedet i dag undergår, fordi nyhederne består i elementer, processer og relationer der er underforstået eller skjult i procesdiagrammerne.

Institutioner og formationer

Et af problemerne med Svedjedals funktionsanalyse er dog at den sjældent kan stå alene, hvis man vil opnå en dybere forståelse af forandringerne på bogmarkedet. Blandt andet er det påfaldende at de funktioner han medtager i sin model kun omfatter dem, der direkte eller indirekte indgår i de klassiske kredsløbsmodeller. Men det overordnede greb, at analysere funktioner snarere end institutioner, bidrager dog til at synliggøre manglerne i Svedjedals egen model. Ved at stille skarpt på funktioner og deres distribution på aktører fremfor på institutioner med fast binding af aktør og funktion bliver det tydeligt, at modellen ligesom kredsløbsmodellerne fokuserer på strukturer snarere end processer, herunder hvordan de regler og normer, der holder sammen på feltet, forhandles og ændres.

Da mit ærinde omfatter en vurdering af nyhedernes kvalitet, populært sagt, om der er tale om ny vin eller blot om gammel vin på nye flasker, vil jeg som supplement til funktionsanalysen inddrage elementer af Williams' kulturteori. Den rummer kategorier og begreber som er uhyre relevante netop for analysen af litteraturens væren i samfundet og som gør det muligt at indfange de mere 'flydende' tendenser der gør sig stærkt gældende i det senmoderne samfund. Hverken hos Giddens, Bauman eller Bourdieu finder man tilsvarende kategorier eller begreber der egner sig til analyse af forandringer og fornyelse i bl.a. bogverdenen – ikke uden grund har Williams derfor de seneste år oplevet en renæssance som kulturteoretiker (jf. McGuigan, 2014 og 2015). Ud over forholdet mellem de ovennævnte institutioner og formationer drejer det sig især om adskillelsen af det 'frembrydende' fra det 'nye'.

Begrebet institution bliver sjældent defineret i sociologisk teori, det gælder også hos Williams. Her forstås institutioner som relativt faste organiseringer af den samfundsmæssige proces, ofte udtryk for den selektive tradition, "a deliberately selective and connecting process which offers a historical and cultural ratification of a contemporary order." (Williams, 1977, s. 116). Denne brug af institutionsbegrebet harmonerer umiddelbart med Kjølrup's definition ovenfor. Heroverfor definerer Williams formationer som

those effective movements and tendencies, in intellectual and artistic life, which have significant and sometimes decisive influence on the active development of a culture, and which have a variable and often oblique relation to formal institutions. (Williams, 1977, s. 117)

Formationer optræder som alternativ eller ligefrem opposition til den dominerende kultur og dennes formelle institutioner og kan som regel erkendes netop gennem deres formative frembringelser, herunder af en anden orden eller logik end den dominerende. Et typisk eksempel på forskellen mellem institution og formation er forskellen på det politiske parti og græsrodsbevægelsen.

Det nye over for det frembrydende

Sociale og kulturelle meninger, værdier, relationer, praksisformer osv. kan differentieres i dominerende, tilbageværende/levn (residual) og frembrydende (emergent). Som eksempel på levn nævner Williams bl.a.

the idea of a rural community is predominantly residual, but is in some limited respects alternative or oppositional to urban industrial capitalism, though for the most part it is incorporated, as idealization or fantasy, or as an exotic – residential or escape – leisure function of the dominant order itself. (Williams, 1977, s. 122)

Modsat levnet står det frembrydende. Hermed forstås Williams nye meninger, værdier, relationer, nye typer af relationer og praksisformer, der ikke blot er nye former af den dominerende sociale orden og kultur, men derimod alternative eller oppositionelle til denne. Det frembrydende er derfor ofte knyttet til formationer, men kan også være knyttet til andre elementer i den sociale eller kulturelle proces, idet en dominerende kultur altid vil ekskludere store områder af menneskelig (social) aktivitet som uvæsentlige.

What has really to be said, as a way of defining important elements of both the residual and the emergent, and as a way of understanding the character of the dominant, is that *no mode of production and therefore no dominant social order and therefore no dominant culture ever in reality exhausts all human practice, human energy, and human intention.* (...) What they exclude may often be seen as the personal or private, or as the natural or even the metaphysical. Indeed it is usually in one or other of these terms that the excluded area is expressed, since what the dominant has effectively seized is indeed the ruling definition of the social. (Williams, 1977, s. 125 – forfs. fremhævelse)

At skelne mellem det nye som udtryk for nye former af den dominerende kultur og det frembrydende som udtryk for en alternativ eller oppositionel mening, værdi, praksisform el.lign. er både teoretisk og praktisk vanskeligt. Man kan dog få hjælp ved at forankre analysen historisk, idet fænomener der blot er nye vil have en vis lighed med eksisterende eller tidligere fænomener inden for en dominerende kultur, mens frembrydende elementer

typisk savner sådanne fortilfælde eller knytter sig til tidligere versioner af alternative eller oppositionelle elementer.

Mediering og medialisering

Digitale medier i almindelighed og World Wide Web eller Internettet i særdeleshed har utvivlsomt accelereret afviklingen af institutioner til fordel for formationer ved at muliggøre en medieret multipersonel kommunikation, der oven i købet kombinerer synkrone og asynkrone aspekter. I teorien kan mange personer både kommunikere med hinanden 'live', dvs. samtidigt, og samtalen kan forblive åben over tid, så deltagerne ikke behøver at være 'tilstede' samtidigt. Gennem Internettet kan man derfor hurtigere og lettere finde og kommunikere med ligesindede, publikum og markeder end det var og er muligt i den analoge verden. Derfor er faste systemer og regler ikke længere så afgørende for at opretholde kontakten mellem aktører, og omvendt er loyalitet over for lokale systemer, regler og kommunikationspartnere ikke så afgørende for at kunne udfolde sig. Dette sætter fokus på spørgsmålet, i hvilket omfang ikke blot digitaliseringen, men Internettet som kommunikationsplatform eller -medium påvirker processer, normer og regler i bogverdenen, og hvordan det indvirker på udfoldelsen af det Williams definerer som det frembrydende.

Siden Marshall McLuhan (1964) har de fleste været enige om at medier ikke er neutrale bærere af information, men udøver en mere eller mindre omfattende påvirkning af indholdet eller budskabet og af de samfund eller kulturer de fungerer i. Medialiseringsteoriene giver bud på hvordan medier og kommunikation indvirker på transformationen af det sociale, hvorfor det er oplagt at inddrage dem i denne forbindelse. Feltet er sprængfarligt at begive sig ind på med mange og til tider ganske krigeriske diskussioner (jf. fx Deacon, D., & Stanyer, J., 2014; Hepp, A., Hjarvard, S., & Lundby, K., 2015; Deacon, D., & Stanyer, J., 2015). Flere har imidlertid efterlyst studier af konkrete subdomæner ud fra medialiseringsteoriene (fx Lundby, 2009, s. 117f; Hepp, A., 2013, s. 128f; Ekstrøm, M., Fornäs, J., Jansson, A., & Jerslev, A., 2016). Udfordringen blandt andet i forbindelse med nærværende undersøgelse er først og fremmest at fange forskellen på 'mediering' og 'medialisering'. Nick Couldry og Andreas Hepp foreslår at skelne mellem de to begreber således:

While "mediation" refers to the process of communication in general – that is, how communication has to be understood as involving the ongoing mediation of meaning construction, "mediatization" is a category designed to describe change. It then becomes possible to link both concepts in the following way: Mediatization reflects how the overall consequences of multiple processes of mediation have changed with the emergence of different kinds of media. Even so, the concept of "mediation" continues to describe a fundamental moment in the development of communication as symbolic interaction: its passing through technologically-based infrastructures of transmission and distribution ("media"). By contrast, "mediatization" refers more specifically to the role of particular media in emergent processes of socio cultural change. (Couldry & Hepp, 2013, s. 197)

Denne sondring uddyber Knut Lundby (2014, s. 19) ved i sin definition af 'mediatization' at betone for det første medialiseringens langsigtede perspektiv, for det andet at medialisering ikke blot involverer forandring ('change'), men transformation og endelig for det tredje, at processen finder sted i samspillet mellem forandringer i kommunikationsmedier og den sociale, politiske og kulturelle kontekst, herunder transformationer af kommunikationsmedierne selv. Mikkel Fugl Eskjaer foreslår en yderligere skærpelse af forskellen:

Medialisering opstår først i det øjeblik, hvor mediernes mellemkomst ikke længere udgør en strukturel forudsætning, fx en infrastrukturel nødvendighed i moderne politisk kommunikation, men begynder at øve indflydelse på fx selve den politiske proces. (Eskjaer, 2013, s. 16)

Mediering (og remediering) kan herudfra forstås som brugen af nye medier til erstatning for eksisterende til udfoldelse af velkendte kommunikationsformer og andre sociale processer, altså det Williams kalder det 'nye'. Heroverfor kan Williams 'frembrydende' elementer i forbindelse med mediebrug forstås som en forudsætning for medialisering i Eskjaers forstand "som en *mediespecifik moderniseringsproces*" (Eskjaer, 2013, s. 15 – forfs. fremhævning). Nye medier rummer som regel en mængde nye muligheder – og indbyggede logikker – der kun

gradvis bliver udnyttet og udfoldet. Når disse nye muligheder udfolder sig fx som nye funktioner i et felt og virker tilbage på den sociale proces mediebrugen indgår i, er der tale om medialisering.

Mofibo

Mofibo er et kommercielt resultat af e-bogmarkedets fremkomst i forbindelse med etableringen af eReolen, folkebibliotekernes fælles platform til udlån af e-bøger og lydbøger (jf. Worsøe-Schmidt, 2017). Virksomheden fungerer med hensyn til e-bøger på mange måder som Spotify gør med hensyn til musik og Netflix til film, en digital streaming-tjeneste på abonnementsbasis. Den blev grundlagt i sommeren 2013 af iværksætteren Morten Strunge, der ikke havde baggrund i bogbranchen, men tidligere havde oprettet et dansk teleselskab, Onfone, som han solgte med stor fortjeneste til TDC i 2011. Mofibo kunne allerede i 2014 prale af at være den største danske distributør af e-bøger med over en million læste sider dagligt (Mofibo, 2014). Virksomheden blev i 2016 overtaget af det svenske Storytel, idet Strunge dog fulgte med og nu indgår i ledelsen med ansvar for at opdyrke nye markeder. Storytel har i øvrigt erhvervet et par svenske forlag, herunder det anerkendte Nordstedts, og for nyligt også det danske forlag People's Press.

Tilsvarende abonnementstjenester for digitale skriftmedier kendes i resten af verden både som tjenester med mulighed for download og som streamingtjenester. Nogle omfatter kun magasiner, fx det svenske Readly, der en kort overgang omkring 2014 tillige eksperimenterede med bøger, nogle kombinerer digital boghandel med abonnementstjeneste for e- og lydbøger som det norske eREADZ, nogle som det svenske BookBeat, der er ejet og udviklet af forlagskoncernen Bonniers, kombinerer abonnementstjeneste med forlagsvirksomhed inden for e- og lydbøger, mens andre som de svenske firmaer Nextory og Storytel ligesom Mofibo fra starten har koncentreret sig om abonnementstjenesten. Fælles for de fleste er imidlertid en ambition om at ekspandere internationalt. Således er eREADZ i dag tilgængelig på dansk, engelsk, finsk, norsk og svensk, mens Storytel findes i Danmark, Finland, Holland, Norge, Polen, Rusland og Sverige.

Mofibos koncept er anderledes end hvad man kender fra den traditionelle branche. Virksomheden køber ikke værker med henblik på videresalg således som forhandlere sædvanligvis har gjort for at drive virksomhed. Det hænger bl.a. sammen med at værker i digital form har en væsentlig anderledes status end trykte værker i forhold til ophavsretslovgivningen, fordi man i stedet for at købe et eksemplar af værket køber licens til at streame eller downloade – hvilket sidestilles med at fremstille eksemplarer af – værket (jf. Worsøe-Schmidt, 2017, s. 6). Mofibo afregner med de deltagende forlag efter antal læste sider, hvor de første 10 sider typisk er gratis. I stedet for at forlade sig på medarbejderes og anmelderes vurdering af bøgerne eller egen mavefornemmelse, indsamler Mofibo direkte data om læsernes adfærd. I 2016 blev en ny stilling som analysechef oprettet og medarbejderne udstyret med it-programmer og kompetencer til selv at analysere data. Vægten er for alvor forskudt fra forlag og bøger til læsere, men målet er stadig først og fremmest at tjene penge.

Virksomheden sigter mod massemarkedet, men forsøger at undgå storlæsere. Den primære målgruppe er folk der læser to til tre bøger om måneden (Hjarvard & Helles, 2015, s. 58). Storlæsere udgør ca. 3 % af kunderne, men tegner sig for ca. 20 % af omkostningerne. Mofibo er således eksempel på en helt ny aktør på bogmarkedet, der udfolder en ny funktion som er muliggjort af digitaliseringen. Hvor den traditionelle forlagsbranche typisk har forsøgt at balancere mellem børs og katedral, dvs. penge og kultur, har Strunge udtalt:

Det var ikke af kærlighed til bøger, jeg startede Mofibo. Det var mere udfordringen i at ruske op i en lidt støvet industri. Folk har aldrig brugt mere tid på underholdning, så det udfordrende har været at gøre bøgerne hotte igen (Ritzau, 2016).

Blot en ny institution

Spørgsmålet er så om Mofibo er udtryk for noget frembrydende eller blot noget nyt. Hvis man alene anskuer virksomhedens funktion er det oplagt at der her er tale om en ny type aktør inden for funktionen, kommerciel distribution, jf. Furulands model ovenfor. Virksomheden er et glimrende eksempel på at digitaliseringen har åbnet mulighed for, at nye aktører med nye forretningsformer kan finde nye økonomiske muligheder i bogverdenen. Anlægger man imidlertid et historisk perspektiv, hvor man abstraherer fra de meget specifikke

forhold der karakteriserer virksomheden og ser bort fra de aspekter digitaliseringen, herunder navnlig internettet, har ansvaret for, er der i virkeligheden ikke så meget nyt under solen i forhold til funktioner inden for traditionel bogvirksomhed. Hvad Mofibo egentlig giver sig af med, er nemlig at forsyne læsere med bøger på abonnementsbasis, altså nøjagtigt hvad lejebibliotekerne tidligere har gjort.

Lejebiblioteker har eksisteret siden midten af 1700-tallet – i Skandinavien først fra slutningen af århundredet. Som regel blev de oprettet af boghandlere og havde til huse i selve bogladen. I starten henvendte de sig til borgerskab og aristokrati – ofte med udenlandske bøger (Björkman, 1992, s. 190). Fra midten af 1800-tallet til institutionens endeligt omkring 2. verdenskrig var kunderne dog primært fra samfundets lavere lag og udvalget omfattede primært populærlitteratur, især spændings- og kærlighedshistorier (Mosolff, 2005, s. 31f; Eide, 2010, s. 134). De tendenser der tog livet af lejebiblioteket var for det første fremkomsten af paperbacks, der var mærkbart billigere end hæftede udgaver, men ikke egnede til udlån fordi hæftningen eller rettere limningen kun tillod ganske få læsninger. For det andet stigende priser på ordinære udgaver og for det tredje at bøger fra dette tidspunkt fik alvorlig konkurrence fra andre medier som radio, film og tv (Eppard, 1986, s. 241).

Lejebiblioteker er således udtryk for 1700-tallets opfindsomhed, da såvel kultur som bogmarked blev moderne. Mofibo er i realiteten blot en genopfindelse af lejebiblioteket på et tidspunkt hvor kultur og bogmarked er blevet flydende – for nu at bruge Baumanns udtryk – og de traditionelle aktører har haft vanskeligt ved at løbe e-bogmarkedet i gang, bl.a. fordi prisen på e-bøger ikke adskiller sig tilstrækkeligt fra prisen på trykte bøger (jf. Benhamou, 2015, s. 123). En bestseller i digital udgave (e-bog eller lydbog) koster i dag typisk 120 - 180 kr. og et månedsabonnement hos Mofibo 129 kr.

Mofibos eksistensgrundlag afhænger i vid udstrækning af eReolens fremtid. Flere store forlag har med jævne mellemrum afbrudt samarbejdet med eReolen og dermed fjernet populære titler fra denne offentlige platform til gratis lån af e-bøger. Det skaber naturligvis et marked for et kommercielt udlån. En nyligt afsagte kendelse fra EU-domstolen åbner imidlertid mulighed for at forlagene ikke længere kan vægre sig mod offentligt udlån af e-bøger, blot det foregår på samme måde som for trykte bøger, dvs. at hvert 'eksemplar' kun udlånes til en bruger ad gangen (EU-domstolen, 2016). Hvis alle populære, danske e-bøger er gratis tilgængelige på eReolen, skal man nok være meget dedikeret kunde for at betale over 1500 kr. årligt for samme udvalg hos Mofibo - med mindre man netop er storlæser, idet næsten alle kommuner har en øvre månedlig grænse for den enkelte brugers lån på eReolen.

Lejebiblioteket er gennem brug af Internettet som kommunikationsmedium blevet medieret (eller remedieret), men man kan næppe tale om at Mofibo som virksomhed har bidraget til en egentlig medialisering af bogverdenen i betydningen at "medierne bidrager til en modernisering af sociale institutioner og praksisser" (Eskjaer, 2013, s. 16). Dette peger endnu tydeligere på at Mofibo blot kan opfattes som en ny institution i den dominerende kultur. I realiteten kan den traditionelle organisering af bogmarkedet nemlig opfattes som et levn eller et tilbageværende (residual) element fra en tidligere (økonomisk) kultur, der blot af kulturpolitiske hensyn fik lov til at overleve takket være en dispensation fra konkurrencelovgivningen siden 1956 (jf. Fol, 1999, s. 5).

På et enkelt punkt har Mofibo dog tilført helt nye elementer eller funktioner til bogbranchen, idet virksomheden mere konsekvent end andre har gennemført forandringen fra afsender- til modtagerorienteret aktivitet. Man har forstået at udnytte digitaliseringens potentiale til at optimere produktion og salg – eller rettere leje – på basis af brugerdata, hvilket formentlig hænger sammen med grundlæggerens baggrund i televirksomhed (jf. Hjarvard & Helles, 2015, s. 58). Dette kunne pege på at virksomheden også rummer frembrydende elementer og dermed på længere sigt kan bidrage til en medialisering af bogverdenen, hvor fx Internettets muligheder for at opsamle og udnytte forbrugerdata bliver afgørende for markedsudviklingen.

NewPub

I modsætning til bogverdenens ovennævnte foreninger, der alle har karakter af forholdsvis faste institutioner, bl.a. udtrykt gennem deres nedskrevne regler og vedtægter, er NewPub derimod et åbent netværk for selvudgivere og bogfolk der tilbyder services for selvudgivere, fx freelance redaktører, layoutere,

selvudgiverforlag, samt alle andre interesserede. Det blev stiftet i 2011 af Karsten Pers, der ernærer sig som forfatter, selvudgiver (Forlaget Mondo) og rådgiver, sammen med journalist og forfatter Abelone Glahn.ⁱⁱⁱ Det er startet gennem kommunikation på Internettet, der ret hurtigt blev kanaliseret til to grupper på Facebook hvoraf den ene er helliget medlemmernes indbyrdes vidensdeling om alt vedrørende selvudgivelse og som desuden bruges til information om fysiske arrangementer som foredrag og workshops, mens den anden, Opslagstavlen, kan benyttes til oplysning om og formidling af egne udgivelser. I 2013 modtog netværket Saxos Innovationspris på Bogforum. Netværket driver desuden en crowdfunded hjemmeside med ressourcer og informationer om forskellige aspekter af forfatter- og selvudgivelsesprocesserne.

Pers har alene stået for at drive netværket siden 2013. Ligesom Strunge har han rødder i it-branchen, da han i perioden 1994-2007 drev forskellige web-designfirmaer. I 2007 fik han idéen til sin første bog som siden har været en af markedets steadysellers. Den blev oprindeligt udgivet på et etableret forlag, men Pers trak rettighederne tilbage og blev selvudgiver i protest mod forlagets manglende markedsføring af bogen. I forlagsbranchen gælder den såkaldte 'Mattæus lov' i endnu højere grad end andre steder: til den der i forvejen har, skal mere gives! Som hovedregel satser etablerede forlag kun på effektiv markedsføring af bestsellere, eller i bedste fald af det Thompson (2012) har benævnt 'big books', dvs. titler som redaktører antager har bestseller-potentiale.

NewPubs formål er først og fremmest samarbejde, inspiration og gensidig hjælp mellem selvudgivere indbyrdes og andre bogfolk. Netværket er baseret på frivilligt arbejde og organiseret i lokale grupper, men holder månedlige temamøder i København og Århus, hvor oplægsholdere som Jakob Holm fra medudgiverforlaget Trykværket og Eva Maria Fredensborg, krimiforfatter med baggrund i reklamebranchen, deler gratis ud af deres viden og kompetencer. Karsten Pers udtrykker sin grundholdning således:

Jeg blev simpelthen træt af at holde viden tilbage for selv at kunne score profit. Hvis jeg har læst den bog og du har læst en anden der kan bidrage til at udvikle skrivefærdigheder eller bogproduktion, kan vi jo ligeså godt hjælpe hinanden. (Interview med Pers)

NewPub har dog også opnået resultater i forhold til offentlige myndigheder og institutioner samt samarbejdspartnere på det etablerede marked. Efter et møde med daværende kulturminister, Marianne Jelved, lykkedes det således i 2014 at give selvudgivere adgang til Statens Kunstfonds midler der hidtil havde været forbeholdt forfattere med værker på forlag uden selv- eller medfinansiering (Bjervig, 2015, s. 13; Interview med Pers). I 2016 indgik lokale NewPub'ere i et samarbejde med Københavns Hovedbibliotek om skabelsen af skrivende communities på biblioteket, der fik næsten en kvart mio. kr. i tilskud fra Kulturministeriets Udviklingspulje (Slots- og kulturstyrelsen, 2016; Interview med Pers).

En af de største udfordringer for selvudgivere, nemlig synlighed, har NewPub også adresseret. I 2014 lykkedes det at indgå samarbejde med boghandlerkæden, Arnold Busck, der i sin hovedbutik i Købmagergade i København oprettede en indiebooks-afdeling med ca. 200 titler. Ordningen var dog for dyr og i stedet udviklede NewPub og Busck i fællesskab konceptet, bogkort, et stykke karton på størrelse med en ordinær bog hvor bogens forside med billede, titel og anmeldercitater samt bagsidetekst fremgår. Bogkort har siden 2015 eksisteret i alle boghandlerkædens 30 butikker. Det seneste tiltag var NewPubs fællesstand på efterårets Bogforum 2016, hvor medlemmer for en rimelig pris kunne møde publikum.

Som de ovennævnte foreninger er hovedfunktionen kommunikation internt mellem forfatterne og andre af bogverdenens aktører og eksternt med bl.a. offentlige myndigheder. Det nye ved NewPub er imidlertid ikke selvudgivervirksomheden eller at samle en bestemt type forfattere og bogfolk, men derimod netværket som formidler af vidensdeling og kontakter både internt mellem forskellige funktioner af interesse for selvudgivere og udadtil i forhold til etablerede aktører som boghandlere og Bogforum – og herigennem publikum – samt offentlige myndigheder og institutioner. Man er ikke sammen *mod* andre aktører i bogverdenen som en typisk interesseorganisation, men derimod *for* hjælp til selvhjælp. Og det alternative i forhold til den dominerende kultur er at disse funktioner varetages på frivillig basis uden profit i et netværk uden bestyrelse og vedtægter. Derved har NewPub væsentlige træk fælles med 1970'ernes alternative bogmarked, men til forskel herfra

producerer medlemmerne bøger, der hverken indholds- eller udstyrmæssigt adskiller sig principielt fra de bøger, som traditionelle forlag producerer.

Forfatternetværk formidlet af Internettet findes i mange lande med meget forskellige formål og udformninger. Tilsvarende findes et hav af hjemmesider, blogs o.lign. med tips og tricks til selvudgivere på mange sprog. Til dato findes ingen oversigt over eller undersøgelse af denne type organisering, men det ville være oplagt at foretage en registrering og kategorisering til belysning af nye tendenser på bogmarkedet internationalt. Både Sverige og Tyskland har egentlige foreninger for selvudgivere, hhv. Egenutgivarna og Selfpublisher Verband. Begge har formål meget lig NewPubs og driver både hjemmesider og Facebook-grupper, men til forskel fra det danske netværk er de organiseret meget traditionelt i foreninger med vedtægter, bestyrelser og medlemsafgifter, hvorved de i højere grad minder om forfatterne traditionelle interesseorganisationer og dermed kan karakteriseres som institutioner fremfor formationer.

NewPub derimod kan betragtes som en frembrydende (emergent) formation med en alternativ praksisform i forhold til det traditionelle bogmarked. NewPub er i langt højere grad end Mofibo udtryk for en medialisering af dele af bogverdenen, idet Internettet (og de sociale medier) ikke blot er netværkets eksistensgrundlag, men simpelthen har accelereret en igangværende moderniseringsproces og med Couldrys (2012, s. 137) ord har tilført en "irreducible dimension" til forandringsprocesserne.

Nye og frembrydende elementer på dagens bogmarked

Litteratursociologiens kredsløbsmodeller har utvivlsomt været nyttige til at kortlægge og forstå elementer i den moderne bogverdens og litteraturs processer. Modellerne er imidlertid baseret på stabile institutioner med relativt faste regler og procedurer, der er under afvikling i det senmoderne samfund som konsekvens af såvel digitalisering som liberalisering. Hertil kommer at modellerne kun rummer de institutioner og aktører, som den dominerende kultur har fundet væsentlige. Analyserer man udelukkende et felt ud fra modeller der gengiver den dominerende kultur, får man naturligvis ikke meget andet end den dominerende kulturs selvforståelse som resultat – alt andet bliver udeladt som (socialt) uvæsentligt. Mens Mofibo umiddelbart kan indpasses i de klassiske, litteratursociologiske modeller som en ny aktør inden for distributionen af bøger, er det straks sværere med NewPub, da foreninger og netværk aldrig figurerer i modellerne over bogverdenen. Et klart udtryk for dette er, at Mofibo allerede er gjort til genstand for litteratursociologisk undersøgelse, mens NewPub blot figurerer som leverandør af information (jf. Hjarvard & Helles, 2015; Bjervig, 2015).

Med Svedjedals funktionsanalyse er det muligt at komme bagom kredsløbsmodellernes procesdiagrammer og undersøge forandringer i relationerne mellem aktører og funktioner. En af svaghederne ved hans model er dog at den stort set kun rummer de funktioner som implicit findes i kredsløbsmodellerne. Alle funktioner der bidrager til den interne forhandling af regler mellem aktører og funktioner i branchen, og dele af den eksterne forhandling, fx med offentlige myndigheder, er udeladt. Dertil kommer at funktionsanalysen i sig selv ikke egner sig til en kvalificeret vurdering af 'nyhedsværdien'. Ved at knytte Williams' begreber om formationer og frembrydende elementer til analysen kan man ikke blot udvide mængden af funktioner i modellen, det bliver det også muligt at skelne mellem nye former af en dominerende orden og alternative eller oppositionelle elementer. Derved kvalificeres også forskellen på begreberne mediering og medialisering af kommunikationen, idet mediering ses i forbindelse med nye aktører eller institutioner, mens medialisering ser ud til i højere grad at være knyttet til frembrydende processer, aktører eller formationer.

Af de to nye fænomener på det danske bogmarked som digitaliseringen (og liberaliseringen) har muliggjort og som her er gjort til genstand for analyse, er Mofibo primært udtryk for en ny udgave af den eksisterende orden, hvor grundlæggeren har set og udnyttet nogle af de muligheder digitaliseringen har skabt til at genopfinde og mediere et kommercielt lejev bibliotek (både gennem digitale udgivelser og gennem internettet som kommunikationsplatform) og dermed opdyrke det digitale bogmarked. Heroverfor kan NewPub snarere forstås som et frembrydende element eller rettere formation, der udtrykker en alternativ kultur på bogmarkedet som ikke i første række er drevet af profit, men af samarbejde og gensidig hjælp og inspiration. Hermed peger

NewPub på en mere grundlæggende forandring af relationer og processer i bogverdenen, der har ligheder med 1970'ernes alternative bogmarked, men adskiller sig herfra fordi det alternative alene ligger i relationerne, ikke i hverken aktører eller produkter. NewPubs brug af Internettet har medført en ny (i betydningen frembrydende) og ikke-reducerbar måde at organisere samarbejde og vidensdeling i bogverdenen, altså en medialisering.

Referencer

Adams, T.R. and Barker, N. (1993). A new model for the study of the book. In Barker, N. (ed.) *A Potencie of Life: Books in Society* (pp. 5–43). London: British Library.

Baumann, Z. (2000). *Liquid Modernity*. Cambridge: Polity.

Benhamou, F. (2015). Fair use and fair competition for digitized cultural goods: the case of eBooks. *Journal of Cultural Economics*, 39(2), 123-131.

Bjervig, N. (2015). *Alternative publikationsformer i Danmark og deres position på det danske bogmarked. Undersøgelse for Bog- og litteraturpanelet*. Uden sted: Bjervigs bureau. Lokaliseret 24-02-2017: <http://slks.dk/bogen-2015/selvudgivere/>

Björkman, M. (1993). *Läsarnas nöje, kommersiella lånbibliotek i Stockholm 1783-1809* (Skrifter utgivna av Avdelningen för litteratursociologi vid Litteraturvetenskapliga institutionen i Uppsala 29). Uppsala: Avdelningen för litteratursociologi vid Litteraturvetenskapliga institutionen.

Bog- og Litteraturpanelet. (2015a). *Bogen og litteraturens vilkår 2015, Bog- og Litteraturpanelets årsrapport*. S.l.: Kulturstyrelsen. Bog- og Litteraturpanelet. (2016). *Bogen og litteraturens vilkår 2016, Bog- og Litteraturpanelets årsrapport*. S.l.: Kulturstyrelsen.

Bog- og litteraturpanelet. (2015b). *Oplæg til forskningsprojekt om alternative publikationsformer på det danske bogmarked*. Lokaliseret 24-02-2017: <http://slks.dk/bogen-2015/selvudgivere/>

Bog- og Litteraturpanelet. (2016). *Bogen og litteraturens vilkår 2016, Bog- og Litteraturpanelets årsrapport*. S.l.: Kulturstyrelsen.

Bogudvalget, & Kulturministeriet. (1983). *Bøger i Danmark, bogudvalgets betænkning* (Betænkning 969). Kbh: [Ministeren for kulturelle anliggender].

Couldry, N. (2012). *Media, Society, World: Social Theory and Digital Media Practice*. Cambridge: Polity.

Couldry, N., & Hepp, A. (2013). Conceptualizing Mediatization: Contexts, Traditions, Arguments. *Communication Theory*, 23(3), 191-202.

Darnton R. (1982). What is the history of books? *Daedalus* 111(3), 65–83.

Deacon, D., & Stanyer, J. (2014). Mediatization: Key concept or conceptual bandwagon? *Media, Culture & Society*, 36(7), 1032-1044.

Deacon, D., & Stanyer, J. (2015). 'Mediatization' and or 'Mediatization of'? A response to Hepp et al. *Media, Culture & Society*, 37(4), 655-657.

Eide, E.S. (2010). Reading Societies and Lending Libraries in Nineteenth-Century Norway. *Library & Information History* 26(2), 121-38.

Eppard, P.B. (1986). The Rental Library in Twentieth-Century America. *Journal of Library History* 21(1), 240-52.

Escarpit, R. (1972/org. 1958). *Bogen og læseren: Udkast til en litteratursociologi*. Kbh.: Hans Reitzel.

Ekstrøm, M., Fornäs, J., Jansson, A., & Jerslev, A. (2016). Three tasks for mediatization research: contributions to an open agenda. *Media, Culture & Society*, 38(7), 1090-1108. DOI: 10.1177/0163443716664857

Eskjaer, M.F. (2013). Medialisering som mediespecifik moderniseringsproces. *Nordicom-Information* 35(3-4), 15-31.

EU-domstolen (2016). Præjudiciel forelæggelse – ophavsret og beslægtede rettigheder – udlejnings- og udlånsrettigheder i forbindelse med beskyttede værker – direktiv 2006/115/EF – artikel 1, stk. 1 – udlån af eksemplarer af værker – artikel 2, stk. 1 – udlån af værker – udlån af en bog i digital form – offentlige biblioteker. ECLI:EU:C:2016:856. Lokaliseret 24-02-2017:

<http://curia.europa.eu/juris/document/document.jsf?jsessionid=9ea7d0f130d61ce5380e554941eca6a0ce72ab2bc1c5.e34KaxiLc3eQc40LaxqMbN4PahmRe0?text=&docid=185250&pageIndex=0&doclang=DA&mode=lst&dir=&occ=first&part=1&cid=580894>

Forge, S., & Blackman, C. (2009). OLEDs and E-PAPER: their disruptive potential for the European display industry. IPTS report.

Furuland, L. (1991). *Ljus över landet och andra litteratursociologiska uppsatser* ((Skrifter utg. av Avdelningen för litteratursociologi vid Litteraturvetenskapliga institutionen i Uppsala 28). Uppsala: Avdelningen för litteratursociologi vid Litteraturvetenskapliga institutionen.

Giddens, A. (1995). *Modernitetens konsekvenser*. Kbh.: Hans Reitzels Forlag.

Hepp, A., Hjarvard, S., & Lundby, K. (2015). Mediatization: Theorizing the interplay between media, culture and society. *Media, Culture & Society*, 37(2), 314-324.

Hertel, H. (1995). 500000 £ er prisen - bogen i mediesymbiosens tid (The Adam Helms Lecture ; 1995). Kbh: Det Kongelige Bibliotek: Museum Tusulanum.

Hillesund, T. (2006). Bøger i en digital tid. *Norsk medietidsskrift*, 13(4), 319-38.

Hjarvard, S. & Helles, R. (2015). Going digital: Changing the game of Danish publishing. *Northern Lights* 13, 49-64.

Konkurrencestyrelsen (1999). *Debatoplæg. Bogbranchens erhvervsvilkår*. Kbh.: Konkurrencestyrelsen.

Kjørup, S. (1971). Æstetiske problemer, en indføring i kunstens filosofi. Kbh.: Munksgaard.

Lundblad, K. (2014). Dokument, taktilitet och 'diakronisk doft'. In Cronqvist, M., Lundell, P. & Snickars, P. (red.) *Återkopplingar* (349-63). Lund: Mediehistorisk arkiv, 28.

Lundblad, K. (2016). Föreställningar om förlag : gränser mellan produktion och förmedling i den svenska bokvärlden, 1600-tal till i dag. *Biblis*, (72), 3-11.

Lundby, K. (2009). *Mediatization, concept, changes, consequences*. New York: Peter Lang.

Lundby, K. (2014). *Mediatization of communication* (Handbooks of communication science 21). Berlin Boston: De Gruyter Mouton.

McGuigan, J. (ed. 2014). *Raymond Williams on Culture & Society. Essential Writings*. London: SAGE Publications.

McGuigan, J. (ed. 2015). *A short Counter-Revolution – Towards 2000 Revisited*. SAGE Publications. ProQuest Ebook Central, <http://ebookcentral.proquest.com/lib/kbdk/detail.action?docID=1712660>.

- McLuhan, M. (1964). *Understanding media, the extensions of man*. New York: McGraw-Hill.
- Mofibo (2014). *Om os*. Lokaliseret 17-08-2014: <https://mofibo.com/dk/da/about/>
- Mosolff, K. (2005). Bibliotekstilbud i København 1850-1885. *Bibliotekshistorie* 7, 25-72.
- Murray, M. and Squires, C. (2013). The digital publishing communications circuit. *Book 2.0*, 3(1), 3-23.
- Nyrop, C. (1870). *Bidrag til den danske boghandels historie*. Anden del. Kbh.: Gyldendal.
- Ritzau (2016). Mofibo-stifter ville ruske op i støvet bogbranche. Ritzaus Bureau 20.05.16.
- Slots- og kulturstyrelsen. (2016). *Udviklingspuljen for folkebiblioteker og pædagogiske læringscentre 2016*. Lokaliseret 24-02-17: <https://slks.dk/biblioteker/udviklingspuljen/arkiv/>
- Sutherland, J. (1988). Publishing history: A hole in the centre of literary sociology. *Critical Inquiry* 14(3), 574–589.
- Svedjedal, J. (1999). Busy Being Born or Busy Dying? *Human IT* 3(1). Borås. Lokaliseret 24-02-17: <https://humanit.hb.se/article/view/220>
- Svedjedal, J. (2000). The literary web: literature and publishing in the age of digital production. Stockholm: Kungl. Biblioteket.
- Thompson, J. (2005). Books in the digital age, the transformation of academic and higher education publishing in Britain and the United States. Oxford: Polity.
- Thompson, J. (2012). Merchants of culture, the publishing business in the twenty-first century. 2nd ed. Cambridge: Polity.
- Williams, R. (1977). *Marxism and Literature*. Oxford: Oxford University Press.
- Vitiello, G. (2014). International Librarianship in Europe (1990-2000). Lyon: IFLA. Lokaliseret 24-02-17: <http://www.library.ifla.org/946/1/071-vitiello-en.pdf>
- Worsøe-Schmidt, L., & Dansk Forfatterforening. (1994). *Forfatter i Danmark 1894-1994*. Kbh: Dansk Forfatterforening.
- Worsøe-Schmidt, L. (2017). The e-book war in Denmark. *Journal of Librarianship and Information Science*, Doi: 0961000616685641.

ⁱ Danske Skønlitterære forfattere blev stiftet 1991 efter splittelse i Dansk Forfatterforening.

ⁱⁱ Foreningen af Forlagsfolk har ikke besvaret mine henvendelser pr. mail og telefon.

ⁱⁱⁱ Oplysninger om NewPub stammer bl.a. fra et semistruktureret interview med Karsten Pers på Forlaget Mondo d. 26. maj 2016.

Bo Skøtt, adjunkt, Institut for Design og Kommunikation, Syddansk Universitet, skott@sdu.dk

Kulturformidlingens transformation

- folkebibliotekernes formidling i en digital tid

Abstract

The aim of this article is to investigate how the digital conversion that currently takes place in public libraries in Denmark, affects the perception of those cultural dissemination activities that result from the work with documents. My starting point is that the digital conversion means an increase in digital documents and that the characteristics of these documents differ so significantly from analog documents that it potentially means changes in both the practical handling and the conceptual universe associated with the designation, identification, and definition of practice. The study is conducted as a literature survey, where Johan Fjord Jensen (1988), Dag Solhjell (2001) and Jens Gudiksen (2005) constitute the theoretical framework and where eight public libraries' digital strategies from region Midtjylland are analyzed on the basis of a heuristic approach to the discourse concept. The conclusion is that the eight digital strategies do not explicitly refer to concepts that traditionally denote the cultural activities of the public library (e.g. 'enlightenment' and 'cultural activity') but that these concepts are thematized and understood in new and more transmissive terms such as 'accessibility' 'usage frequency' and as 'need', 'consumption' and 'demand'. This happens because the eight strategies consider technology and the use of technology superior to content, which makes the strategies more part of the public libraries' legitimization work and less a part of the facilitation of people's common actions in late modernity.

Keywords: Kulturformidling, kultursociologi, digitale dokumenter, folkebibliotek, digitale strategier, Danmark

Indledning

I Danmark har formidlingen af kultur været én af folkebibliotekets helt centrale samfundsfunktioner siden begyndelsen af 1900-tallet, hvor folkebiblioteket påtog sig at løse en række sociale og kulturelle opgaver for staten. Allerede i den første bibliotekslov fra 1920 forpligtede folkebiblioteket sig til at facilitere den almene befolknings livspraksisser, idet datidens bogsamlinger skulle: "... indeholde *en Samling oplysende Litteratur* af geografisk, historisk, og almindelig kulturhistorisk Art, Bøger om religiøse Spørgsmaal, Samfundets Ordning, Naturkundskab og de praktiske Erhverv." (Jensen, 1985, s. 39, min kursivering). Samtidig indledtes et tæt samarbejde med datidens oplysningsforbund, der varetog den efter- og videreuddannelse, som broderparten af (arbejder)befolkningen var forment adgang til indtil medio 1960'erne (Hvenegaard Lassen, 1962, s. 256; Jensen, 1985, s. 66). Efter vedtagelsen af ny bibliotekslov i 1964 fik folkebiblioteket endvidere formelt til opgave at "fremme kulturel aktivitet". Det havde mange gjort i flere år, men med bibliotekslovens formulering ændrede

kulturarbejdets status. Fra da af tolkedes biblioteksloven som det juridiske grundlag, der tillod folkebiblioteket en rolle som aktiv arrangør af for eksempel udstillinger, koncepter og foredrag (Jensen, 1985, s. 134–136).

Ovennævnte treenhed udgør i dag kernen i det senmoderne folkebiblioteks kulturformidlingsarbejde, idet opgaven stadig er at fremme oplysning, uddannelse og kulturel aktivitet. I dette arbejde har analoge dokumenter hidtil spillet en helt central rolle, idet disse aktiviteter initieres af, at folkebiblioteket stiller:

[...]bøger, tidsskrifter, lydbøger og andre egnede materialer til rådighed såsom musikbærende materialer og elektroniske informationsressourcer, herunder internet og multimedier. (Biblioteksloven, 2013, § 1).

De analoge dokumenter er den mest fremtrædende teknologi på folkebiblioteket målt i både antal, økonomi og udlån (Danmarks statistik, 2014; Styrelsen for Bibliotek og Medier, 2010, s. 35) og omdrejningspunkt for en stor del af folkebibliotekets kulturformidlende aktiviteter, men symbiosen mellem medieform og institution er under forandring.

I 2000'erne opstod en national ambition om at modernisere den offentlige administration, hvorfor Finansministeriet i 2011 valgte at etablere Digitaliseringsstyrelsen, hvis formål er: "...at digitalisere det offentlige Danmark og bidrage [...] til Finansministeriets mission om at styrke vækst og produktivitet samt sikre effektivisering af den offentlige sektor." (Digitaliseringsstyrelsen, 2016). I 2011 havde folkebiblioteket som sektor været i gang med en lignende proces i 15 – 20 år. I min optik faldt denne udvikling i tre faser: første fase var digitalisering af bibliotekarernes håndtering og organisering af de fysiske bestande i begyndelsen af 1990'erne, der siden resulterede i publikums adgang til digitale kataloger (OPACS), bibliografiske databaser og siden også Internet. Anden fase var forsøgene med udlån af e-bøger og adgang til fuldtekst databaser, der indledtes i perioden 2000 – 2002 og som siden 2004, med variationer (se f.eks. Balling m.fl., 2014 s. 12; Grøn & Balling, 2016), har udgjort et fast bibliotekstilbud. Og tredje fase har vi været i siden ca. 2010, hvor den digitale omstilling har nået et niveau, der er ved at skabe en hybrid virkelighed, som påvirker folkebibliotekets generelle virksomhed herunder også dets kulturformidlende aktiviteter.

For at koordinere den strukturelle del af dette arbejde oprettede Kulturministeriet og Kommunernes landsforening i 2013 et forpligtende samarbejde i Danskerens digitale bibliotek, der: "...skal styrke bibliotekernes mulighed for at håndtere og formidle elektroniske medier såsom e-bøger og andre netbaserede materialer." ("Danskernes Digitale Bibliotek", 2016).

Som det ses af ovennævnte, er der i folkebiblioteket et overvejende fokus på, hvordan digitale teknologier kan effektivisere og rationalisere praksis, men hvad betyder den digitale omstilling for den måde folkebiblioteket betragter sine kulturformidlende samfundsopgave på? Og hvilke konsekvenser har implementering og den kvantitative forøgelse af digitale dokumenter for folkebibliotekets italesættelse af egne kulturformidlende praksisser? Formålet med denne artikel er at finde svar på ovennævnte ved at analysere otte folkebibliotekers digitale strategier, samt at studere hvad en sådan italesættelse kan indebære for publikums rolle i denne proces.

Metodiske overvejelser

Nærværende studie er gennemført som et dokumentarisk studie, hvori en kultur- og -formidlingsteoretisk tilgang danner grundlag for en analyse af otte midtjyske folkebibliotekers digitale strategier. Når valget falder på region Midtjylland, skyldes det at otte ud af sytten folkebiblioteker i regionen, har udarbejdet egentlige digitale strategier ved mine studiers begyndelse i 2015, og at disse strategier specifikt forholder sig til ovennævnte omstilling. Det er ikke tilfældet i nogen anden region i Danmark. Valget falder på strategier fordi det er her, de midtjyske folkebiblioteker italesætter intentioner og forventninger til fremtidens praksis. Gennemlæsning af strategierne er derfor foretaget med inspiration fra kulturanalysens heuristiske tilgang til kulturelle fænomener (Ehn & Löfgren, 1982 s. 18 ff.), med henblik på at identificere hvor og hvordan strategierne italesætter, og eventuelt omfortolker begreberne "oplysning" og "kulturel aktivitet". Disse italesættelser forholdes til Dag Solhjells definitioner af henholdsvis "paratekst" og "kontekst" som væsentlige bestanddele i ethvert formidlingsarbejde, og hvis afdækning kan identificere hvordan, form og indhold håndteres. Denne metode er

valgt, fordi den kan afdække de midtjyske folkebibliotekers diskursive fremstilling, samt hvordan den er under forandring af den digitale omstilling. Gennem analyser af dokumenter som for eksempel strategier er det muligt at identificere hvilke sproglige betegnelser, der anvendes til at beskrive og dermed legitimere forskellige aktiviteter og deres sammenhænge (se også Kann-Rasmussen & Tank, 2016).

Til trods for at udviklingen af digitale dokumenter stadig er i sin vorden, og at den kultursociologiske impact stadig fremstår uklar, eksisterer der efterhånden en del forskning på området. I en dansk og nordisk kontekst iagttager jeg særligt tre perspektiver i den eksisterende forskning: 1) et læringsteoretisk-pædagogisk perspektiv, der fokuserer på hvilken indflydelse, anvendelsen af digitale dokumenter har for den enkeltes koncentrationsevne, tilegnelse af viden og kundskab, eller læring (se f.eks. Dahl & Mangen, 2015; Mangen & Kristiansen, 2013), 2) et mere domænespecifikt perspektiv, der fokuserer på digitaliseringens konsekvenser for produktion, organisation og distribution af oplevelser, viden og information, herunder også den kunstneriske krydsbefrugtning, der finder sted mellem forskellige medieformer og dokumenttyper (se f.eks. Gram, 2012; Grøn & Balling, 2016; Nielsen, 2015), samt 3) et bredere kultursociologisk perspektiv, der vedrører digitale dokumenters potentialer i et senmoderne samfund (se f.eks. Grøn, 2010; Juncker, 2015; Mackey, 2012).

Nærværende artikel placerer sig i den sidste kategori. Jeg betragter digitale dokumenter som redskaber i den særlige form for blanding af kommunikation, interaktion og læring som kulturformidlingsarbejdet indeholder, og hvis formål er at facilitere menneskets håndtering af senmodernitetens konsekvenser.

Teoretisk rammesætning

Kultur som begreb

I indledningen gav jeg en kort beskrivelse af hvilke historiske processer, der førte frem til det kulturformidlingsbegreb, der i modificeret form stadig består, men hvad er kulturformidling egentlig? Både "kultur" og "formidling" er komplekse begreber, der har vist sig ganske vanskelige at definere. Kultur er et meget heterogent begreb, der er genstand for vedvarende diskussion (Sørensen, Høygård, Bjurström, & Vike, 2008; Jantzen, 2005; Hastrup, 2004). I sin definition fra 1988 foreslår Johan Fjord Jensen, at der grundlæggende skelnes mellem et smalt kulturbegreb, hvor kultur betragtes noget, mennesket kan eje og et bredt kulturbegreb, hvor kultur betragtes som noget, mennesket kan være. I den smalle forståelse bliver kultur betragtet som lig med de genstande, der er resultatet af kunstneriske, systematiske eller akademiske aktiviteter. Når mennesket omgås sådanne genstande, sker der en tilegnelse, så dette menneske: "...bliver kulturel, får kultur, ja måske endda bliver 'kultiveret'. Kultur er i den betydning næsten et med dannelse." (J. F. Jensen, 1988, s. 158). I det brede kulturbegreb betragtes kultur som den helhed af vaner, rutiner og værdigrundlag, der karakteriserer forskellige fællesskabers livsmåder, og som gør os i stand til at se: "... gruppernes kultur som en helhed, forskellig fra andre kulturelle helheder ..." (J. F. Jensen, 1988, s. 158–159).

I folkebiblioteket har det smalle kulturbegreb langt hen ad vejen vundet hævd. Folkebiblioteket skal løse sine primære samfundsopgaver ved at stille bøger, tidsskrifter og lignende materialer til rådighed (Biblioteksloven, 2013, § 1), hvorved Lov om biblioteksvirksomhed stadfæster, at folkebibliotekets kulturformidlende arbejde sker gennem tilvejebringelse af dokumenter af forskellig art. Dertil kommer, at det smalle kulturbegreb er et instrumentelt begreb, der er praktisk anvendelig i planlægning, gennemførelse og evaluering af folkebibliotekets virksomhed: succes og fiasko kan måles kvantitativt via beholdning, antal arrangementer, udgift per borger, etc. hvilket sker gennem årlige indberetninger af statistiske nøgletal (Danmarks statistik, 2014).

Formidling som begreb

Der findes flere forskellige bud på, hvad formidling er (Hvenegaard Rasmussen, 2016; Drotner, 2006; Gudiksen, 2005), men alle tager udgangspunkt i formidling som en form for kommunikativ praksis. For nærværende har jeg indledningsvist valgt at lade mig inspirere af Dag Solhjells begreber om "paratekst" og "kontekst", som han identificerer i forbindelse med en kortlægning af den norske kunstformidlingsinstitution (2001). Solhjell beskriver, hvordan der eksisterer et rum mellem genstand og betragter, og hvordan dette rum udfyldes af formidler ved hjælp af "paratekster". En udstilling af for eksempel malerier er ikke andet end en samling rammer af træ med lærred påført maling, før formidler, ved hjælp af forskellige henvisninger, foretager en udpegning af

de enkelte genstande som (kunst-)værker, der er værd at beskæftige sig med. Denne udpegning finder sted ved hjælp af forskellige teknikker (f.eks. lyssætning, kunstnerbiografier og værkforklaringer), og defineres af Solhjell som formidlingens "paratekster". Paratekster repræsenterer *formidlingens form* (2001, s. 20–40 og 82ff.).

Formidlers udpegning af værker sker imidlertid altid ud fra bestemte opfattelser af værkerne, deres relationer til hinanden og til "virkeligheden". Denne relation kalder Solhjell for formidlingens "kontekst". Konteksten angiver, om der for eksempel skal foretages en stilmæssig, en æstetisk eller en kunsthistorisk læsning af udstillingen. Parateksterne peger altså på genstanden som værk, samtidig med at de angiver, i hvilken kontekst læsning af værket skal foregå. Konteksten kan træde mere eller mindre tydeligt frem i parateksterne, og betegnes som *formidlingens indhold* (2001, s. 20–40 og 131ff.). Formidleren formidler gennem valg af paratekster dermed både de udvalgte genstande som værker og betydningen af sin udvælgelse.

Dermed bliver formidling aldrig en uskyldig stillen-til-skue, men altid udtryk for det Solhjell, med reference til Pierre Bourdieu, kalder for symbolsk magtanvendelse, hvorfor det aldrig er ligegyldigt, hvem der har valgt, hvorfor der er valgt eller hvordan resultatet fremstilles:

Formidlermakt bør bruges med myndighed og kyndighed. Med makt følger også ansvar, særligt overfor kunstnere og publikum. Dette er mitt syn at kunstformidlere skal synliggjøre (...) den innflydelse de har over kunsten, kunstnerne og deres publikum, og ikke skjule den. Kunstformidlere bør være seg sin makt bevisst og bruke den åpent. Men makt over kunsten må kontrolleres og kritiseres, ellers blir makt til overgrep. (Solhjell, 2001, s. 18–19).

Når Solhjell er interessant i denne artikel, er det fordi hans genstandsbebegreb, er mere anvendeligt i en digital kontekst end Fjord Jensens. I Fjord Jensens smalle kulturbegreb smelter form og indhold sammen til én samlet enhed i den genstand, hvorved mennesket danner sig. Analoge dokumenter kan godt betragtes som sådanne enheder, men det kan digitale dokumenter ikke. Jeg har derfor brug for et begrebsapparat, der kan håndtere adskillelsen mellem genstand og værk, og det kan Solhjells. Samtidig har jeg en antagelse om, at materialiteten "gør modstand" (Lövgren, 2004, s. 16ff.), hvilket vil sige at folkebibliotekets praktiske håndtering af henholdsvis analoge og digitale dokumenter, tager form efter disse dokumenters materialitet. Derfor må paratekster, som folkebiblioteket anvender til at udpege henholdsvis analoge og digitale dokumenter som værker, der er værd at beskæftige sig med, være forskellige. Endelig betyder Solhjells begrebsapparat at det bliver muligt at håndtere folkebibliotekets forskellige kulturformidlingsformer som kontekster igennem hvilke, folkebibliotekets holdning til dokumenterne som værker kan aflæses.

Folkebibliotekets sociale og kulturelle berettigelse

Med en ekskursion til Kirsten Hastrup (2004) vil jeg beskrive det danske samfund som senmoderne, demokratisk og bestående af en lang række (tilvalgs-)fællesskaber, hvori kulturelt determinerede mennesker deler sociale oplevelser af og erfaringer med, hvad verden er for et sted. Som mennesker har vi ingen adgang til hinandens kognitive strukturer, men ved at gøre os selv kommunikativt tilgængelige for hinanden bliver det muligt for os at interagere og udvikle os ved fælles hjælp (Hastrup, 2004, s. 9–17). Et givent fællesskabs værdigrundlag må konstrueres og løbende vedligeholdes af de mennesker, der indgår i det. Det sker, samtidig med at det givne fællesskabs normer og værdier virker tilbage på de mennesker, der indgår i det. Samtidig fungerer fællesskabet udgrænsende overfor mennesker, der ikke tilhører det givne fællesskab, hvorved de udgrænsede mennesker bliver "de andre", som det givne fællesskab kan spejle sig i (Hastrup, 2004, s. 10–11 og 19ff.).

Senmodernitetens fremkomst betyder blandt andet en forøget valgfrihed, hvad angår den enkeltes frivillige deltagelse i fællesskaber, og medfører en større kontaktflade mellem disse, da flere mennesker er aktive i flere forskellige fællesskaber samtidigt. Den udvidede kontakt bidrager til at afmontere den naturlighed, hvormed fællesskaber i førmoderne og moderne samfund overleverede deres traditioner. Senmodernitetens fremkomst betyder, at mennesker kommer til at leve langt mere ens end tidligere, men at de samtidig betragter hinanden som mere forskellige! (Hastrup, 2004, s. 9–17 og 41ff; se også Elias & Scotson, 1994). Denne dobbelte oplevelse af at være ens i al vor forskellighed udgør en nødvendig baggrund for, at vi kan udvikle en refleksiv

selviagttagelse, der er nødvendig for at kunne foretage kvalificerede til- og fravalg, der matcher vores individuelle og kollektive livspraksisser. I mødet med det anderledes bliver vi bevidste om, at der eksisterer andre opfattelser af og erfaringer med verden, og får samtidig mulighed for at reflektere over vore egne værdigrundlags arbitrære karakter. Som sådan bliver andre menneskers kulturelt betingede holdninger og handlinger principielt forståelige omend ikke altid lige acceptable (Hastrup, 2004, s. 15 og 69ff; se også Giddens, 1996). Refleksiv selviagttagelse er dermed afgørende for livet i senmoderniteten.

Oplysning og kulturel aktivitet

Den ovennævnte samfundsorganisering udgør den ramme, som folkebiblioteket må agere i. Folkebiblioteket skal stadig facilitere fællesskabsdannelse på baggrund af forestillinger om senmodernitet og valgfrihed, men på en sådan måde at der udøves den mindretalsbeskyttelse, der er indlejret i demokratibegrebet. I en senmoderne kontekst kan "oplysning" derfor defineres som facilitering af menneskets livsduelighed og selviagttagelse. Hvor det moderne folkebibliotek havde som formål at hæve det grundlæggende vidensniveau i befolkningen ved at sikre fri og lige adgang til oplevelser, viden og information, er det senmoderne folkebiblioteks formål i højere grad at facilitere menneskets bestræbelser på at foretage informerede og kvalificerede til- og fravalg, herunder også at tilbyde alternative perspektiver og tilgange. Det senmoderne folkebiblioteks oplysningsarbejde er dermed stadig rettet mod den enkelte, men med fællesskaber som referenceramme: oplysning kan betragtes som "noget" (oplevelse, information eller viden), "nogen" (bibliotekar eller formidler) har valgt, er vigtigere end andet, men hvor evaluering, accept eller afvisning nu er lagt i hænderne på den enkelte (publikum) (Kulturministeriet & Center for Kultur- oplevelsesøkonomi, 2012, s. 4–7).

Livsduelighed og selviagttagelse er baggrunde for, at mennesker har mulighed for myndig deltagelse i samfundets kollektive og demokratiske processer. "Myndig deltagelse" fordrer kendskab til rækkevidden af egne muligheder og evner, samt viden om hvor, hvordan og hvornår engagement kan finde sted på adækvate måder. Hvor det moderne folkebibliotek, i samarbejde med oplysningsforbundene, havde som ambition at hæve befolkningens formelle uddannelsesniveau, vedrører det senmoderne folkebiblioteks uddannelsesbestræbelser både faglige færdigheder (læse-skrive-regne-IKT) og mulighederne for myndig deltagelse (Styrelsen for Bibliotek og Medier, 2010). For nærværende interesserer jeg mig kun for den myndige deltagelse, hvorfor uddannelsesaspektet lades ude af betragtning.

Myndig deltagelse fordrer en ramme, hvori mennesker kan involvere sig, og en sådan ramme faciliterer folkebiblioteket gennem tilbud om "kulturel aktivitet". Hvor det moderne folkebibliotek især bestræbte sig på at tilbyde kunstneriske, æstetiske og klassiske kulturoplevelser til et (mere) passivt publikum, er det senmoderne folkebibliotek i langt højere grad fokuseret på inddragelse, interaktion og medskabelse (Kulturministeriet & Center for Kultur- oplevelsesøkonomi, 2012). Ved at give mennesker et rum at engagere sig i åbner folkebiblioteket op for lokale eksperimenter med sociale og kulturelle praksisser. Dorte Skot-Hansen, Casper H. Rasmussen og Henrik Jochumsen har tidligere identificeret fire forskellige rum hvori folkebibliotekets kulturelle aktiviteter finder sted (Styrelsen for Bibliotek og Medier, 2010, s. 45–48). Hvert af disse rum kan være fysisk, digitalt eller hybrid, men alle kan fungere som sociale og kulturelle laboratorier.

Ovennævnte samfundsopgave løses altid under hensyntagen til folkebibliotekets ressourcer. Da folkebiblioteket er en offentligt finansieret velfærdsinstitution, er der en løbende diskussion af, hvordan dets virksomhed afvikles mest hensigtsmæssigt (læs: effektivt og rationelt), hvilket er en diskussion, der kan spores tilbage til folkebibliotekets etablering i forrige århundrede (se også Lund & Audunson, 2001, s. 88–117). Sådanne diskussioner vedrører organisering af folkebibliotekets lokale, regionale og nationale (og siden også internationale) virksomhed, herunder standardisering og centralisering af redskaber, procedure, processer, etc. Diskussionen handler, dengang som nu, om at økonomisere folkebibliotekets drift og udvikling.

Analoge og digitale dokumenters paratekster

Ovenfor hævdede jeg en overensstemmelse mellem analoge dokumenter og det smalle kulturbegreb, men hvad er baggrunden for denne antagelse? Skabelse af skønlitterære, faglige og videnskabelige arbejder fordrer enten kreative, systematiske eller akademiske arbejder, der alle er kendetegnet ved at være forholdsvist

ressourcekrævende. Fastholdes resultaterne af disse arbejder i analoge dokumenter, kan arbejdet betragtes som genstandsgjort, idet dokumentet i en formidlingsproces fremstår som et samlet værk, hvori den skabende værdi sammen med den fysiske fremstillings- og distributionsproces er nedlagt som symbolske repræsentationer. Folkebibliotekets håndtering af analoge dokumenter tager samtidig form efter disse værkers genstandskarakteristika og der organiseres gennem kataloger, klassifikations- og opstillingssystemer. Disse organiseringer kan, jævnfør Solhjell, betragtes som paratekster, der udpeger analoge dokumenter som værker, der er værd at beskæftige sig med, og samtidig implicit indeholder informationer om, i hvilken kontekst kulturformidlingen skal læses.

Fastholdes resultaterne af disse arbejder i digitale dokumenter, betyder det en kraftig reduktion af ressourceforbruget til fremstilling og distribution, hvorfor digitale dokumenter fremstår som analoge dokumenters naturlige arvtager (Bog- og Litteraturpanelet, 2015, s. 7). Ved første øjekast er det udelukkende materialiteten, der ændres, fordi det kun er fremstillings- og distributionsprocesser, der berøres af digitalisering. Den kunstneriske, systematiske eller akademiske skabelsesproces forudsættes uforandret. Robert Willim definerer imidlertid digitale ressourcer ud fra tre karakteristika: behovet for "automatiske korrektioner", dets "modularitet" og "diskretion" (2002). Digitale ressourcer er afhængige af, at der finder en ubrudt række af "automatiske korrektioner" sted; aktivering af en ressource udløser de processer, der i sidste ende fører til en fremstilling af dokumentet *som om* det udgør én samlet enhed. Denne automatisering er nødvendig, fordi digitale ressourcer består af forskellige "moduler", der lagres som data, og det er disse modulers relationelle samspil, som automatiseringen styrer. Når dette er muligt, skyldes det at data er udskiftelige. Den mindste enhed, bit'en, kan manipuleres uafhængigt af resten af indholdet, og bliver således en forudsætning for, at digitale ressourcer kan tilgængeliggøres på forskellige platforme (smartphone, tablet eller computer). Den er, med Willims betegnelse, "diskret" (Willim, 2002, s. 82ff). Disse karakteristika er betingelsen for, at Willim definerer digitale ressourcer som "repræsentationer" og ikke som genstande. Willims definition vedrører digitale ressourcer i al almindelighed og dermed også digitale dokumenter.

Hos digitale dokumenter kan der derfor ikke på samme måde iagttages en overensstemmelse mellem værk og genstand eller mellem form og indhold. Digitale dokumenters repræsentative karakter tematiserer konstant adskillelsen mellem det kunstneriske, systematiserende eller akademiske indhold og den mediemæssige form, indholdet repræsenteres i. Også for digitale dokumenters vedkommende tager folkebibliotekets håndtering farve af dokumentets karakteristika, hvor organisering sker via hardware, software og databaseadgange. Disse kan også, jævnfør Solhjell, betragtes som paratekster, men da digitale dokumenter fremstår som processuelle og ikke-afsluttede repræsentationer, bliver spørgsmålet, hvad det digitale dokumentets paratekster egentlig udpeger som "værk", og hvilken kontekst denne udpegning refererer til? Svaret er af afgørende betydning for folkebibliotekets kulturformidlende arbejde og for publikums mulighed for at iagttage de magtperspektiver, der ligger bag.

Folkebibliotekets formidlingsformer som kontekst

Parateksterne udpeger i hvilken retning folkebibliotekets kulturformidlende arbejde skal læses, og dermed i hvilken kontekst dette arbejde skal forstås. Ifølge Jens Gudiksen (2005) eksisterer der tre forskellige tilgange til formidlingsprocessen: en transmissiv, en hermeneutisk og en forandringsmæssig.

I en læsning af kulturformidling som *transmission* kan formidling opfattes som udvendige overførelser af oplevelser, viden og information. Udebliver den ønskede effekt, skyldes det mangler hos enten afsender, modtager eller den kanal hvori formidlingen finder sted (se også Hvenegaard Rasmussen, 2016, s. 28–41; Drotner, 2006, s. 8–15).

I en læsning af kulturformidling som *hermeneutiske* processer kan formidling opfattes som en (om end) anden form for udvendig udveksling af oplevelse, viden og information, hvor vægten ligger på dialogiske processer, hvori indholdet fortolkes som mening og forståelse. Udebliver den ønskede effekt, kan det skyldes manglende intellektuelle, kulturelle og/eller sociale forudsætninger hos deltagende parter (se også Hvenegaard Rasmussen, 2016, s. 28–41; Drotner, 2006, s. 8–15).

I en læsning af kulturformidling som *forandringsprocesser* kan formidling opfattes som et indvendigt forhold ved menneskers kommunikative væren. Formidling bliver her til de handlinger, der skaber forandring hos de mennesker, der deltager. Menneskets handlinger er generelt flertydige, og hvad enten vi forstår dem eller ej, tolker vi dem ud fra forestillinger om intention og hensigt. Når vi gør det, sker der en individuel refleksion hos os, der skaber entydighed i vores forståelse af andre mennesker, men også af os selv! Derved lukkes handlingers åbne kontingens (Gudiksen, 2005, s. 35–36).

I et overordnet perspektiv betyder en transmissiv læsning af kulturformidling, at folkebiblioteket kan betragtes som en senmoderne og veldrevet offentlig virksomhed, hvis kulturformidling primært, men ikke kun, er bundet til et smalt kulturbegreb, og finder sted i en instrumentel kontekst. Fokus er på *hvordan* folkebiblioteket overfører oplevelser, viden og information så effektivt og rationelt som muligt. Det betyder ikke fravær af overvejelser over, hvorfor kulturformidling har en berettigelse, blot at opmærksomheden er på, hvordan folkebiblioteket agerer ressourcemæssigt ansvarligt.

I samme overordnede perspektiv betyder en forandringslæsning af kulturformidling, at folkebiblioteket kan betragtes som en ligeledes senmoderne, men også velfærdsstatslig institution hvis *raison d'être* primært, men ikke kun, er bundet til et bredere kulturbegreb. Her betragtes folkebiblioteket i en generativ kontekst, med vægt på *hvorfor* folkebiblioteket faciliterer menneskets individuelle og kollektive forandringsprocesser. Det betyder ikke fravær af overvejelser over, hvordan det kulturformidlende arbejde kan rationaliseres og effektiviseres, blot at der er opmærksomhed på folkebibliotekets samfundsmæssige funktion.

I et overordnet perspektiv betyder en hermeneutisk læsning af kulturformidling at folkebiblioteket både kan betragtes som en senmoderne og veldrevet offentlig virksomhed, og en velfærdsinstitution. Den hermeneutiske læsning placerer sig imellem en instrumentel og en generativ kontekst.

Den transmissive og den generative kontekst har været aktive simultant gennem store dele af folkebibliotekets historie (Lund & Audunson, 2001, s. 88–117). Spørgsmål vedrørende *hvordan* har været besvaret ved hjælp af instrumentelle argumenter, og spørgsmål vedrørende *hvorfor* har været besvaret ved hjælp af generative argumenter – indtil nu. For noget tyder på, at balancen mellem de to kontekster er under forandring. I det følgende skal det vises hvordan den digitale omstilling, som den kommer til udtryk i otte folkebibliotekers digitale strategier, bidrager til denne omfortolkning. I næste afsnit analyserer jeg nemlig, hvordan en række midtjyske folkebiblioteker indenfor de sidste 3-4 år har genfortolket relationen mellem folkebibliotek og publikum under indtryk af disse nye vilkår.

”Livsduelighed” og ”selviagttagelse” i en digital praksis

For di mit fokus er lagt på de områder af kulturformidlingen, der påvirkes af folkebibliotekets digitale omstilling, har jeg valgt at analysere otte midtjyske folkebibliotekers digitale strategier for at iagttage, hvordan de italesætter deres implementering af digitale dokumenter. Da strategierne er udarbejdet på institutionsniveau og i overensstemmelse med kommunale digitaliseringsstrategier, udtrykker de ikke nødvendigvis hverken samme fokus eller niveau, men ambitionen er fælles, hvilket blandt andet kommer til udtryk i forordet til Herning bibliotekernes strategi:

Vi ønsker at vores brugere skal opleve et bibliotek, hvor det digitale tilbud er ligestillet med det fysiske tilbud. Det betyder at vi skal kunne formidle de digitale tilbud til vores brugere lige så sikkert og professionelt som vi hidtil har gjort i forhold til de fysiske bibliotekstilbud.

Det betyder også at brugernes benyttelse af vores digitale tilbud skal øges. Vi ønsker at de digitale tilbud skal blive lige så udbredte og kendte som de fysiske tilbud. Vores ønske er at åbne brugernes øjne for den palet af muligheder, som de digitale tilbud giver dem i hverdagen. Bl.a. at det digitale tilbud giver mulighed for at benytte bibliotekstilbuddet uden om rammerne for det fysiske bibliotek. Kort sagt: uafhængigt af tid og sted (Herning bibliotekerne, 2014, s. 3).

Når strategier er valgt som udgangspunkt for denne analyse, er det, fordi de er offentligt tilgængelige, og fordi det er her, de midtjyske folkebiblioteker tydeligst italesætter, hvordan de forholder sig til konsekvenserne af deres digitale omstilling. Strategierne vedrører flere forhold end det publikumsrettede formidlingsarbejde hvorfor afsnit, der har andre foci, udelades af analysen.

I de otte strategier er der især tre tematikker, der er interessante i forhold til "livsduelighed" og "selviagttagelse": 1) "mediernes ligestilling", 2) aktivering af "ikke-biblioteksvante målgrupper" og 3) "øget kendskab og brug" af digitale dokumenter.

Ad 1) Formuleringen om "mediernes ligestilling" henter sin legitimitet i Lov om biblioteksvirksomhed, og stadfæster, at det ikke er teknologien, men derimod indholdet der skal gøres til genstand for vurdering, når det indgår i en formidlingskontekst. Herning bibliotekerne formulerede dette i deres forord (se citatet ovenfor), og Randers bibliotekerne er enig: "Det digitale og det fysiske bibliotek er ligestillede i vores prioritering og er gensidigt afhængige størrelser i det moderne bibliotek." (Randers Bibliotek, 2013).

Ringkøbing-Skjern biblioteker udtrykker en lignende ambition om: "...ligestilling af fysiske og digitale materialer. Det er indholdet og ikke mediet, der er det afgørende. Der tages højde for ligestillingen bl.a. i forbindelse med materialevalg." (Ringkøbing-Skjern Bibliotekerne, 2014).

I Favrskov bibliotekerne er: "...indholdet, ikke mediet [...] afgørende." (Favrskov Bibliotekerne, 2014).

Ad 2) Folkebiblioteket er for alle, men omkring 1/3 af den voksne befolkning benytter det aldrig (Styrelsen for Bibliotek og Medier, 2010, s. 33–39). Derfor ser flere af de midtjyske folkebiblioteker den digitale omstilling som en mulighed for at nå "ikke-biblioteksvante målgrupper" (Knudsen, 2014, s. 15 og 22). Herning bibliotekerne tænker disse målgrupper ind i alle dele af strategien:

Vi skal have kendskab til brugernes og ikke-brugernes digitale behov og kompetencer og sætte fokus på, hvordan vi med de digitale tilbud kan skabe merværdi for brugerne. (Herning bibliotekerne, 2014, s. 4).

Odder bibliotekerne vil: "...'opdyrke' nye målgrupper" (Odder Bibliotek, 2014), mens Randers bibliotekerne er "...opsøgende og afprøvende omkring nye kommunikationskanaler til borgerne og vil bruge sociale medier både til formidling og til dialog med borgerne." Resultaterne af indsatsen skal gerne kunne aflæses på "benyttelsesandel", der fremover vil blive monitoreret via "måltal" (Randers Bibliotek, 2013).

Skive bibliotekerne vil ud fra samme formål: "...bruge netmedier til at nå nye målgrupper..." (Skive Bibliotek, 2013) og endelig vil Viborg bibliotekerne: "...bruge digitale medier til at nå nye eller truede målgrupper." (Viborg bibliotekerne, u.å.). Hvilke målgrupper der er tale om, hvordan de skal nås og hvad der truer hvem hos Viborg bibliotekerne, defineres ikke.

Ad 3) Hvis folkebibliotekets benyttelsesfrekvens skal fastholdes eller forøges, kræver det, at publikum bliver bekendt med de muligheder, der eksisterer. I flere af strategierne er der indføjet rudimentære markedsføringsplaner. I forordet til Herning bibliotekernes strategi var dette udtrykt som et ønske om at gøre opmærksom på de muligheder, som digitale tilbud giver. Odder og Viborg biblioteker vil: "...formidle og markedsføre netmedier og licenser..." (Odder Bibliotek, 2014; Viborg bibliotekerne, u.å.), mens Horsens: "...vil markedsføre og formidle de digitale tilbud og de relevante teknologiske platforme, over for borgerne..." (Horsens Bibliotek, u.å.).

Skive bibliotekerne vil: "...øge kendskabet til netmedier både internt i biblioteket og eksternt i forhold til brugerne..." (Skive Bibliotek, 2013).

Intetsteds i de midtjyske folkebibliotekers strategier italesættes "livsduelighed" eller "selviagttagelse" som begreber, heller ikke i deres historiske form som "oplysning", og der er ingen tanker om hvorfor digitale dokumenter er anvendelige i facilitering af menneskets livspraksisser i det senmoderne. Derimod formuleres, som det fremgår af ovenstående citater, en hel del omkring "tilgængelighed" og "benyttelse" både i forhold til eksisterende målgruppers aktuelle og ikke-biblioteksvante målgruppers potentielle benyttelsesfrekvens. Henvisningerne til mediernes ligestilling er hos flere af de midtjyske folkebiblioteker formuleret som en måde hvorpå de frie og lige adgang til oplevelser, viden og information gøres uafhængig af tid og sted. Men i denne bestræbelse sker paradoksalt nok det modsatte: i stedet for at rette fokus mod *indhold*, (over-)betones *formen*! Denne betoning kan blandt andet iagttages i den måde, begreberne "formidling" og "markedsføring" anvendes synonymt. Det er iøjnefaldende når Odder, Horsens og Viborg bibliotekerne, i en *digitaliseringsstrategi* (og ikke *markedsføringsstrategi*) vil "...formidle og markedsføre..." netmedier og licenser, mens Randers biblioteker "...leverer og formidler alle typer digitalt biblioteksindhold..." (Randers Bibliotek, 2013). Herning bibliotekerne er endnu mere udtalte i deres formuleringer og vil:

...udarbejde[r] 'personaer', der repræsenterer forskellige målgrupper, hvorefter virkelige repræsentanter for disse personaer, i udvalgte perioder udsættes for 'maksimum push' [...]. Maksimum push er en salgsstrategi, der er hentet fra detailhandlen og indebærer at der 1) udarbejdes en række personaer som målgrupper inddeles efter, 2) at der etableres et katalog over digitale ressourcer som en enkelte personakategori forventes at være interesseret i og at der 3) udarbejdet et katalog over situationer, hvor personakategorier kan pares med potentielt interessante digitale ressourcer. I den personlige betjening er det bibliotekarens rolle altid at tilbyde borger de digitale tilbud, som vedkommende, qua sin indplacering i bestemte personaskategorier, potentielt har interesse for (Herning bibliotekerne, 2014, s. 6-7).

Fokus ligger her eksplicit på en kvantitativ forøgelse af benyttelsesfrekvens, og midlet er aggressiv markedsføring af digitale dokumenter til eksisterende og nye målgrupper. Hvilke kvalitative fordele digitale dokumenter har for publikum og hvorfor ikke-biblioteksvante skal motiveres til at anvende dem, beskrives ikke.

Ovennævnte udtrykker en forskydning af oplysningsbegrebet i retning af tilgængelighed og benyttelse. Strategierne tager alle afsæt i et smalt kulturbegreb, hvor publikums omgang med digitale dokumenter som genstande er i fokus, og hvor kulturformidling således betragtes ud fra en transmissiv læsning (kontekst). Finder denne promovning sted for at facilitere menneskets oplysning, livsduelighed eller selviagttagelse? Måske, men i så fald skyldes det en indforstået antagelse om, at større tilgængelighed til og øget benyttelse af digitale dokumenter *i sig selv* fremmer disse kompetencer. I dén henseende er det en transmissiv kontekst, der optræder i strategiernes italesættelse af formidlingspraksis (parateksterne).

"Kulturel aktivitet" og "myndig deltagelse" i en digital praksis

Ovenfor definerede jeg "kulturelle aktiviteter" som sociale laboratorier, hvori mennesker kan opøve livsduelighed, udøve selviagttagelse og gøre sig praktiske erfaringer med myndig deltagelse i samfundsprocesser. Når kulturelle aktiviteter er interessante i nærværende sammenhæng, er det fordi den praktiske udfoldelse af disse, ofte har det analoge dokument (bogen) eller andre genstande som omdrejningspunkt og fælles referenceramme.

Heller ikke "kulturelle aktiviteter" defineres i de midtjyske strategier, hvorfor jeg af sammenhængen må udlede, hvilke tanker der er gjort om dette. De afsnit der er mest interessant, vedrører 1) strategiernes beskrivelser af "communities" og 2) deres fokus på "behov, brug og efterspørgsel".

Ad 1) De mest eksplicite beskrivelser af communities finder jeg hos Herning bibliotekerne og i Randers bibliotekernes satsninger på sociale medier, herunder Facebook. Opbygning af communities har baggrund i teorierne om brugerdrevne innovationsprocesser, som folkebiblioteket indenfor de seneste 10 år er begyndt at anvende strategisk (Brug brugerne i biblioteket, 2008; Kulturministeriet & Center for Kultur- oplevelsesøkonomi, 2012), både i udvikling af publikumsrettede tilbud og som monitoreringsmetode. Herning bibliotekerne ønsker at benytte begge aspekter:

Vi ønsker at opbygge et online community omkring de digitale ressourcer på HeB [Herning bibliotekerne] med det formål at styrke synligheden omkring ressourcerne og skabe en samlet platform for udveksling og know how ift. brugen af dem. Målgruppen for dette community er primært biblioteksbrugere; sekundært personalet. (Herning bibliotekerne, 2014, s. 9)

Selvom Herning bibliotekerne hverken definerer ikke-bruger som kategori, eller forholder sig til hvordan et community i sig selv skal tiltrække ikke-biblioteksvante målgrupper og motivere aktuelle målgrupper til at øge deres benyttelse eller hvorfor det er relevant, så er formålet, at community'et skal fungere som et interaktivt rum, hvori publikum kan udfolde sig kulturelt i en digital kontekst. Samtidig skal community'et fungere som en monitoreringsmetode for bibliotekarerne til at opnå nye viden publikums benyttelsesmønstre:

Desuden er det et ønske, at vi med dette community får mulighed for at styrke værdiskabelsen ved brugen af de digitale ressourcer, så værdien ikke kun knytter sig til den konkrete brug men også et før, under og efter – via en relationsskabelse ml. personale/brugere, bruger/bruger og ikke mindst personale/personale, med ressourcerne som omdrejningspunkt (Herning bibliotekerne, 2014, s. 9).

Randers bibliotekerne vil etablere deres community på Facebook og herigennem facilitere relationer mellem mennesker, samt mellem publikum og bibliotekar: "Vi vil i perioden lave Danmarks bedste lokale biblioteksside på Facebook. Vi vil løbende vurdere vores engagement på andre sociale medier end Facebook." (Randers Bibliotek, 2013). Hvad kriteriet for "Danmarks bedste lokale biblioteksside" er, defineres ikke.

Ad 2) Ud over community-begrebet er der en række andre udtryk, der kan anvendes til at illustrere de midtjyske folkebibliotekers opfattelse af publikumsrelationen. De udtryk der går igen, er "behov", "forbrug" og "efterspørgsel". Favrskov bibliotekerne ønsker at kunne foretage: "...hurtige, behovsstyrede ændringer i fordelingen..." (Favrskov Bibliotekerne, 2014), når der opstår situationer, hvor benyttelsesfrekvensen af digitale dokumenter ikke harmonerer. Hvordan disse forandringer skal monitoreres for at komme til bibliotekarernes kendskab, fremgår ikke. Samme ønske har Horsens bibliotekerne, men her anvendes: "...månedlige opgørelser, der analyserer brugsandel, ressourceforbrug og markedsudvikling for de digitale indholdsprodukter..." til at ressourcestyrer efter. (Horsens Bibliotek, u.å.). Randers bibliotekerne: "...laver månedlige opgørelser, der analyserer brugsandel, ressourceforbrug og markedsudvikling for de digitale indholdsprodukter og ressourcestyrer efter det." (Randers Bibliotek, 2013).

Ringkøbing-Skjern bibliotekerne vil opbygge et beredskab, hvor de: "...agerer hurtigt på ændringer i lånernes efterspørgsel af digitale medier." (Ringkøbing-Skjern Bibliotekerne, 2014), men beskriver heller ikke nærmere, hvordan deres monitorering skal gennemføres. Herning bibliotekerne vil blandt andet benytte indmeldelsesproceduren til: "...afdækningen af borgerens digitale behov og kompetencer..." (Herning bibliotekerne, 2014, s. 6) og samtidig præsentere bibliotekets digitale tilbud.

Ovenfor henviste jeg til en række eksempler på "rum", som folkebiblioteket gennem en 15-20 årig periode har identificeret sig selv i forhold til, og som giver publikum mulighed for at eksperimentere med myndig deltagelse i sociale, kulturelle og demokratiske processer (Styrelsen for Bibliotek og Medier, 2010, s. 45-48). Ingen af strategierne forholder sig til disse rum, men både Herning og Randers bibliotekernes communities kan betragtes som tiltag, der blandt andet skal promovere myndig deltagelse og fælles engagement. Her flugter strategierne tilsyneladende Gudiksens tredje, generative perspektiv (kontekst). Men også her drejer beskrivelserne hurtigt i retning af communities som rum for markedsføringsaktiviteter og som kilde til monitorering af publikum. Denne iagttagelse underbygges af strategiernes betoning af "behov, forbrug og efterspørgsel" som udgangspunkt for de forskellige formidlingsaktiviteter, hvor formålet igen er at markedsføre teknologien som form (hardware, software, struktur, etc.) og formidle kompetencer i at anvende disse (paratekster).

Samtidig er det indholdsmæssige fokus alene determineret af publikums benyttelsesfrekvens, hvorfor forbrug og efterspørgsel er udslagsgivende for hvilket indhold, der skal leveres. I forhold til kulturel aktivitet og

folkebiblioteket som eksperimentarium for sociale og kulturelle interaktionsprocesser anlægger strategierne den samme transmissive karakter (kontekst) som skitseret ovenfor, hvor der, med kraftig inspiration fra sociale mediers fascinations- og tiltrækningskraft, fokuseres på, hvordan publikum skal motiveres. Igen kommer argumentationen om, hvorfor det er folkebibliotekets opgave at tilbyde alternativer til allerede eksisterende sociale medier, eller hvilket udbytte publikum har af folkebiblioteks tilstedeværelse på Facebook til at fremstå implicit.

Diskussion

Paratekster

Folkebibliotekets fokus på digitale dokumenter fremstår som et indlysende rigtigt skridt: det har altid været kutyme at anvende de nyeste teknologier for at rationalisere og effektivisere løsningen af folkebibliotekets samfundsopgaver, og implementering af digitale dokumenter kan betragtes som en videreførelse af denne bestræbelse. Da mængden af oplevelser, viden og information på grund af digitaliseringen samtidig er kraftigt for opadgående, bliver den tiltagende vanskelige at opbevare og umulig at overskue ved hjælp af konventionelle analoge teknologier. Og er der noget, den digitale teknologi kan, udover at lette produktion og distribution, så er det at håndtere, systematisere og lagre dokumenter, og reducere de enorme mængder tekst, billeder, film og lyd til overskuelige og håndterbare klynger.

De konkrete former som håndtering af digitale dokumenter antager, er udtryk for kulturformidlingens paratekster, der peger på hvordan digitale dokumenter skal fortolkes som genstande, der er værd at beskæftige sig med. Som allerede nævnt eksisterer det intellektuelle værk adskilt fra sin form, når det fastholdes digitalt, hvilket vanskeliggør formidlers entydige udpegning af, hvorfor det digitale dokument er værd at beskæftige sig med. I analysen af otte midtjyske folkebibliotekers strategier beskrev jeg, hvordan oplysningsarbejdet kom til at dreje sig om markedsføring og benyttelsesfrekvens. Dermed befordres adskillelsen fordi strategierne fokuserer på *hvordan* brugen af digitale dokumenter kan fremmes, samtidig med at *hvorfor* stort set negligeres. Er der begrundelser af hvorfor denne forøgelse er vigtig, er argumentationen generelt relateret til digitale dokumenters uafhængighed af tid og sted, hvilket vedrører folkebibliotekets eksistensberettigelse og ikke facilitering af publikums håndtering af senmoderniteten. Jeg beskrev endvidere, hvordan det snævre fokus på *hvordan* fjerner fokus fra indhold og retter det mod form, hvilket er stik mod hensigterne i de midtjyske folkebibliotekers egne formuleringer og lovgivningens intentioner.

Det er muligt at forestille sig to udløbere af denne udvikling: 1) at platforme, deres hardware og software fremover bliver betragtet som en del af de paratekster, der, sammen med databaser, søgemaskiner og hjemmesider, peger på et indhold, der er værd at beskæftige sig med som værk. I et sådant perspektiv må værkbegrebet redefineres på grund af dets repræsentative og dynamiske karakter eller 2) at det er platformene, deres hard- og software, der betragtes som de genstande, parateksterne peger på, hvorved indholdet indoptages i formen (McLuhan, 2013; se også Gram, 2012). I mine iagttagelser af de midtjyske folkebiblioteker syntes det sidste at være tilfældet. Her er aktiviteterne stort set udelukkende rettet imod *hvordan* digitale dokumenter bliver tilgængelige og anvendelige for publikum.

Kontekst

Med baggrund i parateksterne kan jeg nu diskutere hvilken kontekst, de midtjyske folkebibliotekers strategier henviser til. Strategierne betoner i særlig grad publikums muligheder for adgang hjemmefra, for adgang udenfor bemandet åbningstid og for at få opfyldt deres behov og efterspørgsel – når blot der er tale om et digitalt forbrug! Den digitale omstilling som strategierne er udtryk for, bibeholder derved et smalt kulturbegreb. Samtidig anlægges en transmissiv forståelse af oplevelser, viden og information som distribuerbar, hvilket reetablerer det enkelte menneske som objekt for folkebibliotekets handlinger.

At arbejde efter en sådan kontekst giver en række udfordringer som folkebiblioteket må adressere. Når kulturformidling planlægges og gennemføres i en transmissiv kontekst, forsvinder de generative argumenter, der har udgjort et af hovedargumenterne for folkebiblioteket eksistensberettigelse gennem hele det 20. århundrede, og efterlader folkebiblioteket i en legitimitetskrise. I senmoderne samfund er det ikke tilstrækkeligt at

argumentere med, at folkebiblioteket er en effektivt og rationelt drevet offentlig virksomhed, der skaber fri og lige adgang til oplevelser, viden og information. Dels gør Internettet det samme med langt større effektivitet og tiltrækningskraft, dels gør en sådan argumentation ikke rede for folkebibliotekets samfundsberettigelse, og dels åbner folkebiblioteket en flanke for beskyldning om konkurrenceforvridende virksomhed fra private udbydere. (se f.eks. Lerche & Mønsted, 2015; Mønsted & Lerche, 2015).

En anden udfordring vedrører det kvalitative indhold af kulturformidlingen. Oplysningsarbejdet definerede jeg ovenfor som en facilitering af menneskets livsduelighed og selviagttagelse, ud fra en antagelse om at oplysning altid er oplysning om noget, som nogen har valgt, er vigtigere end andet – også i en digital kontekst. Denne kvalificering giver indholdet en kvalitativ, men også kollektiv karakter, hvorfor autoriteten hos den der vælger, vedkommendes formidlingsform og oplysningens indholdsmæssige kvalitet skal kunne identificeres og diskuteres offentligt, jævnfør Solhjell (2001). Men det kan den kun blive, hvis autoriteten er synlig, kendt og indenfor rækkevidde. Bibliotekspersonalets direkte involvering i valg og fravalg af materiale og i deres samtidige deltagelse i kulturformidlingsarbejdet synliggjorde formidler, og placerede vedkommende indenfor rækkevidden af potentiel kritik. Dette potentiale forsvinder, når der henvises til eksterne leverandører af digitale dokumenter og når kulturformidlingsaktiviteterne digitaliseres. Det er stadig menneskeskabte algoritmer, der ligger bag de automatiske processer og digitale dokumenters organisering, ranking og søgbarhed, hvilket giver alle muligheder for at udtrykke kvalitetsdomme og bias. Ved teknologien mellemkomst fremstår sådanne domme imidlertid både objektive og neutrale. I et Solhjellsk perspektiv løber folkebiblioteket dermed en risiko for at forholde publikum væsentlige indsigter i og mulighed for at diskutere kulturformidlingens indhold. Herved bliver den digitale omstilling til et demokratisk problem, der vedrører menneskers myndige deltagelse i samfundsprocesser.

En tredje udfordring udgør de midtjyske folkebibliotekers fokusering på "behov, forbrug og efterspørgsel". Når disse tre begreber bliver bestemmende for hvilke dokumenter og aktiviteter, der tilbydes, bliver det implicit flertallets præferencer, der eksponeres. Denne eksponering er selvforstærkende (vi kommer til at leve mere ens), men risikerer samtidig at skabe polarisering mellem en majoritet og "dem", der ikke deler majoritetens holdninger og handlinger (vi betragter hinanden som mere forskellige) (Hastrup, 2004, s. 9–17 og 41ff.). Svaret på denne udfordring var i mange år, at der bliver taget hensyn til specifikke behov, så snart de melder sig (se for eksempel Pors, 1994, s. 141), men spørgsmålet er om det er korrekt. Jævnfør Hastrup er valg og fravalg styrede af det enkelte menneskes ønsker, men også altid underlagt forskellige fællesskabsstrukturer. Ved at anvende forbrug eller efterspørgsel som styringselementer i kulturformidlingen gør folkebiblioteket sig potentielt blind for alternative perspektiver og målgruppers kollektivs forsøg på at imødegå senmodernitetens uhensigtsmæssigheder på andre måder.

Konklusion

Indledningsvist satte jeg mig for at undersøge, hvad den digitale omstilling – som den formuleres i otte folkebibliotekers digitale strategier – betyder, for den måde folkebiblioteket betragter sine kulturformidlende aktiviteter på. Formålet var at studere, hvilke konsekvenser implementering og forøgelse af digitale dokumenter har for folkebibliotekets italesætte af deres kulturformidlende virksomhed, og hvilken rolle publikum kan komme til at spille i dén proces. I den indledende redegørelse for hvordan kulturformidling udvikler sig fra at vedrøre et resultatorienteret oplysningsarbejde i begyndelsen af det 20. århundrede til den mere procesorienterede kulturformidling, der finder sted aktuelt, identificerede jeg folkebibliotekets traditionelle kulturbegreb som smalt og enten baseret på en transmissiv eller en generativ tilgang.

Min antagelse om at italesættelsen af folkebibliotekets kulturformidlingsform ændrer sig, når medieformen skifter fra analog til digital, viste sig at holde stik. Ved at iagttage hvilke paratekster de midtjyske folkebiblioteker anvender i deres omgang med digitale dokumenter, var jeg i stand til at identificere, hvordan de midtjyske folkebiblioteker udpeger teknologien som det, der er værd at beskæftige sig med. Min analyse afslørede endvidere, at de midtjyske folkebiblioteker i deres digitale strategier formulerer deres kulturformidlende aktiviteter ind i en transmissiv kontekst, hvorfor kvantitativ forøgelse af tilgængelighed og benyttelsesfrekvens bliver selvstændige mål, mens indholdet dikteredes ud fra forbrug og efterspørgsel.

Den digitale omstilling, som den formuleres i de otte undersøgte digitale strategier bibeholder og forstærker dermed et smalt kulturbegreb, med fokus på *hvordan* det digitale dokument kan øge transmission af oplevelse, viden og information, hvilket reetablerer mennesket i disse otte dokumenter som objekt for folkebibliotekets kulturformidlings- og markedsføringsaktiviteter. Spørgsmål om *hvorfor* digitale dokumenter og heraf afledte aktiviteter er væsentlige for mennesker og fællesskaber i senmoderne samfund, lades i de undersøgte tekster i overvejende grad ude af betragtning.

Denne betoning af teknologiske og det individualistiske aspekter i de otte undersøgte dokumenter resulterer i en række udfordringer, der blandt andet vedrører folkebibliotekernes generelle legitimitet, menneskets myndige deltagelse i kollektive samfundsprocesser og imødegåelse af senmodernitetens uhensigtsmæssigheder.

Som det fremgår af dette studie, er der stadig mange ubekendte, når det handler om digitale dokumenter og folkebibliotekernes digitale strategier. Denne artikel ønsker derfor, at bidrage til den videre diskussion af kulturformidlingens transformation i en digital tid.

Referencer

Balling, G., Dahl, T. A., Höglund, L., Lund, H., Mangen, A., & Nilsson, S. K. (2014). E-bogen : skandinaviske perspektiver på forskning og uddannelse. *Nordisk tidsskrift for informationsvidenskab og kulturformidling*, 3(1), 5–19.

Biblioteksloven (2013). Bekendtgørelse af lov om biblioteksvirksomhed. LBK nr. 100 af 30/01/2013.

Bog- og Litteraturpanelet. (2015). *Bogen og litteraturens vilkår 2015, Bog- og Litteraturpanelets årsrapport*. S.l.: Kulturstyrelsen.

Brug brugerne i biblioteket. (2008). *Om brugerdrevet innovation*. Hentet fra <http://brugbrugerne.dk/om-brugerdreven-innovation.html>

Dahl, T. A., & Mangen, A. (2015). Deep Reading i biblioteket: et kritisk lys på håndteringen av e-bøger i fag- og folkebibliotek. *Nordisk tidsskrift for informationsvidenskab og kulturformidling*, 4(1), 5–21.

Danmarks statistik. (2014). *Folkebibliotekernes nøgletal*. Hentet fra <http://www.danmarksstatistik.dk/da/Statistik/emner/biblioteker/folkebiblioteker>

Danskernes Digitale Bibliotek. (2016). Hentet 28. april 2017, fra <http://www.danskernesdigitalebibliotek.dk/hvad/>

Digitaliseringsstyrelsen. (2016). Hentet 28. april 2017, fra <https://www.digst.dk/ServiceMenu/Om-os>

Drotner, K. (2006). Formidlingens kunst: formidlingsformer og børnekultur. I Larsen, H. & Børnekulturens Netværk, *Når børn møder kultur, en antologi om formidling i børnehøjde* (s. 8–15). København: Børnekulturens netværk.

Ehn, B., & Löfgren, O. (1982). *Kulturanalys : ett etnologiskt perspektiv* (Uppl. 1:4). Malmö: Liber.

Elias, N., & Scotson, J. L. (1994). *The Established and the Outsiders*. London: SAGE Publications Ltd.

Favrskov Bibliotekerne. (2014). *Digital strategi for netmedier og licenser*. Hentet fra http://centralbibliotek.dk/sites/default/files/legacy/digital_strategi_for_netmedier_og_licenser.favrskov_bibliotek_-_kort_udgave.pdf

Giddens, A. (1996). *Modernitet og selvidentitet*. København: Hans Retizels Forlag.

- Gram, L. K. (2012). Er biblioteket performancelitteraturens bogomslag? *Nordisk tidsskrift for informationsvidenskab og kulturformidling*, 1(1/2), 81–89.
- Grøn, R. (2010). *Oplevelsens rammer : former og rationaler i den aktuelle formidling af skønlitteratur for voksne på danske folkebiblioteker : ph.d. afhandling fra forskningsprogrammet Videnskultur og vidensmedier på Danmarks Biblioteksskole*. Aalborg: Det Informationsvidenskabelige Akademi.
- Grøn, R., & Balling, G. (2016). Kampen om eReolen : biblioteker, bogmarked og framing af det litterære kredsløb. *Nordisk tidsskrift for informationsvidenskab og kulturformidling*, 5(3), 53–68.
- Gudiksen, J. (2005). Formidling: En karakteristik af forskellige formidlingsforståelser og deres kommunikationsteoretiske og forskningstypologiske grundlag. *Dansk Biblioteksforskning*, 31–40.
- Hastrup, K. (2004). *Kultur: det fleksible fællesskab*. Aarhus: Aarhus universitetsforlag.
- Herning bibliotekerne. (2014). *Digital strategi: Herning bibliotekerne - Danmarks bedste digitale bibliotek*. Hentet fra http://centralbibliotek.dk/sites/default/files/legacy/herning_bibliotekernes_digital_strategi_cb.pdf
- Horsens Bibliotek. (u.å.). *Digital strategi Horsens Bibliotek*. Hentet fra <http://centralbibliotek.dk/nyheder/digitale-strategier-fra-bibliotekerne-i-cb-omr%C3%A5de-midtjylland>
- Hvenegaard Lassen, H. (1962). *De danske folkebibliotekers historie 1876-1940*. København: Dansk Bibliografisk Kontor.
- Hvenegaard Rasmussen, C. (2016). *Formidlingsstrategier : en grundbog om kulturinstitutioners formidling*. Frederiksberg: Samfundslitteratur.
- Jantzen, C. (2005). Tertium datur: kampen om kulturbegrebet. I A. Scott Sørensen (Red.), *Kunstkritik og Kulturkamp* (s. 85–103). Aarhus: Klim.
- Jensen, E. A. (1985). *Til bibliotekssagens fremme - træk af Bibliotekstilsynets historie indtil 1970*. Christiansfeld: Edvard Pedersens Biblioteksfond.
- Jensen, J. F. (1988). Det dobbelte kulturbegreb: den dobbelte bevidsthed. I H. Horstbøll (Red.), *Kulturbegrebets kulturhistorie* (s. 155–191). Aarhus: Aarhus Universitetsforlag.
- Juncker, B. (2015). Digital youth : a challenge to cultural policy and cultural dissemination addressing children and young people in the nordic countries. *Nordisk tidsskrift for informationsvidenskab og kulturformidling*, 4(2), 20–28.
- Kann-Rasmussen, N., & Tank, E. (2016). Strategi som legitimitetsarbejde : strategiske svar på bibliotekernes udfordringer. *Nordisk tidsskrift for informationsvidenskab og kulturformidling*, 5(3), 5–19.
- Knudsen, H. M. (2014). *Bibliotek & borger : du er altid velkommen*. Kbh: Danmarks Biblioteksforening.
- Kulturministeriet & Center for Kultur- oplevelsesøkonomi. (2012). *Reach Out: Naviger i brugerinddragelse og brugerdrevet innovation*. Hentet fra http://www.cko.dk/sites/default/files/reach_out_inspirationskatalog_1.pdf
- Lerche, A., & Mønsted, S. (2015). Hvad er godt og hvad er mindre godt ved eReolens nye aftale? *Perspektiv*, 20–22.
- Lund, N. W., & Audunson, R. A. (2001). *Det siviliserte informasjonsamfunn : folkebibliotekenes rolle ved inngangen til en digital tid*. Bergen: Fagbokforlaget.

- Lövgren, O. (2004). Tingens tingslighet. I Kragelund, M., *Ting og tingester: Materielle kulturstudier*. (s. 13-26). Kbh: Danmarks pædagogiske universitet.
- Mackey, M. (2012). Where in the new literary world are we? *Nordisk tidsskrift for informationsvidenskab og kulturformidling*, 1(1/2), 7–17.
- Mangen, A., & Kristiansen, M. (2013). Tekstlesning på skjerm: noen implikasjoner av et digitalt grensesnitt for lesning og forståelse. *Norsk pedagogisk tidsskrift*, 52–62.
- McLuhan, M. (2013). *Understanding Media : The Extensions of Man*. New York: Gingko Press. Hentet fra <http://kjdk.ebib.com/patron/FullRecord.aspx?p=1222206>
- Mønsted, S., & Lerche, A. (2015, 17 dec). Det går (for) godt for eReolen. Hentet 10. oktober 2016, fra <http://bf.dk/FagmagasinetPerspektiv/Bladet/2015/Perspektiv11/DetGaarForGodtForEReolen>
- Odder Bibliotek. (2014). *Digital strategi for Odder Bibliotek*. (2014). Hentet fra http://centralbibliotek.dk/sites/default/files/legacy/digital_strategi.odder_bibliotek.pdf
- Pors, N. O. (1994). *Tilgængelighed og græsning; om bibliotekets brugere, materialer og servicekvalitet*. Ballerup: Danmarks Biblioteksforening.
- Randers Bibliotek. (2013). *Digital strategi for Randers Bibliotek 2013-14*. Hentet fra http://centralbibliotek.dk/sites/default/files/legacy/digital_strategi_2013-2014.randers_bibliotek.pdf
- Ringkøbing-Skjern Bibliotekerne. (2014). *Ringkøbing-Skjern Bibliotekerne Digital strategi*. Hentet fra <http://centralbibliotek.dk/nyheder/digitale-strategier-fra-bibliotekerne-i-cb-omr%C3%A5de-midtjylland>
- Skive Bibliotek. (2013). *Digital strategi Skive Bibliotek 2013-2015*. Hentet fra <http://centralbibliotek.dk/nyheder/digitale-strategier-fra-bibliotekerne-i-cb-omr%C3%A5de-midtjylland>
- Solhjell, D. (2001). *Formidler og formidlet : en teori om kunstformidlingens praksis*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Styrelsen for Bibliotek og Medier. (2010). *Folkebibliotekerne i videnssamfundet: rapport fra Udvalget om folkebibliotekerne i videnssamfundet*. København.
- Sørensen, A. S., Høygård, O. M., Bjurström, E., & Vike, H. (2008). *Nye Kulturstudier: en innføring*. Oslo: Spartacus Forlag AS/Scandinavian Academic Press [Elektronisk resurs].
- Viborg bibliotekerne. (u.å.). *Strategi for digitale netmedier og e-ressourcer*. Hentet fra <http://centralbibliotek.dk/nyheder/digitale-strategier-fra-bibliotekerne-i-cb-omr%C3%A5de-midtjylland>
- Willim, R. (2002). *Framtid.nu: flyt och friktion i ett snabbt företag*. Stockholm/Stehag: Brutus Östlings Bokförlag Symposion.

Christoffer Bagger, Videnskabelig assistent, Københavns Universitet Christoffer.bagger1@gmail.com

Digital dannelse for ældre

Undervisning af ældre i it efter Digitaliseringsstrategien

Abstract

This article presents the result of observational studies and interviews conducted of two types of it-education aimed at the elderly. The purpose is to illuminate how the volunteers at these learning facilities approach the needs and wants that older adults may have following the Digitization Strategy of 2014. The approach is mainly based on participant observations and interviews. The major finding of this study is that the focus of the volunteers extends far beyond the instrumental demands put on older adults by the Digitization Strategy. The focus is instead on a long line of other skills, and the volunteers can be said to guide their users towards a type of digital bildung (da: "digital dannelse"). In this digital bildung, as opposed to the implicit demands of national strategies and much previous research, the priority is on a self-guided and interest-focused approach to the medium of the computer. Occasionally this also includes a conscious rejection of the specific services that citizens are required to use according to the Digitization Strategy.

Keywords Ældre og medier, digital dannelse, medieundervisning, digitalisering, it-kompetencer

Indledning

Siden 2014 har det i Danmark været påkrævet, at langt størstedelen af kontakten imellem offentlige instanser og borgere skal foregå digitalt. Det kræves derfor implicit af borgerne, at de skal kunne besidde en række kompetencer der gør dem i stand til at betjene en computer og en række specifikke tjenester som NemIDⁱ og Digital Postⁱⁱ, samt i al almindelighed at kunne betjene sig af e-mail og hjemmesider. Dette sker til trods for, at en stor del af den danske befolkning, særligt ældre, enten ikke tidligere har været online eller generelt ikke er ligeså flittige brugere af nettet som deres yngre medborgere (Kulturstyrelsen, 2015). Ydermere får en stor del af de ældre tilsyneladende hjælp af andre til at bruge it deres hverdag (Siren & Knudsen, 2014). Især de mest it-fremmede ældre vil ofte benytte sig af familiemedlemmer eller nære venner til at gøre sig bekendte med de nye medieteknologier (Bakardjeva, 2005; 2011). Men hvad så med de ældre, der ikke måtte have nogen i deres nære netværk, der kunne hjælpe dem?

Digitaliseringsstyrelsen, som er ansvarlig for digitaliseringen af den offentlige sektor, henviste i 2014 til et udvalg af tilbud, der kunne hjælpe borgerne med at benytte sig af disse digitale tjenester. Det drejer sig blandt andet om en lang række tilbud drevet af frivillige foreninger. Frivilligheden skal her forstås som "den organiserede frivillighed i tilknytning til foreninger og organisationer, [...] og ikke de mere uformelle former for frivillighed som

fx forældres hjælp til voksne børn og børnebørn og praktisk hjælp til naboen eller til slægtninge” (Boje, 2014, s. 225). De, der ikke har nære relationer der er i stand til at hjælpe, er altså overladt til disse frivillige tilbud, drevet af foreninger og organisationer.

At et stort ansvar på denne måde lægges over på frivillige foreninger er måske ikke overraskende, taget i betragtning at alle danske regeringer siden begyndelsen af 2000’erne har ”betonet værdien af frivilligt arbejde i regeringsgrundlag og forskellige politiske initiativer.” (Henriksen, 2014, s. 16). Frivilligheden er da også et udbredt fænomen i Danmark, hvor cirka en tredjedel af den danske befolkning over 16 år på et tidspunkt har udført frivilligt arbejde (Fridberg, 2014, s.33). I denne artikel har jeg valgt at tage udgangspunkt i spørgsmålet omkring hvorvidt disse tilbud – som er uafhængige af Digitaliseringsstyrelsen – blot tjener som en form for hjælp for de mere it-fremmede brugere og disses kontakt med eksempelvis Digital Post, eller om underviserne på disse tilbud ønsker at bibringe andre kompetencer til deres brugere. På baggrund af denne overvejelse søger denne artikel at besvare følgende forskningsspørgsmål:

- a. Kan disse undervisningstilbud siges at være med til at hjælpe ældre med at domesticere de nye medieteknologier og herunder også de specifikke løsninger, som digitaliseringsstrategien har implementeret?
- b. Er det indholdsmæssige fokus i undervisning på direkte at imødekomme digitaliseringsstrategiens instrumentelle krav, eller er det lagt på andre formål der snarere kan betegnes som at arbejde imod en form for ”digital dannelse”?

Med udgangspunkt i den eksisterende forskning, vil jeg først give et mere udførligt overblik over de problemer, som ældre kan stå overfor i et samfund, der i stigende grad afkræver sine borgere digitale kompetencer. Efter dette vil jeg diskutere begreberne ”domesticering” og ”digital dannelse” og hvordan disse knytter sig særligt til it-fremmede ældre. Endeligt vil jeg udlægge, hvordan disse forhold kommer til udtryk i de undervisningstilbud jeg har undersøgt.

Ældre og it i Danmark – et overblik

Digitaliseringsstrategien som blev vedtaget af både regering, regioner og kommuner i 2011 medfører at det fra november 2014 kun var muligt at kommunikere med offentlige myndigheder og virksomheder via den digitale selvbetjening og Digital Post. Visse ældre kan dog blive fritaget for den digitale post (Regeringen, KL & Danske Regioner 2011). I praksis betyder dette at det eksempelvis kun er muligt at melde flytning, bestille nye sundhedskort eller forny pas igennem de digitale medier. Ydermere kan ansøgninger og spørgsmål om offentlige ydelser der ikke længere varetages af kommunerne nu kun ske digitalt (Sommer et al, 2015, s. 34).

Det er vigtigt at holde in mente, at ældre i Danmark udgør en heterogen gruppe af mennesker, med store variationer i deres hverdagsliv og mediebrug (Christensen et al., 2017). At omtale ”de ældre” vil altid omfatte en meget forskelligartet gruppe af mennesker (Ganguin & Haubold, 2017, s. 27).

Ikke desto mindre er det tydeligt at ældre i Danmark ofte kan være udfordrede af en hastig udvikling indenfor IKT-sammenhænge, samt af generelle fysiologiske begrænsninger forbundet med deres egen aldring (se Almeida-Ferreira et al., 2017 for et review). Udover disse fysiologiske begrænsninger, har de ældre også andre medievaner grundet personlige præferencer. Undersøgelser fra udlandet peger på at ældre foretrækker ”gamle” massemedier, herunder den trykte avis og flow-tv (Aroldi & Colombo, 2007) og at de er mere skeptiske end deres yngre medborgere overfor at tage nye medieteknologier til sig (Westlund & Weibull, 2013; Norris, 2001; Mollenkopf & Kaspar, 2005). Dette falder i god tråd med forskning der viser, at forskellige generationer i høj grad er præget af det medielandskab de er født ind i, og som eksisterer i deres formative år (Westlund & Weibull, 2013, s. 147).

I Danmark er hverken køn, uddannelsesbaggrund, indkomst eller geografi ”i stand til på samme måde at udløse så store forskelle i mediebrug på nettet, brugen af nye platforme og medieteknologier som alder er” (Kulturstyrelsen 2015, s. 10). 93% af den danske befolkning i alderen 16-74 år har adgang til Internettet i

hjemmet, og 83% af befolkningen brugte i 2013 dagligt computeren (Kulturstyrelsen, 2015). I gennemsnit brugte 81% af danskerne internettet dagligt i 2014 (ibid.). For aldersgruppen 65-74 var andelen på 65% imens den for aldersgruppen 75-89 var nede på 31%, i sidstnævnte aldersgruppe benyttede 41% sig aldrig af internettet, imens det for den lidt yngre gruppe kun drejede sig om 12% (ibid.). Ældre kan altså risikere at være en særligt udsat gruppe når det kommer til brugen af digitale medier, hvilket kan vise sig særligt problematisk når det implicit påkræves i en så omfattende offentlig strategi.

Den 'grå', digitale kløft og hvorfor den skal krydses

Skellet imellem den ældre og yngre del af befolkningen omtales ofte som en "grå kløft" (Friemel, 2016) som skal krydses. Der bliver fremført mange bevæggrunde for at formindske denne grå kløft, samtidig med at der kan være mange forskellige årsager til at fravælge eller at have besvær med de nye medieteknologier.

Digitaliseringsstrategien har altid indeholdt muligheden for at borgeren, såfremt denne opfylder en række krav, kunne blive fritaget for digital kontakt med det offentlige. Pr. december 2016 var status således, at 16,2% af alle borgere i alderen 65-74 og 43,8% af borgere i alderen 75-84 år var permanent fritaget for digital post (Digitaliseringsstyrelsen, 2012).

Undersøgelser fra andre lande viser at de ældre der fravælger internettet og computeren kan have mange forskellige bevæggrunde, lige fra bekymringer om at beskytte deres privatliv (e.g. Brandtzæg et al., 2010; Braun, 2013), manglende betydning i hverdagslivet (Harakkainen, 2012; Sundar et al., 2011; Lampe et al., 2013), eller en mangel på konceptuel forståelse af digitale tjenester (Quinn et al., 2016).

Det er også vigtigt at holde sig for øje at udvikling af informations- og kommunikationsteknologier foregår i høj hastighed, og dette kan have en høj indflydelse på ældres brug og ikke-brug af disse teknologier (Boyd & Ellison, 2007; Kim et al., 2007).

Der er således en mangfoldighed af grunde til, at ældre danskere kan være udeladte fra computerverdenen, og der skabes hermed en dybt problematisk kløft imellem computer-brugere og ikke-brugere. Kløften kan føre til en udeladelse af borgere fra politisk information og deltagelse i politiske processer (Bonfadelli, 2002; Norris, 2001) eller manglende social kapital, inklusion og en mangel på et socialt sikkerhedsnet (Livingstone & Helsper, 2007; Nimrod, 2010; Pfeil et al., 2010; Richardson et al., 2005; Sum et al., 2008).

Ud fra en forestilling om at samfundet generelt efterspørger borgere, der er veluddannede, i arbejde, informerede, kompetente administratorer af deres egen tilværelse og generelt tilfredse (Stald et al., 2015) kan den grå kløft altså være dybt problematisk. Set fra borgernes eget synspunkt, bliver kløften også problematisk, da den kan hindre borgernes stræben efter meningsfuldhed og sammenhæng i hverdagslivet, en identitet og et tilhørsforhold i samfundet, samt et godt og fredeligt liv (ibid., s. 13).

Det tages ofte for givet, at det at kunne være online er et utvetydigt gode (Livingstone & Helsper, 2007, s.673). Ligeledes ses det i både domesticeringsteorien (e.g. Silverstone et al., 1992) og i pædagogiske diskussioner (e.g., Christiansen & Christensen, 2010) at nye medier, herunder computeren og internettet, ikke bør blive betragtet som "noget andet", men som en naturlig del af hverdagen, samfundet og det levede liv. Som jeg senere vil udlægge, er dette et synspunkt der stemmer overens med mine informanternes målsætninger.

I det næste afsnit vil jeg se nærmere på hvordan forskningen har påvist at ældre mennesker kan blive kompetente mediebrugere.

Domesticering: At krydse den digitale kløft

Det første skridt i at "tæmme" medierne og bringe dem ind i hjemmet og hverdagen, er i litteraturen om domesticering af nye medieteknologier omtalt som "appropriation", hvor teknologier og objekter tages hjem og gøres (eller ikke gøres) acceptable og velkendte (Silverstone & Haddon, 1996, s. 3). Dette er således en proces, de mest it-fremmede ældre sandsynligvis vil gennemgå.

Jæger (2003) påpeger, at ældre mennesker som regel er i stand til at erhverve sig en lang række af færdigheder med digitale teknologier, så længe at instruktionen i samme bliver givet på den ældres egne præmisser. Ligeledes har tidligere undersøgelser i Danmark også påvist, hvorledes "Ældrevenligt it-udstyr og brugervenlige hjemmesider" (Forsberg et al., 2013, s. 7) ikke kan stå alene, men skal "suppleres af tiltag, der motiverer, lærer og støtter op om seniorennes it-brug." (ibid., s. 7).

Som nævnt vil nære slægtninge eller venner, med et vist kendskab til den relevante teknologi, ofte bistå den mere it-fremmede bruger. Omkring 25% af respondenterne i en undersøgelse af ældre danskeres mediebrug angav, at de fik en form for assistance til deres behov (Siren & Knudsen, 2014). Bakardjieva (2005; 2011) bruger udtrykket "varme eksperter" som en fællesbetegnelse for disse hjælpere. En varm ekspert er ikke nødvendigvis en ekspert i absolut forstand, men i hvert fald i en relativ forstand, i forhold til den udfordrede bruger, som de hjælper. Den varme ekspert er i stand til at bygge bro imellem universaliteten i it-teknologien og brugerens konkrete behov, situation og baggrund (Bakardjieva, 2005, s. 95).

Dette falder i tråd med en grundlæggende tese i den såkaldte "domesticerings-teori", nemlig at folk "konstruerer deres egen teknologiske praksis, men i interaktion med andre folks teknologiske praksisser" (Sørensen, 2004, s. 1). I den digitale interaktion med danske offentlige institutioner, kan denne assistance og interaktion være alt fra et hurtigt telefonopkald, til en samtale ved et tilfældigt møde og til mere formelt planlagte arrangementer (Madsen og Kræmmergaard, 2016, s. 92)

Ældre tager som regel først nye teknologier til sig, hvis de opfatter fordele ved at have disse i deres hverdagsliv (Melenhorst et al., 2006). Nogle gange kan denne motivation komme i form af et oplevet pres fra banker eller offentlige institutioner. I andre tilfælde kan det være lysten til at have kontrol over eget liv eller pleje af allerede eksisterende interesser og hobbyer, og at kunne vedligeholde og opbygge meningsfulde relationer (Digitaliseringsstyrelsen, 2012, s. 2-3).

Tidligere undersøgelser har vist, at ældre førstegangs-brugere af computere og internettet ofte har haft svært ved selv at definere deres egne formål med den nye teknologi (Sawchuk & Lafontaine, 2015). Derfor bliver det særligt vigtigt, hvilken hjælp og assistance der gives til den mindre erfarne bruger. Begribeligvis skal der både beherskes basale kundskaber som at betjene sig af tastatur og mus, men også mere kritiske kundskaber skal oparbejdes, samtidig med at brugeren skal se en mening med brugen af den nye medieteknologi.

Instrumentelle krav og digital dannelse

De implicite, instrumentelle krav som Digitaliseringsstrategien stiller overfor borgeren, beskæftiger sig blot med kompetencerne til at kunne betjene den Digitale Post og relaterede på hjemmesider og tjenester. Groft sagt skal en ældre borger "kun" være i stand til at navigere disse hjemmesider og forstå og reagere på de informationer de måtte modtage herigennem for at leve op til de instrumentelle krav.

I modsætning til denne instrumentelle tilgang står diverse forestillinger om en "digital dannelse". "Digital dannelse" er et begreb, der er brugt i mange sammenhænge, men som ikke må direkte forveksles med begreber som "media literacy", "computer literacy" og "digital literacy". Som Stald et al (2015) udpeger, så er enhver af disse udlægninger "afhængig af faglig og kulturel kontekst, forskningsmæssige fagtraditioner, historiske traditioner og normative vurderinger, der knytter sig til særlige områder, så som læring, kulturforståelse og politik" (2015, s. 8).

Der er flere bevæggrunde for, at jeg vælger at anvende udtrykket "digital dannelse" fremfor et beslægtet engelsksproget begreb. Først og fremmest er det for at følge anbefalingen om at man "i en dansk sammenhæng inddrager begrebet dannelse i forståelsen af media literacy, men i en genfortolkning, der frigør det fra en normativ forståelse i traditionel forstand." (Stald et al 2015, s. 9). Ligesom Stald et al. er jeg inspireret af Lars Qvortrup's udlægning, der siger at "dannelsens funktion i et hyperkomplekst samfund er at administrere hyperkompleksitet." (Qvortrup, 2000, s. 301). Dette vil, i min udlægning, blandt andet involvere hvilke aspekter

af de digitale medier man som enkeltperson vil og ikke vil inddrage i sit liv. Den digitale dannelse jeg udlægger her, er altså at betragte som en tilgang til medierne der er reflektiv og ikke-normativ, for så vidt at den ikke blot er en stræben efter at imødekomme instrumentelle krav. Dette skal forstås i modsætning til et normativ, og instrumentelt betonet fokus på digitale kompetencer.

Ud over dette er det for at fremhæve modsætning til begrebet om "halvdannelsen" eller forestillingen om at formålet med uddannelse alene er at erhverve kompetencerne til at gebærde sig konkurrencedygtigt i samfundet (jf. Kemp 2015, s. 116).

"Digital dannelse" bliver af flere forfattere i nordiske lande italesat som en vedvarende, reflektiv proces en person gennemgår, for at vurdere og tage højde for den betydning, de digitale medier har fået i det nuværende samfund (Buckingham, 2006; Drotner, 2008; Hoem, 2003; Nyboe, 2009; Levinsen & Sørensen, 2011; Løvlie, 2003). Digital dannelse forudsætter altså en række kompetencer, men kompetencerne gør ikke dannelsen alene.

"Digital dannelse" dækker altså over mere end blot kompetencerne til at betjene sig af de nye medieteknologier. Det dækker også, blandt andet, over den enkeltes evne til at udføre kritisk refleksion omkring medieteknologiernes betydning, samt eventuelle risici omkring brugen af disse, men også et fokus på de muligheder for udfoldelse som der følger med (jf. Third et al., 2014).

I min undersøgelse vil jeg afklare, om de frivillige kun søger at hjælpe deres brugere til at kunne klare de instrumentelle krav som digitaliseringsstrategien stiller, eller om deres virke rækker ud over dette formål? Kan de frivillige siges at forsøge at viderebringe en "digital dannelse" til deres brugere? Det skal holdes for at øje, at min brug af udtrykket "digital dannelse" her er min egen analytiske beskrivelse, og ikke et begreb anvendt af mine informanter.

Metode

Nærværende undersøgelse af ældres mediebrug baserer sig på feltobservationer og interviews, foretaget på to undervisningstilbud, organiseret med frivillig arbejdskraft for ældre, der gerne vil lære at benytte IT eller få hjælp til specifikke it-formål. Empirien består af otte semi-strukturerede interviews, optagede og transskriberede (se Kvale, 1994), fire uformelle interviews, rekonstrueret i feltnoter (DeWalt & DeWalt, 2011), samt i alt otte dages feltobservationer udført i oktober og november 2016 af undervisningen på disse tilbud.

Fokus er valgt på underviserne fremfor de ældre der benyttede sig af it-tilbuddene. Dette er motiveret af en række faktorer. Først og fremmest ønskede jeg et indblik i underviserens overvejelser og praksisser med at tilgå mere eller mindre it-udfordrede brugere. Dernæst var jeg interesseret i dem, som repertoier af en lang række erfaringer omkring, hvem disse brugere var, og hvilke udfordringer de kom med. De fleste af mine interviewpersoner har været tilknyttet som frivillige i flere år, og har således undervist ældre i en tid både før, under og efter digitaliseringsstrategiens implementering. De har således en rig erfaring, som jeg forsøger at få belyst.

Observationerne af selve undervisningen har været af en forholdsvist ikke-deltagende karakter (jf. DeWalt & Dewalt, 2011, s. 24-25), da jeg mestendels kun kort har introduceret mig selv for brugerne, og har haft nogle korte interaktioner med de frivillige, for så efterfølgende at observere undervisningen.

Kontekst

Selvom de to tilbud jeg har undersøgt havde lignende formål, så var der dog nogle nævneværdige forskelle. Det ene (en såkaldt "Datastue") fulgte primært en struktureret holdplan, hvor ældre var tilmeldt bestemte hold af undervisning, som løb for et år af gangen, hvorimod det andet (forestået af Ældresagen) primært havde karakter af et åbent værksted, hvor brugere kunne komme og gå efter behov, blot de var medlemmer af Ældresagen. Ældresagens tilbud lå i København, og det andet var drevet af en uafhængig, frivillig forening, lå i Region Syddanmark.

De konkrete undervisningstilbud er primært valgt ud fra en forestilling om en vis forskellighed tilbuddene imellem, både i forhold til deres beliggenhed, brugerbase og strukturen af den service, de tilbød. Denne forskellighed eksisterede blandt andet ved, at det ene tilbud lå i København, det andet i Region Syddanmark, som er den region der har det højeste procenttal af befolkningen (15%), som har fået dispensation til fritagelse fra digital post (Danmarks Statistisk, 2016). Det ene tilbud var drevet af frivillige i Ældresagen, det andet af en frivillig forening, som havde tilknytning til netværket Datastuerne. Det ene tilbud fulgte en selvbeskrevet "cafe-tilgang", hvor brugerne kunne komme og gå efter forgodtbefindende og løse konkrete problemstillinger. Underviserne sammenlignede sig selv med it-afdelingen på en arbejdsplads.

På det syddanske tilbud var undervisningen planlagt på forhånd af en underviser, dog med en del indflydelse fra dennes elever, som jeg senere skal vende tilbage til. Her vil jeg også gå i nærmere detaljer med hvilke emner der blev behandlet på tilbuddene.

Den største datamængde i denne artikel, er taget fra de formelle interviews, som er foretaget med underviserne på de forskellige tilbud. Udover dette har flere uformelle samtaler med brugere og observationer af samtaler deltagerne imellem også fundet sted. Interviews og feltnoter er efterfølgende blevet underlagt en iterativ kvalitativ kodningsproces for at belyse spørgsmål og klarlægge temaer.

Beskrivelse af undervisningstilbuddene

Som tidligere nævnt var de to undervisningstilbud forskellige i form af deres organisatoriske tilknytninger, beliggenhed og generelle undervisningsform.

I det følgende vil jeg, for læsevenligheds skyld omtale de ældre der benytter sig af disse tilbud som "brugere", og omtale de (næsten udelukkende ældre) frivillige, der er ansvarlige for driften af disse tilbud, som "de frivillige" eller "underviserne" selvom deres rolle i konkrete tilfælde havde mere karakter af at være vejleder eller konsulent.

Alle underviserne jeg talte med var mænd, alle var frivillige og med undtagelse af en enkelt, der var deltidsansat, var de alle pensionerede. Kun én af mine interviewpersoner havde en fortid som decideret underviser, nærmere bestemt voksenundervisning i forbindelse med forsvarets uddannelser. Enkelte af dem havde særskilt faglig baggrund i IT, men som en af dem formulerede det, var det "en IT-baggrund fra forrige årtusinde".

Generelt stemmer profilen på underviserne overens med profilen på undervisere på et andet IT-projekt for ældre i Greve Kommune (Sommer et al., 2015) bortset fra det komplette fravær af yngre frivillige i eksempelvis gymnasiealderen, som deltog i projektet i Greve. Dette peger på at IT-undervisningen af ældre mestendels forestås af ældre.

Alle de brugere der benyttede sig af tilbuddene i løbet af mine observationer var pensionerede, og langt størstedelen var umiddelbart tilknyttet lokalområderne for deres respektive tilbud. Brugernes egne evner var af stærkt varierende karakter, lige fra folk der aldrig havde ejet en pc til pensionister med en baggrund i EDB eller computerprogrammering.

Undervisningen og assistancen var overvejende fokuseret på betjeningen af computere. På det syddanske tilbud var der særskilt undervisning i brug af iPads, og folk på begge tilbud søgte lejlighedsvist hjælp til brug af deres smartphones, om end underviserne som oftest ønskede at sende dem videre til deres teleudbydere.

I det følgende vil jeg mestendels fokusere på undervisernes tilgang til hjælp og undervisning med hjemmecomputere og bærbare computere.

IT-tilbuddene som springbræt til domesticering af medieteknologier

I domesticeringsteorien arbejdes der ud fra en forestilling om, at enhver bemægtigelse af nye medieteknologier begynder når det nye udstyr "tages i besiddelse af et individ eller en husstand" (Silverstone et al., 1992, s. 21).

Derfor har jeg valgt at se nærmere på, hvordan underviserne på disse tilbud har håndteret nogle af de mest it-fremmede brugeres mangel på erfaring med computerteknologier. Dette kan være brugere der kun i et meget begrænset omfang, eller slet ikke, har haft omgang med computere før.

Tilbuddene har været et springbræt for flere ældre til at blive ejere af computere, og underviserne bliver ofte udspurgt af nye og potentielle brugere omkring disses køb af computere. En underviser formulerede det som at "hjælpe dem med at lave en behovsanalyse".

Selv de brugere der allerede måtte have erhvervet sig en computer, er ikke nødvendigvis trygge med den. Her understregede de fleste af underviserne, hvordan de prøvede at hjælpe disse brugere til at blive mere tilpasse med deres udstyr. En underviser på det københavnske tilbud formulerede det således:

Så du kan sige at meget af det vi laver hernede, det går også ud på at vænne folk til ... "du kan aldrig gøre noget galt", den slår dig ikke, den brænder ikke, den gør ikke nogen grimme ting, den brænder ikke ned igennem bordpladen eller sådan noget lignende. (Underviser C)

Hermed har underviserne som målsætning at modarbejde den følelse som mange "it-fremmede" har, hvor de kan føle sig "usikre og nervøse ved mødet med it." (Digitaliseringsstyrelsen 2012, s. 1) og kan være "bange for at gøre noget forkert, de taler ikke sproget, og de føler sig uden for fællesskabet." eller endeligt "holder sig på afstand og ser it som noget unaturligt, som de ikke umiddelbart oplever noget behov for at lære at kende" (ibid.).

Omvendt beretter underviserne også om at de har haft erfaringer med at hjælpe brugere med fritagelser fra Digitale Post. En underviser udlægger en sådan historie således:

Jeg har haft to som jeg direkte anbefalede at tage ind [på Borgerservice] og få en fritagelse. Og den ene, det var en ældre herre på 83. Altså han var simpelthen ved at gå i spåner. "Jeg sover ikke om natten!" sagde han. "Åh mit hoved det suser rundt". Så sagde jeg "Tag nu ind og få en fritagelse. Og ring til mig når du er derinde." Så gik der et par uger, så ringede han. Nu havde han været derinde. "Så du er lettet nu?" Ja det var han. "Men det kan godt være jeg kommer igen". "Jamen det er da også i orden" sagde jeg. (Underviser F)

Fravalget af Digital Post er altså ikke nødvendigvis en komplet afvisning af livet med computermediet, og denne underviser åbner her på for betragtning om, at Digital Post ikke er en nødvendighed i alle deres ældre brugeres hverdagsliv. På denne måde går de klart imod en rent instrumentel tilgang til at have computermediet og en online tilstedeværelse i deres brugeres hverdag. Den tilgang de frivillige fremfører er altså ikke nødvendigvis overlappende med Digitaliseringsstyrelsens implicite krav til borgerne.

Samtidigt berettede flere af underviserne også om, at tvangsdigitaliseringen i løbet af 2014 og 2015 førte til en lang række nye brugere af tilbuddet, som søgte hjælp med Digitaliseringsstyrelsens løsninger som NemID og Digital Post. Disse var dog som regel ikke brugere der endte med at blive en fast del af tilbuddene. Ifølge underviserne ville de erhverve sig de specifikke kompetencer, som de mente var nødvendige i forhold til at kunne betjene sig af de nye, påkrævede it-løsninger, for så efterfølgende at forsvinde. Tvangsdigitaliseringen har således, ifølge underviserne selv, ikke været den primære årsag til at folk har valgt at benytte sig af undervisningstilbuddene.

Underviserne på disse tilbud er altså hjælpsomme og prøver at sætte sig i deres it-fremmede brugeres sted. Samtidig udviser de også en bevidsthed omkring, at det ikke er i alle brugeres interesse at benytte sig af de offentlige it-ydelser, som måske har drevet dem til it-tilbuddene til at begynde med. Det er dog værd at holde sig for øje, at en fritagelse fra den digitale kontakt med det offentlige ikke nødvendigvis er lig med en komplet afvisning af computeren som medie, eller behovet for hjælp med samme. Hvad det især ikke er lig med, er afvisning af brugen af undervisningstilbuddene, der kan fungere som en social arena for de ældre. Dette er et aspekt jeg diskuterer nærmere herunder.

Domesticering uden for hjemmet

Som navnet antyder, beskæftiger domesticerings-teorien sig med hjemmet. Mit undersøgelsesfelt i denne artikel er som nævnt udenfor hjemmet, men der er alligevel i både mine observationer og interviews antydninger af udsagn omkring hvorvidt mange af brugerne tager computerteknologien til sig i hjemmet.

På begge undervisningstilbud var der erfaringer med brugere der, efter undervisernes bedste overbevisning benyttede sig af tilbuddene som en tryk ramme, hvor de kan praktisere deres gøremål med deres eget digitale udstyr. Som én underviser på det cafe-baserede, Københavnske tilbud formulerede det:

Der kommer enkelte, hvor man godt kan få fornemmelsen af, at de måske mest kommer for at.. Øhhh hyggens skyld. Så.. eller måske fordi deres internetforbindelse derhjemme ikke er så stærk som vores. Men øhh.. Dem lader vi jo bare sidde. Får de så brug for hjælp, så får de hjælp. Sommetider har man indtryk af de finder på et eller andet lille bitte problem for sådan at legitimere at de har været her. (Underviser B)

For nogle brugere bliver disse tilbud altså trykke rammer, hvor de kan udøve deres gøremål med computerne. Dette kan både være i kraft af de frivillige og disses tilgang til computermediet, og på det syddanske tilbud også i kraft af det sociale samvær med de andre brugere.

På det syddanske tilbud kom mange af de ældre brugere tilsyneladende også for at nyde hinandens selskab. Den hold-baserede undervisning gjorde, at mange af brugerne var bekendte med hinanden, og kaffepauserne i undervisningen trak for det meste ud med en livlig og uformel snak, hvor både brugere og undervisere deltog. Nogle af undervisernes udsagn på det syddanske tilbud gjorde det da også klart at "hyggen" og "samværet" efter deres mening spillede en stor rolle i forhold til, at brugerne valgte at deltage. For nogle, spekulerede de, var den måske mere vigtig end selve undervisningens indhold.

Et gentagende refræn ytret af mange brugere i løbet af undervisningen var variationer af "ja det er smart, men hvordan husker man det?". Dette var også tilfældet, når undervisningen faldt på emner, som kan forekomme selvfølgelig for mere rutinerede computerbrugere, eksempelvis at benytte sig af genvejstaster eller at flytte filer fra én mappe til en anden. Dette tager jeg som et klart tegn på, at mange af disse brugere kun sjældent eller aldrig benyttede sig af disse funktioner i deres udstyr hjemme. Dette bliver også underbygget af flere af undervisernes udsagn omkring, at "mange ældre mennesker ikke bruger deres computer derhjemme".

Ulempen ved dette er så, at aktiviteten med computermediet kan blive noget, der *kun* finder sted på undervisningstilbuddene. Flere af underviserne udtrykker en mistanke om, at deres ældre bruger kun sjældent eller slet ikke bruger deres elektroniske udstyr, når de ikke er på undervisningstilbuddene. Dette leder både til tekniske problemer ved uhensigtsmæssig vedligeholdelse af udstyret, men vidner også om en mangel på interesse eller modvilje overfor at inkorporere teknologien i hverdagen.

Undervisningstilbuddene udfylder altså mange roller for forskellige brugere. Nogle brugere var kun interesserede i at erhverve sig de specifikke kompetencer, der skulle til for at betjene sig af de nye løsninger, der var en del af digitaliseringsstrategien, og var ellers ikke interesserede i at benytte sig af undervisningstilbuddene. I modsætning til dette, var der brugere der benyttede sig af tilbuddene gentagende gange, både med mere og mindre klare formål. Undervisningstilbuddene kunne både være et springbræt til, at de mest it-fremmede ældre kunne få lyst til, og mod på, at erhverve sig nye medieteknologier, og et sted, hvor konkrete problemer kunne løses hos de mere erfarne brugere. Omvendt kan tilbuddene også, i kraft af deres indbydende rammer, blive den eneste arena hvor brugerne benytter sig af deres nye medieteknologier, og for andre brugere kan læren omkring nye medieteknologier blive en nærmest irrelevant ting, set i forhold til tilbuddenes mulighed for at være arenaer for socialt samvær.

Digital dannelse - også for ældre

Underviserne inkluderet i denne undersøgelse har en selv lært tilgang til, og interesse for IKT, hvilket også kommer til udtryk i deres begrundelser for, hvorfor de har valgt netop denne fritidsbeskæftigelse. Deres motivation er som regel en variation over følgende citat:

Da jeg så blev pensioneret, så skulle jeg beskæftige mig med noget, og så valgte jeg at nyttiggøre mig ved at hjælpe nogle andre [...], og da mit hjerte brænder for IT, så blev det så IT jeg beskæftigede mig med. (Underviser C)

Undervisernes egen tilgang er altså som regel understøttet af en indre motivation for emne-materialet IT. De fleste undervisere talte da også ud fra en antagelse om, at deres brugere også var til stede på grund af et minimum af interesse i at beskæftige sig med computermediet.

På det københavnske tilbud, hvor brugerne kunne komme og gå efter for godt befindende, udtrykte underviserne generelt et ønske om at deres brugere skulle blive så selvstændige i deres it-brug som muligt. Én frivillig sammenligner det med sin tidligere erhvervs erfaring fra et fritidshjem:

det ideelle ville jo være at vi lavede én eller to vejledninger til en sådan PC-Café og så kom brugeren aldrig igen, for så var brugeren blevet så selvkørende at så kunne problemer blive løst af ham selv eller hende selv. Det er i hvert fald sådan som jeg tænker det. Sådan har jeg i hvert fald også selv lært at omgås PC'er og it. (Underviser E)

Som det fremgår i citatet herover er undervisernes egen livserfaring altså præget af forestillingen om en vis mængde af gåpåmod, samt en benyttelse af en ven eller slægtning eller Bakardjievass såkaldte varme ekspert, til at skabe deres eget forhold til, og forståelse af it. Det at erhverve sig en digital dannelse, og blive selvstændig bruger af teknologierne, ses altså som en grundsten i hvad underviserne ønsker at lære deres brugere.

Min erfaring omkring de der ting... både at løse konkrete problemer og også at sætte en udvikling i gang hos brugeren. Og sådan var det også med børnene. Og det er jo helt generelt, sådan var det ikke bare med IT, det er jo med alt hvad jeg har beskæftiget mig med. Det er at sætte en udvikling i gang og sige 'Jamen vi starter der, og så næste gang jeg snakker med den samme person så har vi flyttet os derhen til og tager og løser problemerne der har opstået der.'[...]Fuldstændigt som i ethvert intermenneskeligt [sic] forløb så er der en udvikling hele tiden. (Underviser E)

De frivillige undervisere arbejder altså alle, omend i varierende grad, hen imod et billede af deres brugere som selvstændige it-brugere. De er dog også i høj grad bevidste omkring, at det som regel vil være en længerevarende proces. Som underviseren også udlægger i citatet herover, søger de altså en vedvarende og refleksiv proces. Dette er også et grundvilkår for en digital dannelse der ofte fremhæves i litteraturen (Buckingham, 2006; Drotner, 2008; Hoem, 2003; Nyboe, 2009; Levinsen og Sørensen, 2011; Løvlie, 2003).

Ud over denne refleksivitet, så udviser aktiviteterne på it-tilbuddene også en hensigt om at administrere kompleksiteten i samfundet (cf. Qvortrup, 2000). Som det tidligere er blevet berørt, og som jeg vil udlægge nærmere herunder, sker denne administration blandt andet i form af, at ældre med udgangspunkt i deres egen hverdag og interesser, og ikke i normative forskrifter, beslutter sig for, hvilke aspekter af det digitale liv de vil og ikke vil inddrage i deres liv.

Indholdet af en digital dannelse

Tidligere forskning har vist, hvorledes det er svært at få ældre it-fremmede til selv at udtrykke, hvad de ønsker at lære (Sawchuk & Lafontaine, 2015). Da det københavnske tilbud i høj grad var fokuseret på problemløsning, var dette kun i begrænset omfang tilfældet her. Brugere opsøgte dem oftest med klare gøremål for øje. På det syddanske tilbud derimod, hvor undervisning foregik i faste hold, havde underviserne et stort fokus på brugerinddragelse omkring undervisningsindholdet:

Jamen, det er jo at jeg meget hurtigt fandt ud af at det ikke er mig der skal komme og sige at "Nu gennemgår vi det der". Jeg skal spørge eleverne "Hvad vil I have?". "Hvad vil I høre om?". Det har jeg meget hurtigt fundet ud af. Og det tror jeg at de er glade for. (Underviser D)

De emner der blev taget op på brugernes opfordring var af en meget varieret karakter. Særligt bemærkelsesværdigt var, at kun meget lidt af det var direkte relateret til tvangsdigitaliseringen. Selve Digital Post blev kun forholdsvis sjældent taget op. Underviserne tilskriver dette, at tjenester som e-Boks har hjemmesider, der efterhånden er brugervenlige nok til, at de fleste ældre brugere er med.

Ud over kontakten til landsdækkende organisationer igennem Digital Post, blev digital kontakt til mere lokale instanser, som for eksempel den lokale læge, også behandlet på det syddanske tilbud. Den stigende mulighed for digital kontakt til en lang række instanser, var altså noget, som underviserne og brugerne lagde stor vægt på.

Gængse Windows-programmer som Microsofts Office-suite blev også gennemgået, ofte med eksempler, der tog udgangspunkt i brugernes foreningsliv. Ud over dette, var der et stort fokus på tilbagevendende begivenheder, som brugerne ønskede at kunne tackle i deres hverdag. Herunder at sende billeder via e-mail, og på anden måde komme i kontakt med deres nærmeste.

En af underviserne havde som sit eget foretrukne emne at hjælpe brugerne med online handel. Han gjorde særligt meget ud af, at de skulle vise kritisk bevidsthed omkring priserne, og især at sammenligne dem med fysiske butikker.

I de ovennævnte eksempler ser vi hvordan at underviserne arbejder på at normalisere dagligdags gøremål via de digitale medier. Dette arbejder hen imod det pædagogiske ideal om at de digitale medier ikke skal ses som noget "andet" eller separat fra den "virkelige" verden (Christiansen og Christensen, 2010).

Den kritiske bevidsthed levede også videre i gentagende diskussioner og instruktioner omkring brug af virusbeskyttelse på computeren, og generel beskyttelse imod skadelige software og handlinger online. Det var et hyppigt samtaleemne brugerne imellem i pauser fra undervisningen. Én underviser beroligede dog flere gange brugerne med at "vi pensionister er ikke så interessante [for hackere]."

Underviserne lod sig altså ikke begrænse af at fokusere på risici frem for muligheder, hvilket ofte er et problem for også unge mennesker, der skal udfolde deres digitale liv (se Third et al., 2014, s.30). Al denne undervisning og vejledning tog i høj grad udgangspunkt i undervisernes egen, ofte autodidakte tilgang til livet med computere, og var altså inspireret af brugernes ønsker.

Altså vi prøver på - på bedste vis - og viderebringe dem nogle ting som de - vi - føler de har brug for derhjemme. Det er svært at få dem til at komme med nogle emner, som vi skal igennem. Det er det. Men vi har forsøgt igennem lang tid og finde nogle emner som interessere dem, og som de kunne være glade for og sådan nogle ting. (Underviser A)

Mere kreativt betonedede emner som billedbehandling og udarbejdning af hjemmesider blev også taget op. Selvom behandlingen kunne forekomme meget rudimentær, må man ikke underkende, at dette var noget som både undervisere og brugere udviste stor interesse for.

Ud over at mange, forholdsvis instrumentelle emner bliver behandlet, som nævnt herover, bliver der altså også behandlede mere fornøjelige emner. De mere fornøjelige og selvtjenende aspekter af at benytte sig af særligt nye medier, er et emne der ofte overses i litteraturen omkring ældre. Som Van Leeuwen og Westwood (2008) har påpeget, er det påfaldende hvorledes, at et emne som eksempelvis leg anses som essentielt tidligt i livet, og forsømmes eller bliver set ned på i alderdommen. På begge tilbud bliver der lagt vægt på, at de nye teknologier også kan byde på mange muligheder for underholdning, som én underviser udtrykker det:

Og så nogen viser vi også, at der er mere at hente, end de måske aner [...] At der rent faktisk er meget at hente af underholdning og sådan noget ik'. Også andet end syvkaale. (Underviser B)

Underviserne søger altså at få de mere selvplejende og interessebetonede aktiviteter ind i brugernes liv. Dette er i stærk modsætning til megen offentlig diskurs omkring mere selvplejende aspekter af de digitale medier, eksempelvis videospil (se eks De Schutter et al, 2015; Iversen, 2015) eller tekstbehandling (se eks Charness et al., 2001) hvor kognitive og fysiologiske aspekter bliver betonet langt mere end de underholdende.

At tilbuddene blev opsøgt af folk med henblik på at pleje deres interesser, kunne blandt andet ses ved, at begge tilbud havde haft besøg af forfattere, der søgte hjælp med deres arbejde. I det københavnske tilbud var det en allerede udgivet forfatter, der søgte hjælp med sin computer og sit tekstbehandlingsprogram. I det syddanske tilbud var det en ældre mand fra lokalområdet, der ville sammenfatte sine erindringer.

Overordnet set bliver ældre brugere og deres egne mål her taget alvorligt af underviserne. De kompetencer, som de ønsker at opfostre i brugerne, tager for det meste udgangspunkt i brugernes egne ønsker og oplevelser, snarere end implicite forskrifter fra Digitaliseringsstyrelsen. Det er ikke kompetencer til konkurrence, som "halvdannelsen" (cf. Kemp, 2015) bliver udskældt for, det er kompetencerne og refleksiviteten til at forfølge egne interesser i en verden der kan forekomme kompleks og uoverskuelig (cf. Qvortrup, 2000).

Den digitale dannelse, som jeg her har argumenteret for opstår i samspillet mellem bruger og underviser, består altså blandt andet af kompetencerne til at kunne udfylde de krav, som det offentlige stiller til digitale borgere, men den indeholder langt mere end det. Ud over dette består den af evnen til at kunne udvælge og pleje sine egne interesser via computermediet. Der er altså i undervisningen og vejledningen er klart fokus på muligheder med de nye teknologier, snarere end et fokus på farer og faldgruber med de nye teknologier. Samtidig bliver en vis grad af kritisk refleksion også plejet, i hvert fald i en sådan grad, at brugernes egen sikkerhed ofte indgår som centralt element. Frem for alt udviser underviserne en bevidsthed omkring denne dannelse som en vedvarende og refleksiv proces.

På vej mod selvudslettelse?

"Selvudslettelse" som et mål eller et endegyldigt resultat er en formulering, jeg har hentet fra en af underviserne. Det er en beskrivelse af, hvorledes antallet af pensionerede brugere, der aldrig før har været i kontakt med en computer, er på vej nedad, og at det kan mærkes på medlemstallet. Flere af underviserne understregede, at de oplevede en stor tilflugt af brugere i forbindelse med digitaliseringsstrategiens implementering. Mange af disse brugere tillærte sig dog hurtigt, hvad de selv opfattede som de nødvendige kundskaber, i forhold til at kunne håndtere digitaliseringsstrategien, for så at forsvinde igen.

Underviserne udviser i deres overvejelser omkring de faldende medlemstal en form for mediegenerations-tankegang, hvor computeren for kommende generationer af ældre ikke længere er noget "andet", men derimod en naturlig del af hverdagen. Dette er også det ideal der benævnes af Christiansen og Christensen (2010). I dette scenarie vil de ældre brugere ikke få noget behov for at arbejde med disse IT-Tilbud.

Vi får jo ind i mellem nogle øhhh som aldrig har rørt ved en PC før. Men det bliver sjældnere og sjældnere. Fordi øhh de yngste blandt de ældre altså de der er sådan i slutningen af 60'erne og begyndelsen af 70'erne de har jo næsten alle sammen haft en eller anden arbejdsmæssig erfaring med IT. (Underviser B)

Det bliver mindre og mindre behovet fordi idag får de jo en tablet i hånden, når de bliver født og mobiltelefonen i den anden. (Underviser A)

Det er dog værd at overveje om befolkningen som helhed nogensinde vil have de nødvendige forudsætninger for at være fuldstændigt uafhængige af undervisningstilbud som dem jeg har undersøgt her. Underviserne udtrykker her en betragtning, som går godt i spænd med forestillingen om mediegenerationer og disses forskellige forudsætninger og verdenssyn i relation til medierne, men en forestilling som mine observationer

omvendt også indeholder modbeviser på. Som nævnt talte jeg med flere brugere, der havde en decideret computer-teknisk baggrund, og selv disse fandt det givtigt at søge hjælp.

Som tidligere nævnt er medielandskabet af en meget omskiftelig natur, og det vil det sandsynligvis blive ved med at være indenfor enhver overskuelig fremtid. Selv mindre ændringer i offentlige institutioners hjemmesider har, efter mine informanternes eget udsagn, fået folk til at søge hjælp.

Desuden udelukker selv en grundig erfaring fra erhvervslivet ikke et behov for assistance eller en interesse for videreudvikling eller refleksion senere i livet. "Bare fordi du bruger computer hver dag, betyder det ikke, at du har digital dannelse" som Skov og Brøndum (2012, s. 6) formulerer det.

Konklusion

I denne artikel har jeg undersøgt to tilbud omkring assistance til it, der begge henvendte sig til ældre. Selvom der var forskelle på forholdene hos de to tilbud, så tegner der sig en overbevisende mængde fællestræk indenfor mit undersøgelsesområde. Det første formål var at afdække om disse tilbud kunne hjælpe ældre brugere med at "domesticere" nye medieteknologier, som computeren og internettet, og særligt de tjenester som er blevet implementeret i forbindelse med digitaliseringsstrategien. Underviserne på disse tilbud har tjent en lang række formål og har indtrådt en lang række steder i domesticerings-processen. De har både givet råd til brugere omkring indkøb af disses første computere, og bistået dem med installation af disse nye teknologier.

Et problematisk felt der dog blev klart, var at underviserne ofte berettede om brugere der ikke benyttede sig af deres computerudstyr udenfor tilbuddenes rammer, og derfor aldrig fuldstændigt "domesticerede" teknologien.

Begge tilbud oplevede en tilflugt af brugere der ønskede at tilegne sig kendskab til offentlige teknologier som Digital Post, så var det de færreste af disse der hang ved, når først de mente at have tilegnet sig de nødvendige kompetencer. Omvendt berettede underviserne om flere tilfælde af brugere, som fravalgte løsninger som NemID og Digital Post, men ikke fravalgte computermediet i deres hverdag. Følgeligt søgte disse brugere også hjælp på tilbuddene til andre formål. Blandt andet på denne måde kan undervisningstilbuddene siges at hjælpe de enkelte brugere med at administrere og reflektere over kompleksiteten i hverdagen (cf. Qvortrup, 2000) med de digitale medier. Dette var en af de årsagerne til at jeg valgte at inddrage begrebet "digital dannelse" i diskussionen af hvad underviserne stræber efter.

Dette bringer mig til artiklens andet forskningsspørgsmål. Her var formålet at belyse om den undervisning de frivillige forestod, var fokuseret på at leve op til de instrumentelle krav, der blev stillet til borgerne af digitaliseringsstrategien, eller om de havde et andet fokus. Her valgte jeg at inddrage begrebet digital dannelse.

Fokus i den eksisterende undervisning og vejledning var kun i mindre omfang præget af behovet for at leve op til de instrumentelle krav til, at deres brugere skal kunne interagere med det offentlige digitalt. Derimod er der et stort fokus på at skabe, hvad jeg har valgt at betegne "digital dannelse". Denne digitale dannelse tager udgangspunkt i brugernes egne interesser og behov, modsat instrumentelle krav til kompetencer, som Digitaliseringsstyrelsen implicit efterspørger i digitaliseringsstrategien. Brugere bliver instruerede i at udvise en kritisk bevidsthed i mange af deres gøremål med de nye teknologier. Men ud over dette, bliver de også gjort bevidst omkring mere oversete aspekter (jf. Third et al., 2014; Van Leeuwen & Westwood, 2008), herunder deres muligheder for udfoldelse og underholdnings-potentialet i de nye teknologier.

Disse it-tilbud må altså ikke forstås som udelukkende instrumentelt kompetence-givende, men også som tilbud der tager det voksne menneskes individuelle interesser alvorligt. Selvfølgelig skal det ikke forstås som at enhver bruger går fra disse tilbud som et "digitalt dannet" menneske, men blot at bestræbelserne og ambitionerne for underviserne ligger langt ud over det instrumentelle.

Forfatteren har til udarbejdelsen af denne artikel modtaget finansiel støtte fra VELUX-fonden, Tobaksvejen 10, 2860 Søborg, Danmark.

Referencer

- Almeida-Ferreira, S., Mealha, O., & Veloso, A. I. (2017). Older Adults and Email Use: The challenges facing interface co-design. *Networking Knowledge: Journal of the MeCCSA Postgraduate Network*, 10(1), 44–63.
- Aroldi, P., & Colombo, F. (2007). Generational belonging and mediascape in Europe. *Jsse-Journal of Social Science Education*, 6(1). Hentet fra <http://www.jsse.org/jsse/index.php/jsse/article/view/1038>
- Bakardjieva, M. (2005). *Internet Society: The Internet in Everyday Life*. 1 Oliver's Yard, 55 City Road, London EC1Y 1SP United Kingdom: SAGE Publications Ltd.
- Bakardjieva, M. (2011). The Internet in Everyday Life: Exploring the Tenets and Contributions of Diverse Approaches. In M. Consalvo & C. Ess (Eds.), *The Handbook of Internet Studies* (pp. 59–82). Oxford, UK: Wiley-Blackwell. Hentet fra <http://doi.wiley.com/10.1002/9781444314861.ch4>
- Boje, T. P. (2014). Uformel frivillighed. In T. Fridberg & L. S. Henriksen (Eds.), *Udviklingen i frivilligt arbejde 2004-2012* (pp. 225–248).
- Bonfadelli, H. (2002). The Internet and knowledge gaps a theoretical and empirical investigation. *European Journal of Communication*, 17(1), 65–84.
- Boyd, D. M., & Ellison, N. B. (2007). Social Network Sites: Definition, History, and Scholarship. *Journal of Computer-Mediated Communication*, 13(1), 210–230. <https://doi.org/10.1111/j.1083-6101.2007.00393.x>
- Brandtzæg, P. B., Lüders, M., & Skjetne, J. H. (2010). Too many Facebook “friends”? Content sharing and sociability versus the need for privacy in social network sites. *Intl. Journal of Human-Computer Interaction*, 26(11–12), 1006–1030.
- Braun, M. T. (2013). Obstacles to Social Networking Website Use Among Older Adults. *Comput. Hum. Behav.*, 29(3), 673–680. <https://doi.org/10.1016/j.chb.2012.12.004>
- Buckingham, D. (2006). Defining digital literacy What do young people need to know about digital media? *Digital Kompetanse*, 1(4), 263–276.
- Charness, N., Kelley, C. L., Bosman, E. A., & Mottram, M. (2001). Word-Processing Training and Retraining: Effects of Adult Age, Experience and Interface. *Psychology and Aging*, 16(1), 110–127.
- Christensen, C. L., Jerslev, A., Swane, C., & Blaakilde. (2017). Ældre menneskers mediebrug. In C. L. Christensen & A. Jerslev (Eds.), *Ældre mennesker i et mediesamfund*. København: Frydenlund.
- Christiansen, R. B., & Christensen, O. (2010). *Lærerne og de nye vilkår, professionslæring og praksisrefleksion*. København: UP - Unge Pædagoger.
- Danmarks Statistik (2016). *It-anvendelse i befolkningen 2016*. København: Danmarks Statistik.
- De Schutter, B., Brown, J. A., & Abeele, V. V. (2015). The domestication of digital games in the lives of older adults. *New Media & Society*, 17(7), 1170–1186.
- DeWalt, K. M., & DeWalt, B. R. (2011). *Participant observation, a guide for fieldworkers* (2. ed.). Lanham, Md: Rowman & Littlefield.

- Digitaliseringsstyrelsen. (2012). *It - barrierer, motivation og læring*. Allerød: NIRAS Konsulenterne. Hentet fra <https://www.digst.dk/Digital-inklusion/Analyser-undersogelser-og-kortlaegninger/Ny-viden-om-hvordan-endnu-flere-danskere-kan-faa-del-i-digitaliseringen>
- Drotner, K. (2008). Digital dannelse: Når fritiden er hårdt arbejde. In J. T. Bertelsen, A. H. B. Ebbensgaard, K.-A. Madsen, & Mouritsen (Eds.), *Viljen til visdom* (pp. 138–148). Aarhus: Forlaget Slagmark.
- Forsberg, L., Wendelboe, L., Müller, C., & Folker, M. P. (2013). *Senior Online: Det digitale Danmark set med 65+ øjne*. København: Teknologisk Institut: Center for Arbejdsliv.
- Fridberg, T. (2014). Udviklingen i frivilligt arbejde 2004-2012. In T. Fridberg & L. S. Henriksen (Eds.), *Udviklingen i frivilligt arbejde 2004-2012* (Vol. 14, pp. 29–46). København: Socialforskningsinstituttet.
- Friemel, T. N. (2016). The digital divide has grown old: Determinants of a digital divide among seniors. *New Media & Society*, 18(2), 313–331. <https://doi.org/10.1177/1461444814538648>
- Ganguin, S., & Haubold, R. (2017). The Elderly's Media Appropriation as Variable for Target Groups. *Networking Knowledge: Journal of the MeCCSA Postgraduate Network*, 10(1), 27–43.
- Harakkainen, P. (2012). "No good for shovelling snow and carrying firewood": social representations of computers and the internet by elderly Finnish non-users. *New Media and Society*, 14(7), 1198–1215.
- Henriksen, L. S. (2014). Baggrund og introduktion. In T. Fridberg & L. S. Henriksen (Eds.), *Udviklingen i frivilligt arbejde 2004-2012*. København.
- Hoem, J. (2003). Essay: Digital dannelse. *KULT8801 - Forsking Og Samfunn*, 1–12.
- Iversen, S. M. (2015). Danish newspaper discourses on older adults and digital games. Presented at the NordMedia 2015, København, Denmark. Retrieved from [http://findresearcher.sdu.dk/portal/en/publications/danish-newspaper-discourses-on-older-adults-and-digital-games\(592e96a2-daf1-4ece-8658-88ddb9518d8a\).html](http://findresearcher.sdu.dk/portal/en/publications/danish-newspaper-discourses-on-older-adults-and-digital-games(592e96a2-daf1-4ece-8658-88ddb9518d8a).html)
- Jæger, B. (2003). Trapped in the digital divide? Old people in the information society. *Science & Technology Studies*, 28(2).
- Kemp, P. (2015). *Løgnen om dannelse*. København: Tiderne Skifter.
- Kim, H., Kim, G. J., Park, H. W., & Rice, R. E. (2007). Configurations of relationships in different media: FtF, email, instant messenger, mobile phone, and SMS. *Journal of Computer-Mediated Communication*, 12(4), 1183–1207.
- Kulturstyrelsen. (2015). *Mediernes udvikling i Danmark*. København: Kulturstyrelsen. Hentet fra <https://slks.dk/mediernes-udvikling-2015/>
- Kvale, S. (1994). Interview: En introduktion til det kvalitative forskningsinterview. København: Hans Reitzels Forlag.
- Lampe, C., Vitak, J., & Ellison, N. (2013). Users and Nonusers: Interactions Between Levels of Adoption and Social Capital. In *Proceedings of the 2013 Conference on Computer Supported Cooperative Work* (pp. 809–820). New York, NY, USA: ACM. <https://doi.org/10.1145/2441776.2441867>
- Levinsen, K. T., & Sørensen, B. H. (2011). Fremtidsrettede kompetencer og didaktisk design. *CURSIV*, (8), 13–34.
- Livingstone, S., & Helsper, E. (2007). Gradations in digital inclusion: children, young people and the digital divide. *New Media & Society*, 9(4), 671–696.

- Løvlie, L. (2003). Teknokulturell dannelse. In R. Slagstad, O. Korsgaard, & L. Løvlie (Eds.), *Dannelsens forvandlinger* (pp. 347–371). Oslo: Pax Forlag.
- Madsen, C., & Kræmmergaard, P. (2016). Warm Experts in the age of Mandatory e-Government: Interaction Among Danish Single Parents Regarding Online Application for Public Benefits. *Electronic Journal of E-Government*, 14(1). Retrieved from <http://www.ejeg.com/issue/download.html?idArticle=447>
- Melenhorst, A.-S., Rogers, W. A., & Bouwhuis, D. G. (2006). Older Adults' Motivated Choice for Technological Innovation: Evidence for Benefit-Driven Selectivity. *Psychology and Aging*, 21(1), 190–195.
- Mollenkopf, H., & Kaspar, R. (2005). Elderly people's use and acceptance of information and communication technologies. In B. Jæger (Ed.), *Young Technologies in Old Hands: An International View on Senior Citizen's Utilization of ICT*. København: Djøf / Jurist- og Økonomforbundet.
- Nimrod, G. (2010). Seniors' online communities: A quantitative content analysis. *The Gerontologist*, 50(3), 382–392.
- Norris, P. (2001). Digital divide: Civic engagement, information poverty, and the Internet worldwide. Cambridge, UK: Cambridge University Press.
- Nyboe, L. (2009). Digital dannelse, børns og unges mediebrug og -læring inden for og uden for institutionerne. København: Frydenlund.
- Pfeil, U., Zaphiris, P., & Wilson, S. (2010). The role of message-sequences in the sustainability of an online support community for older people. *Journal of Computer-Mediated Communication*, 15(2), 336–363.
- Quinn, K., Smith-Ray, R., & Boulter, K. (2016). Concepts, Terms, and Mental Models: Everyday Challenges to Older Adult Social Media Adoption. In *International Conference on Human Aspects of IT for the Aged Population* (pp. 227–238). Springer International Publishing. Retrieved from http://link.springer.com/chapter/10.1007/978-3-319-39949-2_22
- Qvortrup, L. (2000). Det hyperkomplekse samfund: 14 fortællinger om informationssamfundet. København: Gyldendal.
- Regeringen, KL, & Danske regioner. (2011). Den digitale vej til fremtidens velfærd. Den fællesoffentlige digitaliseringsstrategi 2011-2015. København: Økonomistyrelsen.
- Richardson, M., Weaver, C. K., & Zorn Jr, T. E. (2005). "Getting on": older New Zealanders' perceptions of computing. *New Media & Society*, 7(2), 219–245.
- Sawchuk, K., & Lafontaine, C. (2015). Precarious Ageing: Questioning Access, Creating InterACTION. In EM 2015 : Proceedings of the Technology & Emerging Media Track – Annual Conference of the Canadian Communication Association. Ottawa.
- Silverstone, R., & Haddon, L. (1996). Design and the domestication of information and communication technologies: technical change and everyday life. In R. Mansell & R.
- Silverstone (Eds.), *Communication by Design: The Politics of Information and Communication Technologies* (pp. 44–74). Oxford, UK: Oxford University Press.
- Silverstone, R., Hirsch, E., & Morley, D. (1992). Information and communication technologies and the moral economy of the household. *Consuming Technologies: Media and Information in Domestic Spaces*, 15–31.

- Siren, A., & Knudsen, S. G. (2014). *Ældre og digitalisering: Holdninger og erfaringer blandt ældre i Danmark* (No. 14:22) (p. 132). København: SFI - Det nationale forskningscenter for velfærd. Hentet fra https://pure.sfi.dk/ws/files/194234/1422_Aeldre_og_digitalisering.pdf
- Skov, A., & Brøndum, J. (2012). *Sikker færd på nettet, digital dannelse for børn og unge*. København: Arbejdernes Landsbank.
- Sommer, F. M., Borchhorst, D. S., Sillesen, A., & Heilesen, S. (2015). Styrkelse af ældres teknologikompetence gennem frivillighed. In M. Vestbo, R. Andersen, & S. H. Thingstrup (Eds.), *Brugerinddragelse og frivillighed: Mellem optimering og kritisk refleksion* (pp. 31–44). Sorø: USCJ Forslag.
- Stald, G., Hjelholt, M., & Nielsen, L. H. (2015). *Specialrapport: Media literacy i en dansk kontekst* (Mediernes udvikling i Danmark). København: Kulturstyrelsen.
- Sum, S., Mathews, M., Pourghasem, M., Hughes, I., & others. (2008). Internet technology and social capital: How the Internet affects seniors' social capital and wellbeing. *Journal of Computer-Mediated Communication*, 14(1), 202–220.
- Sundar, S. S., Oeldorf-Hirsch, A., Nussbaum, J., & Behr, R. (2011). Retirees on Facebook: can online social networking enhance their health and wellness? (p. 2287). ACM Press. <https://doi.org/10.1145/1979742.1979931>
- Sørensen, K. H. (2004). *Domestication The Social Enactment of Technology*. Trondheim, Norge: Norge teknisk-naturvidenskabelige universitet. Hentet fra https://www.ntnu.no/c/document_library/get_file?uuid=fa9db74b-6155-4f6d-9434-8bc1652a1911&groupId=10265
- Third, A., Bellrose, D., Dawkins, U., Keltie, E., & Pihl, K. (2014). *Children's Rights in the Digital Age: A download from children around the world*. Melbourne: Young and Well Cooperative Research Centre.
- Van Leeuwen, L., & Westwood, D. (2008). Adult play, psychology and design. *Digital Creativity*, 19(3), 153–161.
- Westlund, O., & Weibull, L. (2013). Generation, life course and news media use in Sweden 1986–2011. *Northern Lights*, 11(1), 147–173.

ⁱ NemID er en fælles log-in løsning til danske offentlige hjemmesider og netbanker. Løsningen blev taget i brug 1. Juli 2010.

ⁱⁱ Digital Post eller eBoks, er en online postkasse hvor personer med dansk CPR kan vælge at modtage post fra danske virksomheder, kommuner og offentlige institutioner.

Terje Hillesund, Professor, Department of Media and Social Sciences, University of Stavanger, Norway
terje.hillesund@uis.no

Book Review:

Books on Screens: Players in the Swedish e-book market

Books on Screens: Players in the Swedish e-Book markets, by Annika Bergström, Lars Höglund, Elena Maceviciute, Skans Kersi Nilsson, Birgitta Wallin, & Thomas D. Wilson (eds.), Nordicom (2017), 238 pages.

Books on Screens is written by six researchers who have studied the players in the Swedish e-book market in the period from 2012 to 2016. Authors, publishers, vendors, libraries (public and academic), and readers are in quantitative surveys and qualitative interviews asked about their experiences, attitudes, and beliefs regarding e-books. In addition, the researchers present statistics on e-book use and sales in Sweden and in other countries. They also give accounts of the technology, of the spread of e-books in other countries, and of the players in the e-book market in Sweden and internationally. A chapter is also devoted to cultural policy and legal issues.

As remarked by the researchers, in USA, the e-book market has in a few years taken a 23% share of the total book market, and in UK, the share is 20 %. Despite a considerable growth, the share in Sweden is very low (about two percent), and the choice of theories in *Books on Screens* clearly indicates that the authors are eager to know why the Swedish e-book market is so small. The main theoretical contribution used in the project is Brian Winston's models and concepts in his book *Media Technology and Society* (1998). According to Winston, a new invention (such as the e-book) has to meet or create needs ("supervening social necessities") to succeed, but even if it potentially fills a social need, the invention will nevertheless be opposed by actors who fear that they will be negatively affected by the new technology ("the law of suppression of radical potential"). Competing social and economic interests will struggle and shape the use and the uptake – and ultimately the characteristics – of the new technology.

In addition to Winston, the Swedish researchers present Roger's diffusion theory, Davis' and Venkatesh' technology acceptance theory, Szulanski's stickiness theory, and Bourdieu's theory of struggle between actors in the cultural field. With a strong theoretical focus on diffusion, one could expect that the researchers would try to examine and explain the reason for the slow Swedish e-book diffusion with reference to negative attitudes and low interest among readers. They do not.

Publishers, however, do. In one of the project's surveys, a vast majority of publishers opine that readers' preference for printed books is the most important barrier to the development of the e-book market. A lack of e-book interest on the part of readers is also asserted by publishers in the qualitative interviews. This claim is rejected by the researchers. In the concluding remarks in the book, the authors claim, "the major publishers blame their lack of commitment to the e-book on the lack of demand from readers, but this argument falls when one considers the evidences."

The researchers point to USA, where the publishers, after a legal decision, re-established the agency-pricing model, which gave them the right to set the prices on e-books. A rise in prices on Amazon on e-books from leading publishers lead to a drop in sales of e-books from these publishers, but not for the total sale of e-books. On the contrary. It paved way for small publishers and independent (self-publishing) authors, and Amazon's e-book sales increased. This, for the researchers, shows that, at least in the US (and UK), there is a demand for e-books among readers, and they indirectly presume a similar demand in Sweden.

In showing a demand for e-books, the researchers could just as well have mentioned Amazon's initial introduction of e-books and the Kindle reader in 2007. For years, the e-book business in USA had been struggling with low sales, but due to their quality reading device (the Kindle), easy access, a wide range of titles, a huge customer base, and low prices, Amazon instantly created a market for e-books, resulting in rapidly increased sales, as well as possibilities for small publishers and independent authors.

The Amazon story clearly shows that e-books have met a latent consumer need or "supervening social necessities". The findings in *Books on Screens* also show that there is a general fear of Amazon in all parts of the dominant publishing industry in Sweden, and that most publishers' answer to the e-book challenge has been resistance. The authors of *Books on Screens* asserts that the major Swedish publishers, with their high-price policy and lack of promotion, have shown little interest in creating a market for e-books. Thus, the researchers "ascribe to the publishers the responsibility for the suppression of the radical potential of e-books", or as they say in the conclusion, "it seems that Winston's law of the suppression of radical potential is being invoked by the established publishing business, in order to maintain the profit levels they obtain from the printed books".

This conclusion is hardly surprising, as publishers' resistance to e-books have been observed in many countries, including USA and UK. Rather than being a conclusion, the researchers could have used the publishers' attitudes and suppressing behavior as a starting point (or at least an easily verifiable hypothesis) and then have examined the background and reasons for their attitudes and behavior. Taken the vertical integration of the book chain and the dominant position of publishers in the Swedish book business, such an enquiry would probably have deepened the understanding of the processes going on in the literary field after the introduction of the disruptive technologies of e-books and downloadable audiobooks. In *Books on Screens*, the researchers present an abundance of information and a wealth of findings on the e-book situation, many of which shed light on the attitudes and actions of the different players in the literary field, including the publishers.

In their analysis of the (lack of) e-book penetration, the researchers primarily – and instructively – use the concepts from Winston's theory of technological development and dissemination, but they also mention Bourdieu's theory of struggle between within cultural fields. The project would probably have benefitted from a more active use of Bourdieu's field theory, for instance in the way John Thompson does in *Books in the Digital Age* (2005). In the book, Thompson uses Bourdieu's concepts of social fields and capital forms as his theoretical basis for his analysis of the developments in the book industry in USA and UK. With a slight adjustment of his model, one can say that the position of a publishing firm within the publishing field is determined by the volume and composition of a firm's resources. These resources are the firm's *financial capital* (financial situation and earning ability), its *human capital* (competence of the employees), its *symbolic capital* (the publishing firm's recognition), and its *intellectual capital* (copyright portfolio).

Based on this model one can analyze the e-book market and struggles within the publishing field. For the dominant publishers, a developing e-book industry might change the volume and composition of the publishers'

recourses and potentially lower their position in the field. *Economically* few publishers have been interested in investing heavily in e-books, especially since less profitable e-books might draw the economy out of printed books. Further, *employees* in publishing firms are generally interested in culture; they have their competence in literature and the handling of traditional publishing chains, and they have little interest in being challenged by new actors in the field. To keep their *symbolic status*, it may also be profitable for traditional publishers to maintain the view that printed books have a higher cultural status than e-books.

Moreover, one of the publishing firm's most valuable assets is their right to exploit book content. *Control over copyrights* gives publishers power in relation to authors, readers, booksellers, and new actors who want to exploit the contents of books. A successful and diverse e-book market will probably diminish the traditional publishers control over rights.

The structure of the publishing field will vary from country to country, and the struggle between players will take different forms and follow different paths. In USA and UK, the advent of Amazon, first as a major online bookstore, and later as an e-book vendor, shook the American and British publishing industries and have changed all the players' positions in the field. Looking to Sweden and considering all the possible disturbances in the Swedish field of publishing, it makes very good sense for the major publishing firms to use their current position in the field (their high symbolic capital, their control over copyrights, and their vertical control over the publishing chain) to control the development of the e-book business. Whether their strategy will pay off in the end is of course an open question.

In *Books on Screens*, the researchers could have made more use of Bourdieu's theories in their analysis of the specifics of the struggle between agents in the Swedish publishing field. *Books on Screens* brings forth a wealth of empirical findings that could fruitfully have been analyzed in Thompson's schema, also in a way that could have explained many of the reported tensions between the many players in the book chain caused by recent developments. Overall, the *Books on Screens* project could have got more out of the empirical data, especially in the analytic phase.

In the chapter on readers and reading, the quantitative survey on e-book reading in Sweden is indeed informative. It shows that the share of Swedes who have read an e-book during the last 12 months had risen from 11% in 2013 to 18% in 2016, and that e-book reading increased with level of education, decreased with age, and was about the same for men and women in 2016. An interesting part of the interview presentation is also the (too) short descriptions of the e-book reading habits of five of the respondents (in the group of adults). In these case descriptions, the contextualization of the respondents reading give meaning to their attitudes and experiences.

The analysis of the rest of the qualitative interviews in the chapter, however, is more like a continuation of the statistical analysis, in which demographic variables are important. Many of the interviewees' answers on reading behaviors and attitudes are presented in the chapter, and the researchers try to describe attitudes and experiences of e-book reading in different age groups, which makes little sense given the great variety of reading habits and attitudes and the low number of respondents. In the group of young readers (19 to 29 years) there was eight respondents, six in the adult group (30 to 50 years), and 20 among those over 50 years of age (of whom 16 were in two group interviews among participants in reading circles)). These samples are far from being representative for these age groups at a national level.

The researchers' analyses indicate that they are a bit too quantitatively oriented in their analyses of qualitative data. The researchers are preoccupied with attitudes towards and reasons for reading e-books, and the interviews of the players (not only the readers) bring many opinions and arguments for and against e-books. A more systematic qualitative analysis would probably have yielded a much deeper understanding of factors affecting attitudes and e-book use. In such an analysis, attitudes and reported reasons would have to be systematically identified, analyzed, and categorized, and in the case of reading, it seems reasonable to typify groups of factors, for instance cultural values, factors related to the acquisition of books and e-books, and

experiences of reading printed books and e-books on digital devices. Dimension could then be described within each group:

- Culture
 - Cultural values (related to printed books and tradition vs digital culture and innovation).
 - Habits of reading (printed books, digital formats)
 - Reading preferences (poetry, novels, genre books, non-fiction, academic)
- Acquiring of books/e-books
 - Accessibility (physical distance to bookstore or library vs online access to e-books)
 - Technological skills (high/low)
 - Interfaces (ease of finding, buying, downloading and opening e-books)
 - Prices (on e-books vs printed books, and prices on devices)
- Reading
 - Ergonomic and haptic factors (readability, navigation, feel in books vs devices)
 - Semiotic (pure text vs multimedia and multifunctionality, distractions)
 - Portability
 - Ease of use in different situations

This categorization is not complete, but done tentatively on basis of information given in *Books on Screens*. With the rich empirical data gathered in the project, more dimensions or factors could probably have been identified, and each factor been given a rich and explanatory description.

In addition, qualitative analyses would probably have given better questions to the quantitative part of the survey pertaining attitudes. In the presented survey, the respondents were asked about format preferences in different situations (printed books vs e-books) at a point in time (2013) when only 11% of the respondents had read an e-book the last year. Even if the “no opinion” shares of the answers are high (17% to 41%), it is not possible to meaningfully interpret the results when 89% of the respondents had not read an e-book the last year, and many respondents probably knew little about the technology.

In another part of the survey, the respondents should take standpoint to statements regarding printed books and e-books, but is it possible to disagree to this statement: “E-books can never replace the feeling of the pages in a printed book”? Respondents can obviously agree to this statement, and still prefer e-books to printed books. The researchers, however, uncritically interpret an agreement to the statement as a positive attitude towards printed books and a skepticism towards e-books. It would be like asking people if they agreed that “cars can never replace the feeling of the saddle on a horse”, and then interpret an agreement to this statement as a preference for horses. A majority of readers, however, *was* probably sceptic to e-books in Sweden in 2013, but that is not a conclusion the researchers can draw from the answers to such questions. Preferably, the questions in the survey should have been formulated *after* a qualitative analysis of dimensions pertaining attitudes towards e-books.

Despite these shortcomings, *Books on Screens* does give valuable insights into developments in the Swedish publishing industry, not least into the special role of libraries in the spread of e-books in Sweden. The book documents how the introduction of e-books, despite its slow uptake, has challenged the book industry. It discusses important legal and political issues such as copyright and VAT, the players fear of international competition (Amazon), the success of audio-books, and the rise of subscription services such as Storytel.

Between the lines, one can almost feel that the authors expect that streaming (of audio books and e-books) is the disruptive technology that in the end will release the radical potential of e-books.

Books on Screens deserves to be read by the players in the Swedish book market.

Sara Kjellberg, fil dr biblioteks- och informationsvetenskap, bibliotekschef Malmö Universitetsbibliotek, Sverige
sara.kjellberg@mau.se

Anmeldelse:

Biblioteksdidaktik

Biblioteksdidaktik, af Cecilie Laskie (red.), Hans Reitzels Forlag (2017), 270 sider.

I bibliotek ingår många situationer och aktiviteter som har med lärande att göra. Jag menar att bibliotekarier har pedagogiska kompetenser som en del i sin professionella profil oavsett i vilken bibliotekstyp de är verksamma. I antologin *Biblioteksdidaktik* tar sig författarna an vad det betyder att inom biblioteksområdet arbeta systematiskt med de faktorer som har betydelse för undervisning och hur lärande organiseras. När jag säger undervisning är det också i det sammanhang vi kanske är vana att diskutera didaktik och i förhållande till skolan och läraryrket. Genom att benämna det biblioteksdidaktik sätter författarna ord på hur didaktik får betydelse i alla de lärandesituationer och aktiviteter som pågår i biblioteksverksamheter. Jag tycker att det är ett givande angreppssätt som är värdefullt att utforska vidare.

I bokens 9 kapitel får vi tydliga exempel både hur det går att diskutera biblioteksdidaktik teoretiskt och hur det kan ta sig praktiska uttryck i tydliga case. De två första kapitlen sätter ramarna. Först presenterar Henrik Jochumsen hur det är betydelsefullt att ur ett historiskt perspektiv närma sig bibliotekets roll och förmedling. Kapitlet utmynnar i att Jochumsen förklarar hur man kan använda den fyrarumsmodell som Dorte Skot-Hansen, Casper Hvenegaard Rasmussen och Jochumsen utvecklat i förhållande till folkbibliotekens överordnade mål. I modellen används *erkendelse*, *empowerment*, *engagement* och *innovation* som beskrivningar på de olika rum som bibliotek består av. Jochumsen tar också upp hur interaktionen mellan människor och mellan människor och rum utifrån fyrarumsmodellen kan appliceras för att förstå mer om förmedling och lärande i biblioteksverksamheter. Sedan kommer ett teoretiserande kapitel av Jens Jørgen Hansen som fördjupar sig i didaktik som ansats. Även här är rummet en av aspekterna uttryckt som digitalt, fysiskt och/eller mobilt och de olika mötesplatser det skapar. Rummets funktion är något som tydligt återkommer i de senare kapitlen och hur förmedlingen eller lärandet utspelar sig i särskilda rum men också i relation till de olika rummen. Hansen pekar på vikten av den teoretiska nivån för att begrunda och reflektera över handlingar. Självt kommer jag från ämnet biblioteks- och informationsvetenskap. Jag skulle gärna vilja placera in detta resonemanget i disciplinen som bibliotekarier har som gemensam kunskapsbas och som gör att de har ett teoretiskt fundament att använda sig av i sina professionella praktiker. Jag håller med Hansen om att "Det teoretiske niveau tilbyder et fagsprog, en række guidende principper og orienteringspunkter, der styrke bibliotekarere og biblioteksansatte i at praktisere, reflektere over, beskrive og udvekle deres praktiske arbejde". Det jag saknar delvis i antologin är en anknytning till biblioteks- och informationsvetenskap. För mig skulle det ytterligare stärka budskapet om man skrev in det i

disciplinen och tydligare kopplade till den forskningen. Det gör också att jag inte känner mig helt bekväm med att i boken används det luddigare biblioteksförmedlare istället för att tala om bibliotekarierna. Jag är osäker på vad vinsten är och tror att förlusten för professionen och sedermera institutionen bibliotek blir större. Jag kommer tillbaka till detta senare.

De återstående 7 kapitlen blir fördjupningar i olika aktiviteter och situationer i bibliotek där lärande och förmedling uttrycks och görs. Exemplet kommer från danska folkbibliotek men kan med fördel översättas till både andra länder och andra bibliotekstyper. Cecilia Laskie exemplifierar hur förmedling inte bara handlar om lärande i sitt kapitel om litteraturförmedling i mer innovativa former. Hon synliggör det mångfacetterade arbete som bibliotekarierna gör inom området litteraturförmedling och introducerar Peter Hobels didaktiska planeringsmodell FIMME (Formål, Indhold, Metode, Materiale, Evaluering). Denna återkommer sedan som redskap i de övningar som följer efter varje kapitel, tex är det ett sätt att närma sig en egen reflektion kring upplevelselitteratur. I det följande kapitlet skriver Linda Lundgaard Andersen och Helle Hygum Espersen om samskapande och samproduktion. Här är ett tydligt exempel på hur författarna i boken tar avstamp i den danska situationen och exemplifierar med en politisk förändring i samhället och bibliotekens roll. Författarna diskuterar biblioteket som frirum och del av lokalsamhället. I de case som Lundgaard Andersen och Hygum Espersen använder sig av visar de hur bibliotekariernas (biblioteksförmedlarnas) roll är en balansakt mellan kompetenser och ämneskunskap. Det är fråga om många sorters samarbeten, men de synliggör tydligt vikten av den pedagogiska kompetensen för att bibliotekarierna ska kunna möta olika användargrupper och samproducera eller samskapa på olika sätt.

Ett kapitel som jag tyckte var särskilt intressant var Rune Erikssons kapitel om den kuraterande rollen som blir allt vanligare på biblioteken. Eriksson säger "Detta var ikke bogudstillinger, det var litteraturudstillinger!" för att förklara skillnaden när man på bibliotek kuraterar en utställning och därmed ger utställningarna en djupare innehållslig förmedlande roll. Rummets betydelse lyfts fram inte längre som en förvaringsplats utan som en aktör och som medberättare. Det är en rad kompetenser som används i utställningsproduktion men bibliotekarien som kurator är en roll som jag ser fram emot att den utforskas ytterligare och utformas tydligare. Erikssons kapitel med en didaktisk anknytning är en sådan början. Ett likaledes nytt inspel är Lennart Björneborns kapitel om serendipitet. Det handlar mycket om det informella lärandet och möjliggörandet i bibliotekens olika rum, men också om bibliotekarierna som facilitatorer för att aktivt arbeta med upptäckande. Det var inspirerande att tänka i dessa banor och att som Björneborn ta fasta på "selve rummet og indretningen som redskab for laering". Här blir det som tydligast att ett didaktiskt angreppssätt kan lyfta hur vi utvecklar och gör bibliotek genom att grunda dem i en teoretisk ansats.

Trine Schreiber har skrivit två på varandra efterföljande kapitel om digital utbildning och vad det innebär för biblioteken. I det första använder hon konkreta exempel för att visa på utmaningarna när man arbetar inom det digitala området. I det andra kapitlet följer hon upp det med att introducera konkreta arbetsredskap för att ta sig an de didaktiska perspektiven i just digitalt förmedlingsarbete. Schreiber använder Relationsmodellen från Hachmann och Holmboe som innehåller sju olika element. Ett av de sju elementen är till exempel lärandemål. Genom att Schreiber applicerar modellen på de case som hon diskuterade i det förra kapitlet kan man se hur relationsmodellen både är användbar för att planera och för att utvärdera förmedling eller lärandeaktiviteter.

Det allra sista kapitlet är avsiktligt kort och inleds med en deklaration från redaktionen. Det är Christian Tang Lystbaek som fått i uppdrag att skriva ett kapitel om begreppet *vejledning*. Här pekar hela bokens upplägg framåt. Tang Lystbaek skriver om hur i ett lärande samhälle finns det inget slut på lärande eller utveckling och inte heller på vägledning. Bibliotekets och bibliotekariernas roll i ett livslångt lärande framstår som tydligt. Det betyder också att man som den som vägleder behöver lära sig och bli vägledad. Det är det som denna antologi syftar till i mångt och mycket. De olika författarna visar hur biblioteksdidaktik kan användas för att förstå och utveckla biblioteksverksamheter som är inriktade på lärande. Varje kapitel har också övningar för att kunna fördjupa och diskutera innehållet.

När jag läst klart får jag dock känslan av en viss passivitet trots att jag ser att avsikten är att ta utgångspunkt i människorna. Där finns tydliga exempel på såväl relationer mellan människor, professionella och användare, som mellan människor och rum som redskap. Det handlar om ett skapande, görande och praktiker. Kanske är det att jag fastnar i begreppet biblioteksdidaktik och biblioteksformidler och att det inte tydligt nog framgår att det är människorna som gör biblioteket? Institutionsbegreppet, alltså biblioteket som prefix i båda fallen, som utgångspunkt istället för ämnet biblioteks- och informationsvetenskap och professionen bibliotekarie fungerar inte hela vägen för mig. Trots den känslan så ger boken en tydlig väg framåt för oss som vill arbeta med den pedagogiska förankringen i bibliotekarieprofessionen och i utbildningarna till bibliotekarie. Jag hoppas att jag snart får läsa ytterligare fördjupningar i vad biblioteksdidaktik kan innebära och hur det kan omsättas på olika vis för att vi ska kunna fortsätta vårt eget lärande.